Економічні науки

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 2(29)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2011

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Подоляка А. М., д-р юрид. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Піляєв І. С., д-р політ. наук, Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Кукроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Пила В. І., д-р екон. наук, проф., Радзієвський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подоляка А. М., д-р юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 4 від 27 квітня 2011 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: В. Б. Захожай (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001 —
Вип. 2 (29). — К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. — 222 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник "Наукові праці МАУП" зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України "Наукові праці МАУП" визнано як фахове видання з політичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/4 від 26 травня 2010 р.) та юридичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/5 від 31 травня 2011 р.).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2011
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2011

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ 5

Медвідь Ф. М., Баран В. В.
Концепція української раси Юрія Липи: витоки, сучасне прочитання 5

Автенюк О. А.
Державно-правове забезпечення розвитку системи вищої освіти в Україні: сучасний стан і перспективи 13

Гайдай С. В.
Співвідношення політичної ідеології та політичної науки 18

Гулько О. Я.
Державна служба в контексті сучасних світових і національних змін і трансформаційних процесів 23

Євтушевська О. І.
Проблеми політичного лідерства в сучасній Україні: гендерний аспект 27

Кравченко Т. А.
Критерій легітимності в оцінці політичного процесу у стабільних і перехідних політичних системах 32

Кузьмін П. В.
Взаємодія політики і бюрократії як проблема політичної науки і практики 37

Лазаренко О. В.
Проблема поділу влади: теоретично-методологічні засади розробки та актуальні питання обґрунтування 40

Логвиненко С. В.
Питання національної безпеки України в контексті попередження та боротьби з тероризмом: теоретичний аспект проблеми 43

Масловська О. М.
Поняття партійних систем у сучасному політологічному дискурсі: теорія і методологія аналізу 49

Масловська О. М.
Політичні партії і розвиток парламентаризму в Україні: актуальні питання теорії і практики 54

Тимошин В. В.
Проблеми систематизації принципів державного контролю: державно-правовий аспект аналізу 59

Калашніков В. А.
Проблеми розвитку громадянського суспільства в Україні 64

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ 68

Шконда В. В., Кальянов А. В.
Світовий досвід здійснення пенсійних реформ та його значення для України 68

Ліщитович Л. І. , Мельник П. П.
Еколого-економічні наслідки впливу геомагнітного поля на агроценози 76

Мельник П. П.
Економічні підходи до оцінки впливу магнітного поля Землі на продуктивність агроекосистем 79

Гришин П. М.
Функціонально-цільова специфіка розвитку системи фінансового контролю в Україні 82

Гришин П. М.
Нормативно-правові основи забезпечення державного фінансового контролю: стан і перспективи розвитку в Україні 88

Ейсмонт В. С.
Теоретико-методологічні аспекти економічного зростання, економічного розвитку і розвитку економіки 93

Тумовс Р. А.
Детермінанти сучасного політичного процесу: національний і глобальний вимір 100

Мамченко М. М.
Поняття фінансових ресурсів в аналізі джерел формування капіталу підприємств 105

Мельников А. Е.
Теоретичні аспекти банківської інвестиційної діяльності 110

Остапенко А. В.
Проблеми розвитку і теоретичної реконструкції конкурентних відносин в аналізі ринкової економіки 117

Остапенко А. В.
Концепції і моделі ринкової конкуренції у сучасній економічній теорії 122

Прудніков Л. О.
Стратегічні напрями подолання проблем нерівномірності соціально-економічного розвитку Донбасу 127

Ручка Н. В.
Інструменти комплексної продуктової політики як засіб раціоналізації виробництва і споживання 134

Устименко Г. В.
Місце центрального банку в системі органів державної влади 140

Шеховцов В. В.
Деякі сучасні тенденції визначення фінансового механізму інвестиційної діяльності комерційних банків 145

Тимошин В. В.
Поняття форми державного контролю господарської діяльності у сучасній державно-правовій теорії 149

Ягода Янковска
Підходи до державного регулювання партнерських відносин у сфері туризму Республіки Македонія 154

ЮРИДИЧНІ НАУКИ 159

Зарудний Є. О.
Предмет та обов'язок доказування: співвідношення понять 159

Мигалевич В. В.
Значення покарання у підвищенні ефективності боротьби з корупцією 163

Модлицький О. І.
Розвиток цивільно-процесуальних відносин: теоретико-методологічні аспекти аналізу 168

Морару А. А.
Правові основи державного управління в аспекті становлення України як демократичної, правової та соціальної держави 173

Солонина В. Ф.
Цивільно-правові проблеми забезпечення права на захист в аспекті вибору способу захисту порушених прав 178

Шашкова-Журавель І. О., Журавель М. І.
Порівняльно-правові аспекти правового регулювання профспілкового руху в державах Західної Європи і США 183

М. М. Зелененький
Держава як один із суб'єктів соціального партнерства 187

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ 192

Євтушевська О. І., Слободян С. І.
Питання здійснення досліджень політичного лідерства в Україні з урахуванням гендерних особливостей 192

Гончаренко Є. Ю.
Аналіз можливостей проведення тестового контролю у студентів-лінгвістів при вивченні німецької мови як другої іноземної 199

Маяцька О. Ю.
Поведінка студентської групи як предмет соціально-психологічного аналізу 204

Парафіан Кароль
Соціально-психологічні аспекти дослідження феномена політичного лідерства: теорія і методологія 209

Парафіан Кароль
Громадська активність у структурі соціальної активності: соціально-психологічний вимір 214

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 220

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 338.45.01

В. В. ШКОНДА
А. В. КАЛЬЯНОВ
Донецький інститут МАУП

СВІТОВИЙ ДОСВІД ЗДІЙСНЕННЯ ПЕНСІЙНИХ РЕФОРМ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 68–75

Аналізуються досвід та особливості здійснення пенсійних реформ у зарубіжних країнах Європи, Азії та Америки, який зпроектовано на соціально-економічні індикатори рівня життя населення України, розглядається його значення для вдосконалення нової пенсійної системи.

Пріоритетним завданням української держави є турбота про громадян старшого покоління. Саме ця проблема сьогодення для держави є найбільш гострою для суспільства, міра значущості якої зумовлюється не тільки складною демографічною ситуацією, а й реальним її соціально-економічним становищем [1–3].

Старіння населення України, що має деформований характер, пов'язане з падінням народжуваності. Цей медико-демографічний процес призводить до зростання економічного навантаження на працездатних робітників. Причому серед непрацездатних осіб спостерігається зменшення кількості дітей та збільшення чисельності осіб літнього віку [2]. Спостерігається також збільшення сімейних пар, які не мають дітей або проживають окремо від них і за станом власного здоров'я потребують постійної сторонньої допомоги.

Після Другої світової війни протягом останніх десятиріч відбулося порушення відтворення трудових ресурсів через падіння народжуваності, підвищення міграційної активності, зростання смертності населення і, як наслідок, зниження природного руху, збільшення демографічного навантаження, погіршення функціональної якості населення, що спричинило великі прямі та непрямі збитки трудового потенціалу країни [4].

Україна є однією з держав, які найбільше постраждали від глобальної фінансової та економічної кризи, що почалася наприкінці 2008 р., яка негативно вплинула на основні макроекономічні показники. Вплив кризи на заробітну плату до теперішнього часу був дуже значним і може в найближчі місяці посилюватися й надалі [5].

Незважаючи на те, що в I кварталі 2010 р. реальна заробітна плата збільшилася порівняно з 2003 р. в 4,57 раза, темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати за цей період зменшилися (табл. 1) [3].

Виходячи з того, що розмір страхових внесків безпосередньо залежить від фонду оплати праці, у цілому низький рівень заробітних плат призводить до недостатнього обсягу надходжень до пенсійного фонду. Незадовільне макроекономічне становище зумовлює низький рівень надходжень до бюджету, що унеможливлює достатнє покриття дефіциту пенсійного фонду за рахунок державних коштів.

© В. В. Шконда, А. В. Кальянов, 2011

Таблиця 1

Середньомісячна номінальна та реальна заробітна плата в Україні в 2003–2010 рр.

Рік	Розмір реальної заробітної плати, грн	Темпи зростання відносно відповідного періоду попереднього року, %	
		номінальна	реальна
2003	462	122,8	115,2
2004	590	127,5	123,8
2005	806	136,7	120,3
2006	1041	129,2	118,3
2007	1351	129,7	112,5
2008	1806	133,7	106,3
2009	1906	105,5	90,8
I кв. 2010	2110	118,7	108,6

Зниження реальної заробітної плати і реального доходу громадян зумовлене тим, що криза негативно вплинула на зайнятість населення у національному господарстві та його провідних секторах, спричинила збільшення заборгованості з виплати зарплат [6].

Збільшення, що спричинені зростанням розміру середньої пенсії в солідарній системі при зростаючому темпі інфляції протягом останніх п'яти років (10,3–16,6 %), призвели до повільного зростання реального розміру пенсій (табл. 2) [3].

Починаючи з 2004 р., пенсійна система перебуває в стадії активного реформування не менше солідарної системи в напрямах створення двох нових рівнів: накопичувального і недержавного страхування.

Слід зазначити, що на сьогодні невирішеними є проблеми регулювання заробітної плати передусім у галузях бюджетної сфери України, від чого значною мірою залежать збереження людського потенціалу і перспективи подальшого розвитку держави [2, 5, 7].

Незважаючи на істотні відмінності в соціально-економічній та політичній ситуації в країнах з розвиненою та перехідною ринковою економікою, світовий досвід здійснення пенсійних реформ має певне значення для вдосконалення пенсійної системи України. Цінність цього досвіду полягає в таких основних положеннях:

- приділенні великої уваги питанням фінансування соціальних пенсійних програм, відпрацюванню оптимальних форм, методів та механізму пенсійного забезпечення різних категорій населення;

Таблиця 2

Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів за віком, інвалідністю та у зв'язку з втратою годувальника

Рік	Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерам, які перебувають на обліку в органах пенсійного фонду, грн				Кількість пенсіонерів, тис. осіб
	Разом	у тому числі:			
		за віком	за інвалідністю	у разі втрати годувальника	
1996	38,7	38,8	45,6	33,2	14487,5
1997	51,9	50,8	67,3	43,6	14487,2
1998	52,2	50,9	68,6	43,5	14534,8
1999	60,7	60,1	75,9	47,8	14520,3
2000	68,9	69,3	82,3	52,0	14529,8
2001	83,7	85,2	94,5	61,0	14446,6
2002	122,5	127,1	129,7	85,5	14423,1
2003	136,6	141,8	142,4	95,9	14375,9
2004	182,2	194,2	170,9	120,2	14347,6
2005	316,2	323,8	305,2	262,9	14065,1
2006	406,8	417,7	393,2	302,8	14050,0
2007	478,4	497,0	435,8	339,3	13936,8
2008	751,4	498,9	598,2	474,3	13819,0
2009	898,4	942,7	742,7	647,0	13749,8
2010	999,0	1039,6	848,8	771,2	13721,1

- реалізації пенсійних програм на основі застосування належного наукового забезпечення, соціальної експертизи та їх моніторингу;
- перенесенні пріоритетів у вирішенні пенсійних проблем з центральних державних структур на регіональні, підвищенні ролі неурядових громадських організацій у реформуванні пенсійної системи;
- використанні в системі пенсійного забезпечення найефективніших регуляторів, адресності з урахуванням матеріального становища особи, сім'ї, окремих категорій пенсіонерів.

Прогнозні дані експертів Міжнародного валютного фонду свідчать, що індекс реальних витрат на пенсійне забезпечення за період з 1980 по 2025 рік у Великій Британії зросте в 2,9, Німеччині – 3,0 Канаді, США та Франції – більше ніж у 3 рази, Італії – 5, Японії – 13 разів. У відсотковому відношенні до національного валового продукту зростання цих витрат буде значно меншим, але й ці розрахунки дають певне збільшення: у Японії – в 3,2, Італії – 1,7, Франції, Великій Британії та Німеччині – 1,3–1,5, США та Канаді – 1,0–1,2 раза [2].

Порівняльна характеристика та прогнозні дані деяких демографічних показників населення України, включаючи різні категорії пенсіонерів, наведені у табл. 3 [4].

Таблиця 3

Порівняльна характеристика демографічних показників в Україні (фактичних та очікуваних) у 2007, 2025 та 2050 рр.

Показник	Рік		
	2007	2025	2050
Населення, млн осіб	46,5	41,1	33,2
Населення у віці 18–59 років, млн осіб	28,5	23,4	16,1
Населення у віці 60 років, млн осіб	9,5	10,5	12,0
Робоча сила, млн осіб	22,4	19,5	14,4
Зайнятість, млн осіб	20,9	18,7	13,9
Пенсіонери, млн осіб	13,3	13,8	13,6
Пенсіонери за віком, млн осіб	10,6	11,1	11,1
Інші пенсіонери, млн осіб	2,7	2,7	2,5
Очікувана тривалість життя осіб (чоловіки), які досягли віку 60 років, роки	13,7	16,7	19,6
Очікувана тривалість життя осіб (жінки), які досягли віку 60 років, роки	19,1	21,3	23,2
Очікувана тривалість життя в середньому віці, роки	23,1	25,4	27,4

У 2050 р. в Україні спостерігатиметься зменшення загальної чисельності всіх категорій населення, робочої сили і зайнятості, збільшення загальної кількості пенсіонерів, у тому числі за віком, деяке поліпшення показників очікуваної тривалості життя. Проте в умовах значного зниження індексу людського розвитку (ІЛР) і накопичення серйозних соціальних проблем зростає значення більш швидкого соціального розвитку держави, визначення чітких пріоритетів реформування пенсійної системи, які мають бути закріплені в бюджеті країни [4; 6; 8].

В умовах глобалізації в Україні гостронеобхідною стає керована соціальна політика щодо рівня життя населення, в основу якої мають покласти міжнародні соціальні норми і стандарти передових країн світу, враховуючи інтереси різних категорій пенсіонерів, захисту їх основних прав.

Аналіз даних про розмір мінімальних та середніх пенсій у пострадянських державах, країнах Європи, Азії та Америки (табл. 4) [9] свідчить, що в Україні розмір мінімальної та середньої пенсії відповідно в 2,0–9,2 раза та в 2,1–13,45 раза менше, ніж у зарубіжних країнах.

Таблиця 4

Дані про розмір мінімальних та середніх пенсій у пострадянських державах, інших країнах Європи, Азії та Америки*

Країна	Розмір пенсії			
	Мінімальна		Середня	
	грн.	євро	грн.	євро
Росія	1262	120	2240	210
Україна	630	60	1060	100
Литва	–	–	2370	225
Ізраїль	2700	255	10600	1000
Польща	1840	175	4125	390
Фінляндія	5830	550	14246	1345
Німеччина	3710	350	8590	810
Іспанія	–	–	9010	850
Угорщина	–	–	3240	305
США	2370	225	9230	870
Японія	–	–	5650	535

* – перерахунок розміру пенсій здійснювався за курсом € = 10,6 грн

До речі, в окремих країнах світу особам пенсійного віку до високих розмірів пенсій додаються окремі види пільг та компенсацій [10]. Так, у Росії діють доплати за проїзд, пільги в аптеках, доплати за комунальні послуги. У Польщі існують послуги на безоплатну медицину, адресні дотації на оплату житла та комунальних послуг. У Фінляндії передбачені пільги на проїзд (50 %), користування басейнами та оздоровчими центрами. Існують пенсійні будинки, де можна орендувати квартиру або мешкати з іншими. В Ізраїлі діють пільги на земельний податок. При виході на пенсію людині здійснюється доплата із розрахунку: середній дохід, помножений на кількість років стажу. У Сполучених Штатах Америки особливих пільг немає, проте вони компенсуються низькими цінами, а також акційними пропозиціями і розпродажами. У Чилі передбачені податкові пільги для пенсіонерів, тобто до складу сукупного оподаткованого доходу не включаються кошти, внесені на пенсійні рахунки, а також кошти, що передані пенсійними фондами до страхових компаній для виплати пенсій.

В Угорщині при виході на пенсію з учасником пенсійної системи укладається договір довічної пенсії (ануїтету). Це єдиний можливий вид пенсійних виплат в угорській системі, на відміну від української, де можлива виплата всієї суми одразу, упродовж визначеного терміну (довічний ануїтет). Розмір пенсій індексується щороку в січні на величину, що дорівнює сумі половини зміни індексу споживчих цін і половині зміни середньої заробітної плати по країні.

Аналіз основних недоліків у стані пенсійного забезпечення населення України свідчить, що найбільш серйозними з них є такі: низькі фінансові можливості державного і місцевого бюджетів з розділу соціального захисту населення (75 %), кризова ситуація у державі (66 %), складна демографічна ситуація та старіння населення (62 %), недосконаліть чинних нормативно-правових документів з розділу пенсійного забезпечення (47 %), відсутність ефективної системи управління пенсійним забезпеченням населення (42 %) (див. табл. 5) [4]. Це потребує системних дій держави, регіонів та муніципальних структур щодо їх усунення.

Аналіз віку виходу на пенсію у деяких зарубіжних країнах свідчить, що цей показник знаходиться на рівні 55–67 років [9]. Причому для чоловіків та жінок він однаковий у таких країнах, як Іспанія, Фінляндія, Німеччина, США, Гватемала, Японія, Ізраїль, Угорщина, Норвегія, Єгипет (див. рис. 1). Окремі страхові системи вимагають страхового стажу тривалістю 5–45 років, але частіше – не менше 15 років.

Таблиця 5

Основні причини недоліків у стані пенсійного забезпечення населення України, %

Найменування причини	Питома вага
Низькі фінансові можливості державного і місцевого бюджетів з розділу соціального захисту населення	75,00
Кризова ситуація в державі	66,00
Складна демографічна ситуація та старіння населення	62,00
Недосконаліть нормативно-правових документів з розділу пенсійного забезпечення	47,00
Відсутність ефективної системи управління пенсійним забезпеченням населення	42,00
Нераціональна структура органів пенсійного забезпечення	33,00
Недостатнє використання зарубіжного досвіду із удосконалення пенсійного забезпечення	29,00

Стосовно віку виходу на пенсію всі країни можна поділити на дві групи:

1. Країни, де позначка пенсійного віку у чоловіків перевищує 2,5–5,0 років аналогічний показник жінок (Польща, Велика Британія, Бразилія, Чилі, Росія, Україна, Болгарія, Італія, Чехія, В'єтнам, Куба).

2. Пенсійний вік і чоловіків, і жінок має одну й ту саму межу.

Пенсійний вік в Україні значно нижчий, ніж у більшості країн з розвиненою та перехідною економікою, чинне законодавство передбачає право на дострокову пенсію для окремих категорій працюючих. Причому коло осіб, які мають на це право за професійною ознакою, за останні десять років значно розширилося.

Нині Україна, як і інші країни СНД (Росія, Білорусь, Казахстан), є однією з небагатьох у світі, де діють пільгові списки № 1 та № 2, причому існує чітка тенденція до постійного розширення списків виробництв, робіт, професій і посад для надання пільгових пенсій [2].

Важливим критерієм, який необхідно враховувати для обґрунтування межі віку, що дає право виходу на пенсію, є різниця між середньоочікуваною тривалістю життя (СТЖ) та віком виходу на пенсію [10].

Порівняльна оцінка даних про середню тривалість життя та вік виходу на пенсію чоловіків у 12 країнах світу свідчить, що СТЖ випереджає вік виходу на пенсію у чоловіків на 1,4–18,8 років (див. рис. 2). В Україні та країнах колишнього СРСР ця різниця невелика і становить лише 1,4–2,5 роки. Виходячи з наведених даних, законодавчо встановлена вікова межа виходу на пенсію має враховувати таку закономірність: чим нижчою є СТЖ, тим відповідно нижчим має бути і вік виходу на пенсію.

Оцінка різниці між показниками СТЖ та віком виходу на пенсію жінок у деяких зарубіжних країнах світу свідчить, що ця різниця перебуває в межах від 0 до 19,8 років (див. рис. 3). Причому найбільший розрив між СТЖ та віком виходу на пенсію жінок характерний для таких країн, як Польща, Іспанія, Україна, Росія, Фінляндія, Німеччина, Литва.

У Норвегії вік виходу на пенсію та СТЖ однакові і становлять 67 років.

На середню тривалість життя істотний вплив здійснюють соціальні наслідки, що пов'язані з трансформацією окремих галузей економіки України. У цьому зв'язку слід відзначити негативні наслідки руйнування механізмів відтворення і розвитку соціального життя у депресивних містах та селищах [2].

Реформувати пенсійне забезпечення у напрямі створення стимулів для подовження працездатного віку, зменшення демографічного навантаження на фінансову основу пенсійного забезпечення нині проблематично через підвищення критичних навантажень на життєдіяльність населення, руйнування середовища його проживання. Зазначене призводить до вичерпання адаптаційних можливостей (фізіологічних, психологічних, соціальних) людей. Наслідком цього може бути деградація потенціалу людських ресурсів і невідновлювані втрати.

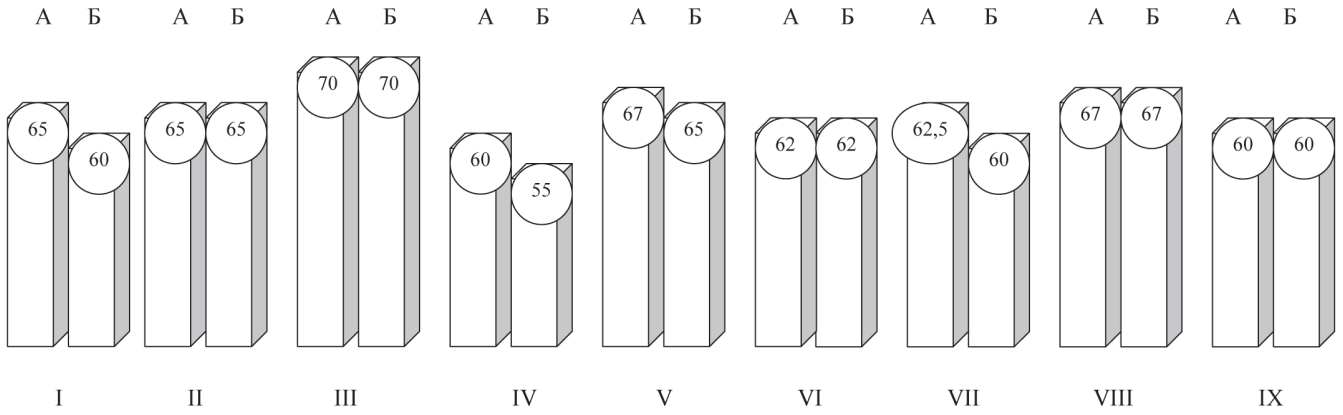

А – чоловіки; Б – жінки.

I – Польща, Велика Британія, Бразилія, Чилі; II – Іспанія, Фінляндія, Німеччина, Гватемала, США; III – Японія; IV – Росія, Україна, Болгарія, Італія, Чехія, В'єтнам, Куба; V – Ізраїль; VI – Угорщина; VII – Литва; VIII – Норвегія; IX – Єгипет.

Рис. 1. **Вік виходу на пенсію чоловіків і жінок у деяких країнах Європи, Азії та Америки,** роки

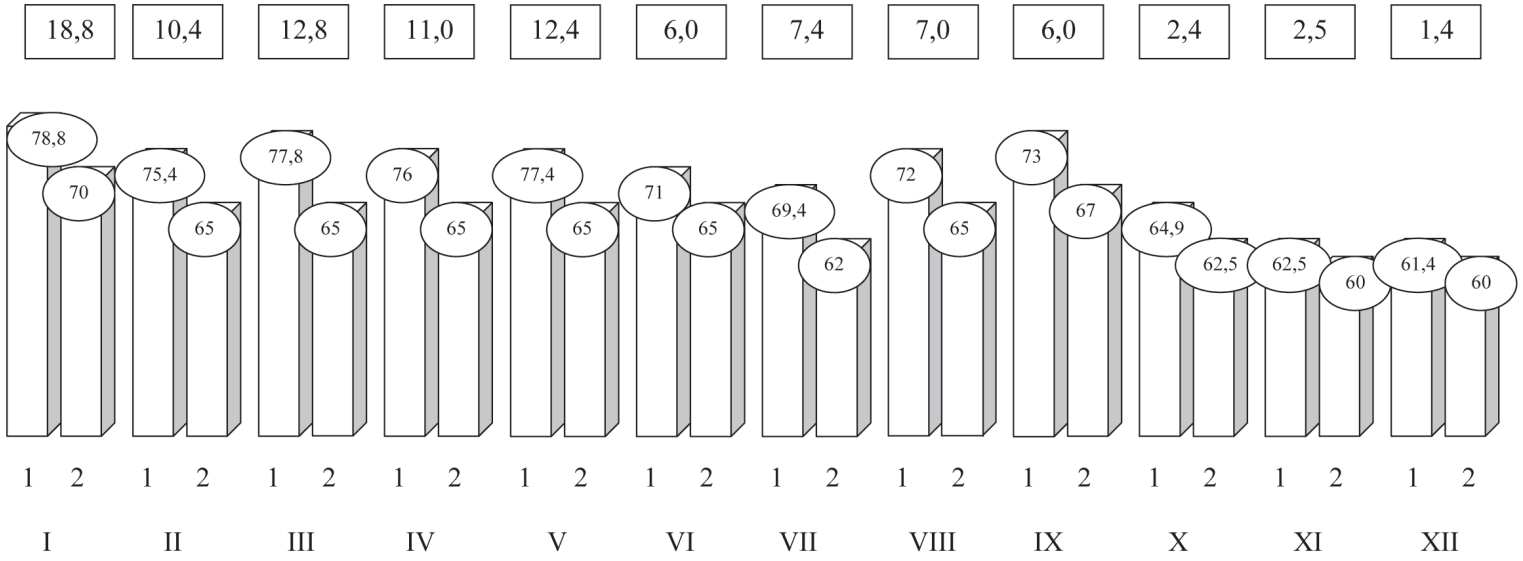

I – Японія; II – США; III – Іспанія; IV – Фінляндія; V – Німеччина; VI – Польща; VII – Угорщина; VIII – Велика Британія; IX – Норвегія; X – Литва; XI – Україна; XII – Росія.
1 – середня тривалість життя; 2 – вік виходу на пенсію; у квадраті – різниця між 1 і 2.

Рис. 2. **Порівняльні дані про середню тривалість життя (СТЖ) та вік виходу на пенсію чоловіків у деяких зарубіжних країнах,** роки

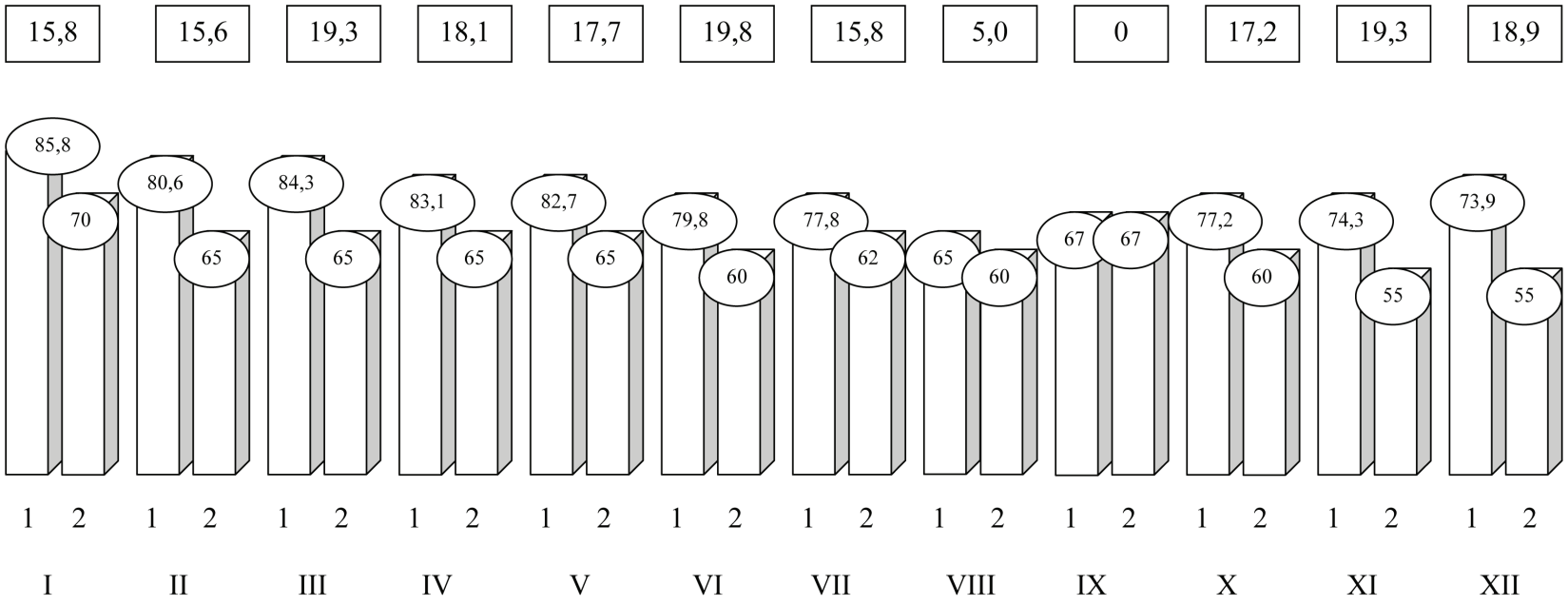

I – Японія; II – США; III – Іспанія; IV – Фінляндія; V – Німеччина; VI – Польща; VII – Угорщина; VIII – Велика Британія; IX – Норвегія; X – Литва; XI – Україна; XII – Росія.
1 – середня тривалість життя; 2 – вік виходу на пенсію; у квадраті – різниця між 1 і 2.

Рис. 3. **Порівняльні дані про середню тривалість життя (СТЖ) та вік виходу на пенсію жінок у деяких зарубіжних країнах,** роки

У цьому зв'язку у законопроекті України "Про заходи відносно законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи" передбачено підвищення розміру пенсій окремим категоріям пенсіонерів, які добровільно вирішують питання виходу на пенсію пізніше (див. табл. 6) [8].

Отже, цим законопроектом передбачено підвищення розміру пенсій від 3,00 до 85,32 відсотка за період відкладання часу виходу на пенсію за віком від 1 до 10 років.

Законопроект також передбачає відповідні зміни до діючого пенсійної системи, упровадження механізму накопичувального пенсійного страхування. Важливим аспектом пенсійної реформи є встановлення максимальної пенсії. Передбачається також, що працюючим людям не будуть сплачуватися достроково призначені пенсії. Працівникам бюджетної сфери при виході на пенсію за віком буде передбачено виплату одноразової грошової допомоги в розмірі десяти призначених місячних пенсій.

Таблиця 6

Підвищення розміру пенсій окремим категоріям пенсіонерів, які добровільно вирішують питання виходу на пенсію пізніше згідно з законопроектом України "Про заходи відносно законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи"

Кількість років відкладення виходу на пенсію за віком	Підвищення розміру пенсії, %
1	3,00
2	6,71
3	11,83
4	18,54
5	27,07
6	36,46
7	46,85
8	58,43
9	71,19
10	85,32

Розглядаючи світовий досвід проведення пенсійних реформ стосовно здійснення заходів щодо забезпечення реформування пенсійної системи України, необхідно реалізувати такі пріоритетні заходи:

1. Створити рівні умови щодо формування системи гарантованих соціальних прав пенсіонерів та механізми підтримки їх стабільності, узгодити та взаємопов'язати динаміку заробітної плати, податків та пенсій як важливої умови державної пенсійної політики.

2. Враховувати соціальну та страхову сутність пенсій та економічні можливості суспільства в умовах подолання бюджетного дефіциту та "урізання" соціальних, в тому числі пенсійних програм.

3. Розглянути можливість підвищення пенсійного віку для чоловіків та жінок з урахуванням показника очікуваної тривалості їх життя.

4. Протягом найближчих п'яти років здійснити поступове наближення пенсійного віку жінок і чоловіків в Україні з урахуванням принципу гендерної рівності.

5. Запровадити механізми мотивації громадян виходити на пенсію пізніше встановленого терміну з регулюванням суми доплат до рівня пенсійного забезпечення та здійснити законодавче обмеження на розмір максимальної пенсії з урахуванням, що "дистанція" між мінімальною та максимальною пенсією не повинна перевищувати співвідношення 1:10.

6. Підвищити мотиваційні установки та стимули на заробляння пенсій та ріст розмірів реальної заробітної плати шляхом оптимізації пропорцій оплати страхових внесків з боку роботодавців та працівників.

7. Вжити заходів до легалізації "тіньової" (прихованої) заробітної плати шляхом встановлення оптимальної її межі, починаючи з якої не повинні братися страхові внески, розвивати альтернативні системи пенсійного забезпечення (додаткові пенсійні системи, особисте та колективне страхування пенсій).

8. З метою попередження безробіття серед різних категорій працюючого населення, передусім молоді, створити нові робочі місця, кількість яких має відповідати положенням, принципам, нормативам та регуляторам пенсійної системи, яка реформується.

Основним механізмом реалізації робочих місць є розробка відповідних соціальних програм на державному, регіональному та галузевому рівнях.

Отже, резерви для вдосконалення соціальних, економічних, демографічних, психологічних та інших аспектів реформування пенсійних систем є у державі, регіонах, галузях економіки, підприємствах та установах країни.

При їх розумному сполученні можна зробити пенсійну систему більш досконалою та ефективною, що принесе певне задоволення особам пенсійного віку, користь і злагоду всьому суспільству. Причому важливою умовою підвищення результативності пенсійної системи є запровадження

цивілізованих механізмів функціонування провідних соціальних інститутів держави.

Література

1. *Закон* України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" № 1058-IV від 09.07.2003 р. // Уряд. кур'єр. – 2003. – № 150.

2. *Борецька Н. П.* Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми: Монографія. – Донецьк: Янтра, 2001. – 352 с.

3. *Форкун І. В., Хитра К.П.* Пенсійна реформа як складова державної політики підвищення рівня життя населення // Якість життя: проблеми, пріоритети і перспективи: Матер. IV загальноукр. наук.-практ. конф., м. Донецьк, 8 грудня 2010 р. – Донецьк: ДІРСП, 2010. – С. 299–305.

4. *Воробйова О. В.* Вдосконалення правового регулювання пенсійного забезпечення громадян України // Автореф. дис. ... д-ра філософії в галузі права. – К., 2010. – 21 с.

5. *Куліков Г.* Заробітна плата в системі основних макроекономічних показників у кризовий період // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 7. – С. 14–20.

6. *Вітер В.* До проблеми моніторингових оцінювань рівня життя населення України // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 7. – С. 27–35.

7. *Коцюба О.* Мінімальні соціально та економічно обґрунтовані розміри пенсійних внесків на користь потенційних учасників обов'язкової професійної пенсійної системи в Україні // Україна: аспекти праці. – 2010. –№ 7. – С. 9–13.

8. *Пенсионный* возраст для женщин увеличат с 55 до 60 лет, а для мужчин-госслужащих – до 62 лет // Факты, 2010. – 24 дек.

9. *Длугопольський О. В.* Пенсійні реформи у XXI столітті: міжнародні порівняння // Якість життя: проблеми, пріоритети і перспективи: Матер. IV загальноукр. наук.-практ. конф., м. Донецьк, 8 грудня 2010 р. – Донецьк: ДІРСП, 2010. – С. 89–91.

10. *Одарюк А.* Прожити на одну пенсію // Аргументи і факти, 2010. – 13 трав.

11. *Singer F.H., Kalyanov A.V.* Method to study the averagl lifespan of working population // Проблемы старения и долголетия. – 1993. – № 2. – Т. 3. – С. 146–149.

Реформування пенсійної системи України має здійснюватися з урахуванням основних причин недоліків у стані пенсійного забезпечення населення, адаптації світового досвіду запровадження пенсійних реформ, реальних соціально-економічних можливостей держави.

Реформирование пенсионной системы Украины должно осуществляться с учетом основных причин недостатков в пенсионном обеспечении населения, адаптации мирового опыта внедрения пенсионных реформ, реальных социально-экономических возможностей государства.

Reforming of Ukraine's pensionary system must be realized with the consideration of basic lack reasons in pensionary provision of population, world experience adaptation of pensionary reforms inculcation, real social-economic opportunities of state.

Надійшла 20 січня 2011 р.

УДК 338.432:504.73

Л. І. ЛІЩИТОВИЧ, П. П. МЕЛЬНИК

Інститут агроекології та економіки природокористування НААНУ, м. Київ

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ВПЛИВУ ГЕОМАГНІТНОГО ПОЛЯ НА АГРОЦЕНОЗИ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 76–78

Розглядається можливий вплив магнітного поля Землі на агроценози.

Агроценози створені і регулювані людиною, вони перебувають під постійною дією силових полів Землі. Особливо чітко їх глобальний вплив проявляється у період магнітного збурення, що є потужною силою природи. Вже протягом доволі тривалого часу сільськогосподарські виробники переймаються проблемою наслідків дії магнітного збурення Землі. Саме воно негативно впливає на економіку виробництва сільськогосподарської продукції, яку потрібно досліджувати і прогнозувати. На початку нагадаємо відомі науці закономірності силових полів природи, серед яких найбільш вивчені електричні та магнітні. Завдяки багаторічним дослідженням встановлено, що електричні й магнітні сили стали зрозумілими та реально виміряними. Силові лінії у просторі характеризуються напругою, мають форму вихорів та направлених потоків, впливаючи один на одного, зсуваючи і штовхаючи тіла туди й сюди, поширюючись і передаючи одна через одну збудження від точки до точки за висловом Генріха Герца. Сучасна наука визначає силове поле як частину простору-часу, у кожній точці якого на вміщену туди частинку діє сила. Розрізняють силові (векторні) та енергетичні (скалярні) характеристики поля. Силу, з якою поле діє на певне тіло, називають *Напругою поля*. Математичну модель сили, що діє на тіло, яке помістили в дану точку поля, називають *Вектором поля*. Будь-яка частинка, розміщена у силовому полі, має потенційну енергію, тобто має потенційну можливість виконати роботу, якщо їй дати змогу переміститися в іншу точку цього поля. Навпаки, робота з переміщення тіла в силовому полі іде на зміну його потенційної енергії. Таким чином, потенційна енергія – це функція координат тіла у силовому полі, причому потенціал у даній точці дорівнює роботі з переміщення одиночного тіла з нескінченності в цю точку. Сила у даній точці поля спрямована в бік найшвидшого спадання потенційної енергії. Також важливо знати, що перетворення роботи на внутрішню енергію безповоротне. Крім того, діє принцип суперпозиції, за яким напруга у даній точці поля дорівнює векторній сумі напруги, що їх створює кожне джерело поля, тобто потенціал у кожній точці поля дорівнює алгебраїчній сумі потенціалів, які створює кожне джерело.

Разом з тим наукою встановлено цікавий факт, що магнітні поля – це не потенційні поля і для них не мають сенсу самі поняття “потенційна енергія” і “потенціал”. При цьому встановлено, що потенціальне поле – це безвихрове поле, а не потенціальне поле – вихрове. Таким чином, маємо особливість геомагнітного поля – воно є вихрове, бо статичне магнітне поле – це суто релятивістський ефект і при швидкостях руху зарядів, істотно менших від швидкостей світла, магнітні сили порівняно з електростатичним настільки малі, що ними можна знехтувати. Інша справа – динамічне (змінне) магнітне поле, що може мати необмежену силу. Взагалі електромагнітне поле – єдина сутність, наприклад, швидкість цього поля дорівнює швидкості світла, як найяскравішого електромагнітного явища:

$$c = 1 / \sqrt{(\mu_0 \varepsilon_0)}$$

де μ_0 – магнітна проникність, ε_0 – електрична проникність середовища. Також встановлено, що будь-яка зміна електричного поля веде до появи магнітного поля, що існують електричні заряди, але не існує магнітних зарядів. Разом з тим, будь-яка зміна у просторі-часі магнітного поля приводить до появи динамічного електричного поля, яке діє на нерухомі і рухомі заряди (тіла). Силові лінії магнітного поля обов’язково замкнені і

© Л. І. Ліщитович, П. П. Мельник, 2011

проявляються лише в електромагнітній індукції. Магнітне поле – це векторне поле сил, тому воно характеризується такими самими величинами, як й інші силові поля. Наприклад, воно виникає між двома заізольованими провідниками електричного струму I_1 та I_2. Тут сила магнітної взаємодії даних провідників прямо пропорційна добутку величин струму і обернено пропорційна відстані між ними:

$$F = \mu_0 \mu I_1 I_2 / 2 \pi d,$$

де магнітна стала $\mu_0 = 4 \pi 10^{-7}$ Генрі/м, магнітна проникність $\mu = 1 + æ$, де $æ$ – магнітна сприйнятливість, яка характеризує ступінь намагніченості відповідної речовини між провідниками (для повітря $\mu = 1$), тобто ступінь деформації просторового розподілу магнітних моментів атомів при накладанні зовнішнього магнітного поля напруги H_0. При цьому в речовині створюється внутрішнє магнітне поле з напругою $H_м = æH_0$. Тоді загальна напруга магнітного поля $H = H_0 + æH_м$.

Для агроекології цікаво, що магнітне поле в центрі колового струму I з радіусом R буде мати напругу $H = I/2R$, тобто доволі велике при малих R. Особливо це важливо для нанобіофізики при пошуках механізмів клітинних реакцій. Якщо замкнених провідників багато, то циркуляція вектора напруги магнітного поля вздовж довільного замкненого контуру дорівнює алгебраїчній сумі наявних там сил струму, а ротор вектора напруги (математична модель вихору) магнітного поля дорівнює густині струму в даній точці поля. Оскільки ротор не дорівнює нулю, то це означає, що магнітне поле вихрове. А особливо цікаво, що потік вектора напруги магнітного поля через довільну замкнену поверхню дорівнює нулю – це відома теорема Гаусса для магнітного поля.

У масштабах наносвіту, найбільший вклад у створення магнітного поля мають електрони, що рухаються з релятивістськими швидкостями по різноманітним молекулярним орбіталям. У деяких речовинах, так званих феромагнітиках, виникають магнітні домени як області спонтанної намагніченості. Усередині такого домену вектори магнітних моментів атомів паралельні. Такі домени виникають у речовинах, атоми яких мають недобудовані електронні оболонки, наприклад, у заліза, нікелю, кобальту, гадолінію тощо. У них скіни електронів нескомпенсовані і в результаті квантових взаємодій орієнтуються паралельно один одному. За відсутності зовнішнього магнітного поля магнітні моменти окремих доменів орієнтовані безладно і сумарна намагніченість феромагнітика дорівнює нулю. У зовнішньому магнітному полі магнітні вектори таких доменів орієнтуються за напрямом вектора напруги цього зовнішнього поля – вони стають магнітами. У феромагнітиків значення магнітної проникності μ дуже велике і досягає 10^5–10^6 . Силу дії магнітного поля можна оцінити при роботі електричних двигунів, індуктивних печей (струми Фуко), скін-ефектів у хвилеводах тощо. На макрорівні з агроекологічної точки зору особливо цікавить дія геомагнітного поля Землі (МПЗ), що визначається сумою полів від різних джерел:

$$B = B_н + \Delta B + \delta B,$$

де $B_н$ – нормальне (головне) магнітне поле Землі;

ΔB – аномальне магнітне поле;

δB – зовнішнє МПЗ.

Максимуми $B_н$ на рівні ≈ 68000 наноТеслів характерні для Південного магнітного полюса Землі, що розташований біля Північного географічного полюса. Мінімуми $B_н$ на рівні ≈ 23000 нТл характерні для екваторіальних частин Південної Америки. За мільйони років агробіоценози пристосувалися до випливів геомагнітних полів у нормі, але реакція на вплив збурень МПЗ потребує ретельного вивчення через можливі значні наслідки як негативні, так і позитивні. Визначення критеріїв збуренням МПЗ пропонується за формулою

$$\Delta D = (B - N) / 2N,$$

де N – значення норми геомагнітного поля.

При цьому екологічну норму геомагнітного поля B пропонують прийняти на рівні $B_{екол}$ = 45000 нТл. Крім того, щорічно визначається значення B_{IGRF} (*International Geomagnetic Reference Field*), який приймається за середнє значення МПЗ для певного регіону [2].

Далі наведемо прийняті у системі СІ одиниці виміру стандартних характеристик наявних магнітних полів:

- Напруга магнітного поля
  Н => Ерстеди = $(\sqrt{г} \cdot 4\pi) / (\sqrt{cm} \cdot сек \cdot 10^3)$
- Індуктивність => Генрі (Гн);
- Магнітна стала $\mu_0 = 1{,}26 \cdot 10^{-8}$ Гн/м;
- Магнітна індукція $B = \mu_0 \mu H$ => наноТесла ($1Гс = 10^{-4}$ Тл);
- Магнітний потік => Вебер ($1Мкс = 10^{-8}$ Вб);
- Потужність магнітного поля =>Ампер на метр ($1Е = 10^3 \cdot А/4\pi \cdot м = 79{,}6$ А/м).

Нині найчастіше використовують оцінки впливу саме магнітної індукції *B* на основні характеристики агроценозів, де отримані чіткі кореляційні зв'язки між збуреннями МПЗ та врожаями, хворобами, якістю продуктів тощо. Необхідність проведення таких досліджень зумовлена прогнозуванням окремими вченими різних країн світу значних збурень сонячної активності у 2013 р., що призведе до суттєвих змін геомагнітного поля та інших наслідків. Такі глобальні впливи можуть негативно позначитись на значних територіях в аграрному виробництві цілих континентів. Точний науковий прогноз щодо еколого-економічних наслідків таких збурень наукою ще не розроблений.

Отже, в умовах глобалізації еколого-економічних, соціальних криз реально постає необхідність вивчення впливу силових полів Землі на галузі сільськогосподарського виробництва. Такий вплив характеризується своєю специфікою і глобальністю дії, що потребує подальших досліджень.

Література

1. *Орлюк М. І.* Геофізична екологія – основні задачі та шляхи їх розв'язку // Геофізичний журн. – 2001. – Т. 23. – № 1. – С.49–50.

2. *Орлюк М. И., Роменець А. А.* Новый критерий оценки пространственно-временной возмущенности магнитного поля Земли и некоторые аспекты его использования // Геофизич. журн. – 2005. – Т. 27 – № 6. – С. 1012–1023.

Досліджені можливі еколого-економічні наслідки впливу магнітного поля Землі на агроекосистеми. Наведені властивості і характеристики магнітного поля, які можуть впливати на продуктивність агросистем та економіку агровиробництва.

Исследованы возможные последствия влияния магнитного поля Земли на агроэкосистемы. Приведены свойства и характеристики магнитного поля, которые могут влиять на продуктивность агроэкосистем и экономику агропроизводства.

The possible consequences of influence of magnetic-field of Earth on agroecosystems are stadied. Properties and descriptions of magnetic-field, which can influence on the productivity of the agrosystems and economy of agroproduction, are resulted.

Надійшла 27 січня 2011 р.

УДК 550.38:633.1

П. П. МЕЛЬНИК

Інститут агроекології і економіки природокористування НААНУ, м. Київ

ЕКОНОМІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ВПЛИВУ МАГНІТНОГО ПОЛЯ ЗЕМЛІ НА ПРОДУКТИВНІСТЬ АГРОЕКОСИСТЕМ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 79–81

Вивчається питання впливу магнітного поля Землі на виробництво пшениці озимої. Звертається увага на економічні наслідки його впливу, що зумовлює необхідність вдосконалення технологій у сучасному аграрному виробництві.

На кожному етапі свого розвитку сільськогосподарське виробництво ставило перед наукою нові проблеми, вирішення яких можливе лише на основі принципово нових підходів. Однією з таких проблем є вплив збурень магнітного поля Землі на аграрне виробництво, що діє як потужне геопросторове явище протягом тисячоліть. Його просторово-часові зміни і реальний вплив на безмежні обсяги території діє не тільки на аграрне виробництво, а й на комплекс соціальних, економічних, екологічних, політичних концепцій і рішень. Був навіть введений термін "просторовий розвиток" (spatial development), що утвердився в Європі, Канаді, а потім у США на початку 70-х років XX ст., хоча використовується ще з 30-х років (наприклад, при утворенні округу Метрополії Торонто – Toronto Metropolitan Unit – сформований 1934 р.) [1; 2].

Повний захист агроекосистем від впливу магнітного поля Землі і його збурень неможливий, але регулювання специфіки аграрного виробництва і розміщення територіально-виробничих систем по територіях країни дасть змогу зменшити їх можливі негативні наслідки. У численних наукових працях і публікаціях магнітне поле досліджувалось з метою оцінки його впливу на ті чи інші процеси в біосфері. Це, зокрема, праці А. Л. Чижевського, Ю. Г. Мизуна, М. І. Орлюка, В. В. Кузнєцова, Н. Д. Кузнєцова та ін. Геомагнітне поле цікавить багатьох дослідників, бо воно є одним із надпотужних планетарних геофізичних факторів, що історично визначають хід і розвиток природних процесів у геобіосистемах [3; 4; 5]. Нині багато дослідників вважають вплив електромагнітного поля Землі на продуктивність агроекосистем доволі значним, проте отримати конкретні результати і відпрацювати потрібні рекомендації світова наука ще не змогла.

Предметом нашого дослідження є пошук можливих методичних підходів до оцінювання впливу саме магнітного поля Землі на агроекосистеми. Головною проблемою тут є залежність продуктивності агробіоценозів від великої кількості факторів, здатних значно впливати на продуктивність рослин і тварин, а також на загальні результати аграрного виробництва. Разом з тим, об'єктивне вивчення впливу магнітного поля Землі можливе лише при аналізі і порівнянні продуктивності агроекосистем на великих територіях (областях, країнах), для чого людство ще не відпрацювало чітких планетарних показників.

Не меншу методичну складність також має потреба аналізу такого впливу за великі періоди часу, бо зміни (коливання) магнітного поля відбуваються з періодом у десятки років. На сьогодні вже відомий ряд сталих періодів коливання магнітного поля Землі, тісно пов'язаних з відповідними циклами на Сонці. Саме тому наукові спроби багатьох геофізиків, біологів та екологів дослідити даний вплив закінчувалися лише констатацією окремих кореляцій.

Вважаємо за потрібне задіяти у таких дослідженнях також відомі економічні підходи, які дають можливість здійснювати аналіз показників на значних територіях і за великі часові періоди. При цьому важливо мати первинні дані щодо продуктивності агроекосистем у сталих умовах аграрного виробництва.

Початковий економічний аналіз показав, що в Україні можливо отримати первинні дані щодо

© П. П. Мельник, 2011

організації виробництва сільськогосподарських культур в цілому, так і окремо взятої культури за тривалий період. Це статистичні дані сільськогосподарських підприємств за період 1950–2008 рр., а також результати науково-дослідних інститутів та дослідних станцій НААН України.

Зокрема, завданням дослідження є закономірності існування зв'язку між виробництвом пшениці озимої і магнітним полем Землі в українському клімато-географічному поясі. У зв'язку з цим на рис. 1 приведено величини нормального магнітного поля Землі території України для епохи 1955 та 2000 років, що свідчить про його суттєві зміни впродовж цього часу, у середньому більш ніж на 1100 нТл (Орлюк, Роменець, 2005) (рис. 2).

Для доказу важливості вивчення впливу геомагнітного поля на агроекосистеми наведено графіки зміни середніх за рік величин магнітного поля і середньої по роках врожайності озимої пшениці на території України за 52 роки. При цьому для аналізу взаємозв'язку врожайності озимої пшениці з магнітним полем використано середню величину модуля індукції магнітного поля *B* для території України [7] та середньорічну врожайність пшениці для досліджуваного часового інтервалу. Залежність між врожайністю і геомагнітним полем (без урахування інших факторів) подано на графіках, побудованих на основі згладжування даних за допомогою сплайн-функцій (статистичний пакет S-PLUS) (рис. 3).

Рис. 1. **Нормальне магнітне поле Землі на території України для 1955 та 2000 років. Інтенсивність поля в нанотеслах**

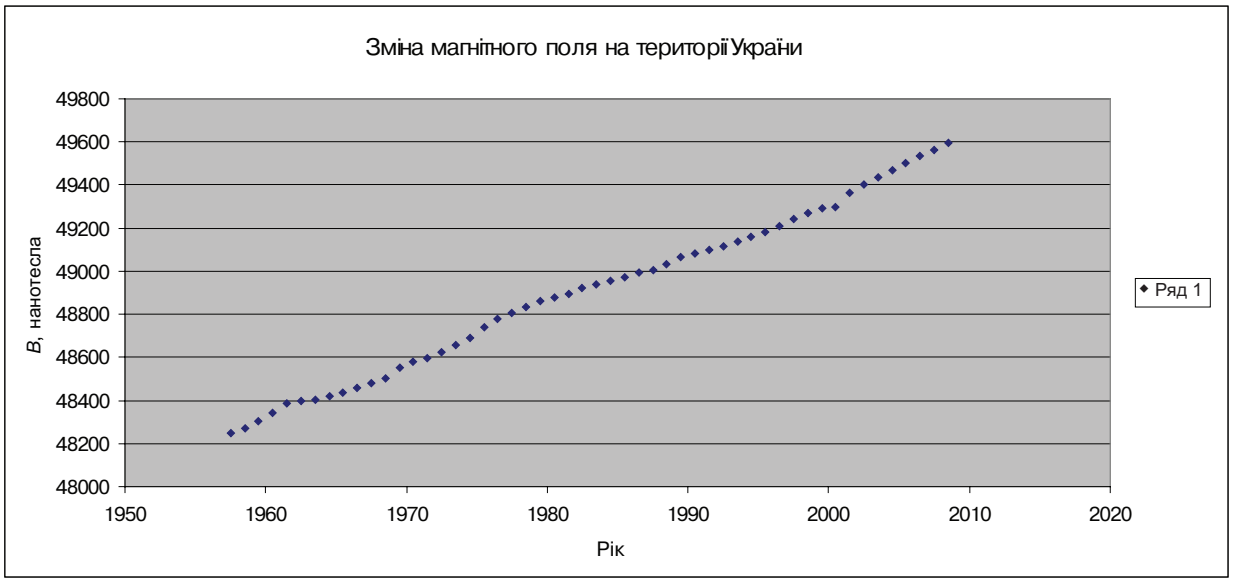

Рис. 2. **Графік змін МПЗ за період 1957–2008 рр.**

Рис. 3. **Графік змін середньорічної по Україні врожайності озимої пшениці за період 1957–2008 рр.**

При цьому коефіцієнт кореляційного зв'язку зазначених показників позитивний і дорівнює – 0,48. Через вплив багатьох факторів на дані показники потрібен детальний статистичний аналіз цих важливих часових рядів, що буде предметом наших наступних досліджень.

Взагалі методичне забезпечення таких досліджень майже відсутнє. Усі існуючі методичні підходи щодо впливу геомагнітного поля на врожайність пшениці озимої висвітлені незначною кількістю досліджень. Проводились дослідження на зародках пшениці озимої, реакції кореневої системи щодо полюсів магнітного поля тощо [6]. Результати наших досліджень дають підтвердження, що магнітне поле Землі, безумовно, має природний вплив на агроекосистеми.

Обґрунтування сутності зв'язку між магнітним полем Землі і врожайністю озимої пшениці може слугувати підставою для подальших досліджень і узагальнень щодо впливу магнітного поля Землі на результати господарської діяльності в галузі рослинництва і в цілому на економіку аграрних підприємств. Аналогічний підхід можна використати і для інших сільськогосподарських культур.

Отже, проведені дослідження показують наявність зв'язку між магнітним полем Землі і врожайністю озимої пшениці, який може бути використаний у прогнозуванні виробництва сільськогосподарських культур на регіональному рівні за умови подальшого уточнення.

Література

1. *Глазычев В. Л.* Розсип: принципы пространственного развития. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http// www.glazychev.ru/projects/2004

2. *Лицур І. М.* Еколого-економічні проблеми просторової організації лісового комплексу України / За ред. Б. М. Данилишина. – К.: РВПС України, 2010. – С. 317.

3. *Орлюк М. І.* Геофізична екологія – основні задачі та шляхи їх розв'язку // Геофізичний журн. – 2001. – Т. 23. – № 1. – С. 49–50.

4. *Орлюк М. И., Роменец А. А.* Новый критерий оценки пространственно-временной возмущенности магнитного поля Земли и некоторые аспекты его использования // Геофизич. журн. – 2005. – Т. 27 – № 6. – С. 1012–1023.

5. *Orlyuk M. I.* Analysis of a geomagnetic field in Ecology// www.cosis.net/ 06649/EGS02-A-06649.pdf

6. *Влияние* магнитных полей на биологические объекты // Сборник. – М: Наука, 1971. – 214 с.

7. *Orliuk M., Romenets A., Sumaruk Yu., Sumaruk T.* Space-temporal structure of the magnetic field in territory of Ukraine// Геофизич. журн. — 2010. — Т. 32, № 4. — С. 126–127.

Наведено можливі методичні підходи щодо оцінювання впливу магнітного поля Землі на продуктивність агроекосистем. Встановлена позитивна кореляція величин індуктивності магнітного поля і врожайності озимої пшениці.

Приведены возможные методические подходы для оценки влияния магнитного поля Земли на продуктивность агроэкосистем. Показана положительная корреляция величин индуктивности магнитного поля и урожайности озимой пшеницы.

The possible methodical approaches for the estimation of influence of magnetic-field of Earth on the productivity of agroecosystems are resulted. Positive correlation of magnetic-field and productivity of winter wheat is rotined.

Надійшла 27 січня 2011 р.

УДК 322.025.12.334.02

П. М. ГРИШИН

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ЦІЛЬОВА СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с.82–87

Проблема фінансового контролю та його забезпечення належить до групи найбільш складних і важливих питань сучасної науки державного управління.

Організація та функціонування чіткої системи фінансового контролю є одним з основних напрямів державної фінансової політики, яка має реалізовуватись і розвиватись не хаотично, а на чітко вивіреній та обґрунтованій науковій основі. У зв'язку з чим неабиякої науково-теоретичної ваги та значущості набуває аналіз як загальної системи фінансового контролю в Україні, так і її функціонально-цільової специфіки.

Разом з тим, вивчення функціонально-цільової специфіки та тенденцій розвитку сучасної системи фінансового контролю в Україні має ознаки не лише теоретичної значущості, а й практичної актуальності. У зв'язку з чим необхідно вказати на такі аспекти. По-перше, підвищення дієвості та ефективності державного фінансового контролю, посилення його профілактичної спрямованості в останні роки зумовили стійку тенденцію до зміцнення фінансової дисципліни в державі. Наразі державний фінансовий контроль здійснюється уповноваженими центральними органами виконавчої влади та контрольно-ревізійними підрозділами, що функціонують у структурі міністерств, інших центральних органів виконавчої влади. Утім, рівень правопорушень у фінансовій сфері залишається доволі високим, що є наслідком нерозв'язаних проблем в організації державного фінансового контролю. Це зумовлює потребу не лише в удосконаленні окремих механізмів фінансового контролю, а й у перегляді базових функцій та цілей цієї діяльності Української держави. По-друге, недосконале нормативно-правове поле, недостатня ефективність контролю, орієнтація на здійснення його у формі ревізій та перевірок після завершення фінансово-господарських операцій – усе це не забезпечує належного усунення виявлених правопорушень, націленості суб'єктів державного фінансового контролю на запобігання правопорушенням, а також високого рівня координації та обміну інформацією. Водночас, існуюча система державного фінансового контролю не дає Кабінету Міністрів України змоги повною мірою здійснювати глибокий аналіз та оцінку системи державного управління в окремих сферах соціально-економічної діяльності. Усе це підвищує актуальність усебічного наукового дослідження теоретичних основ функціонування системи фінансового контролю в Україні та пошуку науково обґрунтованих шляхів удосконалення чинного законодавства України в цій галузі. По-третє, з огляду на одержавленість власності, більшість дефініцій фінансового контролю соціалістичної доби були пов'язані тільки з державним контролем. Потреби у виділенні в окремий підвид і визначення особливостей організації та застосування державного фінансового контролю в цей час не було, бо в економіці панувало пряме партійно-державне управління. На жаль, зазначене застаріле сприйняття фінансового контролю зберігається до сьогодні не лише на теоретичному рівні, а й на практиці. Усе це заважає як ефективному розвиткові системи державного управління в Україні, так і її інтеграції до ЄС. Очевидно, що одним зі шляхів виправлення такої ситуації є докорінне переосмислення функціонально-цільової специфіки розвитку системи фінансового контролю в сучасних умовах становлення України як демократичної і правової держави.

Отже, ставлячи на меті комплексний аналіз функціонально-цільової специфіки розвитку системи фінансового контролю в Україні, маємо вирішити такі конкретні завдання: а) схарактеризувати основні тенденції у вивченні функцій та цілей системи фінансового контролю в дослід-

© П. М. Гришин, 2011

женнях у галузі державного управління останньої чверті XX ст.; б) окреслити основні функції державного контролю та їх значення для функціонування загальної системи державного управління; в) виявити функціонально-цільову специфіку фінансового контролю в сучасних умовах становлення України як демократичної і правової держави.

Як вже зазначалося у працях, які були видані починаючи з кінця 80-х років минулого століття, фінансовий контроль у багатьох випадках ототожнювався з контрольною функцією фінансів або визначався як елемент системи управління, що забезпечував зворотний зв'язок. Проте М. Білуха, І. Бєлобжецький та інші дослідники визнавали наявність не фінансового, а фінансово-господарського контролю, який, на їхню думку, досліджував фінансово-господарську діяльність підприємств у сфері виробництва, обміну і споживання суспільно-необхідного продукту. Метою такого контролю, як стверджувалося, було сприяння раціональному використанню засобів і предметів праці й самої праці у підприємницькій діяльності для одержання найбільшого прибутку [1]. З наведеного визначення мети контролю видно, що йдеться про контроль, який є ширшим, ніж державний фінансовий контроль, адже в цьому визначенні окреслено інтереси власника, яким у ринкових умовах господарювання не завжди є держава. На відміну від цього, С. Шохін і Л. Вороніна зазначають, що фінансовий контроль – це система органів і заходів з перевірки законності і доцільності дій у сфері створення, розподілу та використання грошових фондів держави і місцевого самоврядування, одна із форм державного контролю, що сприяє забезпеченню законності, охороні прав власності, правильному та ефективному використанню бюджетних, позичкових і власних коштів [2].

З урахуванням зміни реалій загальнодержавна власність була замінена державною, колективною і приватною. Як результат, змінилося й ставлення до державного фінансового контролю. Так, Ю. Воронін розглядає фінансовий контроль як регульовану правовими нормами діяльність державних органів і органів місцевого самоврядування по перевірці формування, розподілу, цільового, ефективного та раціонального використання фінансових ресурсів держави й органів місцевого самоврядування, використання державної і муніципальної власності відповідно до чинного законодавства з метою виявлення і попередження недоліків у роботі підконтрольних об'єктів [3]. О. Василик доводить, що фінансовий контроль – це елемент системи управління фінансами, особлива сфера вартісного контролю за фінансовою діяльністю всіх економічних суб'єктів (держави, регіонів, підприємств та організацій), дотримання фінансово-господарського законодавства, доцільності витрат, економічної ефективності фінансово-господарських операцій [4, *401*]. Л. Савченко аргументує, що фінансовий контроль – це діяльність державних органів і недержавних організацій, наділених відповідними повноваженнями, що спрямована на забезпечення законності, фінансової дисципліни, раціональності в ході мобілізації, розподілу і використання фінансових ресурсів держави [5].

Таким чином, можна стверджувати, що фінансовий контроль – це діяльність органів державної влади й управління, місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання та громадян України по відстеженню функціонування будь-якого об'єкта управління в частині дотримання встановлених державою та іншими суб'єктами регулювання господарської діяльності норм (правил) формування, розподілу та використання ним фінансових ресурсів, їх обліку і звітності про використання [6]. Звідси роль державного фінансового контролю в системі державного регулювання економіки виражається через участь у розв'язанні двох проблем: а) підвищення ефективності державного регулювання економіки; б) дотримання правил формування і використання фінансових ресурсів, встановлених державою. У першому випадку за допомогою державного фінансового контролю (як форми зворотного зв'язку) суб'єкт державного регулювання економіки одержує необхідну інформацію про якість вжитих ним заходів регулювання, а саме дані про своєчасність, достатність, адресність і затратність застосованих регуляторів. На підставі цього можна оцінити, чи досягнуто економічний ефект таким регулюванням економіки для суспільства та за потреби здійснити коригування заходів державного регулювання з метою підвищення їх ефективності. У другому випадку за допомогою державного фінансового контролю реалізується контрольна функція державного регулювання економіки.

Якісний бік державного фінансового контролю виражається через реалізацію ним трьох основних функцій: інформаційної, профілактичної і мобілізуючої. Інформаційна функція державного фінансового контролю зводиться до того, що інформація, одержана в результаті його здійснення, має стати основою для при-

йняття відповідних управлінських рішень і вжиття коригувальних заходів, які забезпечать функціонування суб'єкта господарювання відповідно до встановлених державою норм. Профілактична функція державного фінансового контролю полягає у створенні організаційно-правових заходів, розробці нормативно-правових документів, які запобігають фінансовим порушенням. Мобілізуюча функція державного фінансового контролю передбачає усунення суб'єктом господарювання наслідків допущених фінансових порушень, умов, що їм сприяли, та розробку організаційно-правових заходів по розповсюдженню прогресивних методів господарювання і недопущення фінансових порушень на інших об'єктах державного регулювання. З огляду на зазначене, сутність державного фінансового контролю розкривається через його основні складові, які визначають мету, завдання, суб'єкти й об'єкти, предмет, принципи та форми контролю.

У функціонально-цільовому аспекті фінансовий контроль є функцією керування продуктивними силами й виробничими відносинами. Він складається з двох етапів: описового, зв'язаного зі збором фактів і їх первісним угрупованням, і логіко-аналітичного, що представляє якісний аналіз фактів і поєднуючий якісні та кількісні методи пізнання. Отже, фінансовий контроль містить у собі, з одного боку, факти й дані досвіду, а з другого – певну систему знань – теорію. В основі функції фінансового контролю перебуває процес вивчення певного об'єкта (предмета або явища) з метою встановлення закономірностей його виникнення, розвитку і перетворення в інтересах раціонального використання у практичній діяльності людей. Тому виникає необхідність розвитку фінансового контролю як і системи наукових знань [7]. Об'єктом фінансового контролю є грошові відносини, що виникають між державою, з одного боку, і юридичними й фізичними особами, з другого боку, із приводу повної мобілізації бюджетних засобів, перерозподілу частини національного доходу в територіальному, соціальному й галузевому розрізах і його ефективному використанні з метою виконання державою своїх функцій [8]. У фінансовому контролі в такому його розумінні на перший план висуваються два аспекти його здійснення: по-перше, забезпечення збереження державних коштів і матеріальних цінностей, вірогідності облікових і звітних даних, дотримання державної фінансової дисципліни; по-друге, об'єктивна оцінка діяльності підприємств, виявлення резервів інтенсифікації виробництва й підвищення ефективності господарювання.

Наразі у фаховій літературі поширена точка зору, що фінансовий контроль являє собою синтез практичного досвіду і даних бухгалтерського обліку фінансів, аналізу господарської діяльності та ін. Прихильники цієї концепції, по суті, ставлять знак рівності між контролем як функцією керування й специфікою діяльності окремих управлінських ланок [9]. Такий підхід викликає заперечення, тому що будь-яка функція керування виступає як загальна категорія для всіх його ланок незалежно від конкретної структури управлінського апарату. Тому ту саму функцію (планування, облік, аналіз і контроль) можуть виконувати різні підрозділи апарату керування, і навпаки, один підрозділ часто здійснює кілька функцій. Питання про співвідношення фінансового контролю й бухгалтерського обліку заслуговує особливого розгляду у зв'язку з тим, що теорія бухгалтерського обліку, на відміну від теорії фінансового контролю, має багату літературу й міцні традиції. Деякі економісти заперечують правомірність відокремлення фінансового контролю від бухгалтерського обліку. При цьому зазвичай наводиться такий аргумент, що в бухгалтерському обліку й фінансовому контролі загальний предмет – стан і використання засобів підприємств, організацій і установ у процесі розширеного відтворення. З подібною позицією погодитися не можна, оскільки вона сягає своїм корінням у необґрунтоване трактування змісту й предмета двох взаємозалежних, але різних галузей економічної науки, з яких кожна вивчає господарські процеси і явища у своєму аспекті. Безперечно, фінансовий контроль має багато в чому спільні цілі й завдання з бухгалтерським обліком, оскільки в них єдиний об'єкт – фінансово-господарська діяльність підприємств та об'єднань. Відмінність складається в цільовій спрямованості кожної із цих галузей економічних знань. Головний напрям фінансового контролю й ревізії – це вивчення господарських процесів і операцій з позицій законності, вірогідності, господарській доцільності, забезпечення збереження власності, ефективності використання фінансових засобів [4, *85–60*].

Виходячи з цього, можна говорити про специфічні його цілі, завдання, функції, предмети й принципи здійснення. Система фінансового контролю в цілому складається з таких елементів: суб'єкт контролю (хто контролює); об'єкт контролю (кого контролюють); предмет контролю (що контролюють); принципи контролю; ме-

тод (методика) контролю; техніка й технологія контролю; ухвалення рішення за результатами контролю; оцінка ефективності контролю. Зазначені елементи системи контролю сукупно становлять механізм фінансового контролю, що має регламентуватися нормативними юридичними актами, які сукупно утворять фінансове (бюджетне) право. Водночас, цілі державного фінансового контролю визначають і його основні функції. Ці функції можна класифікувати за двома ознаками: по-перше, виходячи із соціального й загальнодержавного значення; по-друге, на базі змістовного значення функцій контролю.

Як фактор, що забезпечує нормальну дію соціальної системи, ця контрольна діяльність використовує правові засоби впливу на суспільні відносини через такі функції: виявлення відхилень, аналіз причин відхилень, корекція діяльності об'єкта контролю, превенція й правоохоронна діяльність. Виявлення відхилень містить у собі широкий спектр діяльності. Це – установлення відхилень у виконанні законів у частині використання засобів державного бюджету; відхилення у формуванні дохідної частини й використанні видаткової частини бюджету; відхилення у сфері фінансової діяльності міністерств, відомств, підприємств і організацій. Аналіз причин відхилень передбачає дослідження фактів, що визначили те або інше відхилення, установлення персоналій, відповідальних за відхилення. Функція корекції полягає в розробці пропозицій по усуненню виявлених відхилень у процесі формування й виконання бюджету, а також процесі фінансово-господарської діяльності підприємств і організацій. Також слід наголосити, що контрольна діяльність органів держави є значною мірою правоохоронною, хоча й не зводиться тільки до неї. Як засіб забезпечення законності ця функція спрямована на припинення неправомірних дій посадових осіб і громадян, винних у недоліках і порушеннях, і пов'язана із залученням до юридичної відповідальності, а також застосуванням до цих суб'єктів заходів державного або суспільного впливу.

Особливе місце в системі фінансового контролю займає державний фінансовий контроль. Він має більш вузький спектр дії і повинен поширюватися, по-перше, на сферу формування дохідної частини бюджету; по-друге, на сферу витрат коштів державного бюджету, тобто необхідно забезпечувати контроль за цільовим та ефективним використанням коштів державного бюджету й державної власності. У цьому зв'язку державний фінансовий контроль поширюється на міністерства й відомства, відповідальні за формування дохідної частини державного бюджету, і на міністерства й відомства, що використовують кошти державного бюджету, а також підприємства, організації, банки, яким надані бюджетні кошти на безповоротній і поворотній основах, а також мають які-небудь фінансові пільги (митні, податкові, експортно-імпортні та ін.). Таким чином, головною метою державного фінансового контролю є забезпечення законності й ефективності використання державних бюджетних і позабюджетних фінансових коштів і державної власності. Відповідно до цього основними його завданнями є: організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням дохідних і видаткових статей державного бюджету й бюджетів державних позабюджетних фондів по обсягах, структурі й цільовому призначенню; визначення ефективності й доцільності витрат державних коштів і використання державної власності; оцінка обґрунтованості дохідних і видаткових статей державного бюджету й бюджетів державних позабюджетних фондів; фінансова експертиза проектів державних законів, а також нормативних правових актів органів державної влади, які передбачають витрати, що покриваються за рахунок коштів державного бюджету, або впливають на формування й виконання державного бюджету й бюджетів державних позабюджетних фондів; аналіз виявлених відхилень від установлених показників державного бюджету й бюджетів державних позабюджетних фондів і підготовка пропозицій, спрямованих на їх усунення, а також на вдосконалення бюджетного процесу в цілому; контроль за законністю й своєчасністю руху коштів державного бюджету й коштів державних позабюджетних фондів, уповноважених банках та інших фінансово-кредитних установах; забезпечення надходження в дохідну частину державного бюджету податкових, митних та інших платежів, що забезпечують формування дохідної частини державного бюджету; оцінка ефективності діяльності міністерств і відомств по використанню коштів державного бюджету й позабюджетних коштів; контроль за правильністю ведення бухгалтерського обліку й звітності; поліпшення бюджетної і податкової дисципліни; виявлення резервів росту дохідної бази бюджетів різних рівнів і зниження видаткової частини бюджету; контроль за реалізацією механізму міжбюджетних відносин; перевірка обігу коштів бюджету й позабюджетних коштів у банках та інших кредитних установах; контроль за формуванням і

розподілом цільових бюджетних фондів фінансової підтримки регіонів; припинення незаконних рішень з надання податкових і митних пільг, державних дотацій, субвенцій та іншої допомоги окремим категоріям платників або регіонам; виявлення фінансових зловживань у сфері бюджетних і міжбюджетних відносин; проведення профілактичної інформаційної роботи з метою підвищення бюджетної дисципліни.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна зробити такі висновки. По-перше, загальні трансформації системи державного управління, що мали місце разом із проголошенням принципово нових цілей та завдань державотворчої діяльності в Україні (мається на увазі закріплені у ст. 1 Конституції України орієнтири її становлення як демократичної, соціальної і правової держави), суттєво змінили функціонально-цільову специфіку розвитку системи фінансового контролю в Україні. Усе це зумовило нагальну потребу у розробці нових науково-теоретичних моделей функціонування системи фінансового контролю, яка б органічно входила у загальну демократично орієнтовану систему цілей і завдань державного управління в Україні. По-друге, у зв'язку з наявністю у вітчизняному законодавстві прогалин тривалий час залишалися поза державним фінансовим контролем окремі важливі для держави сфери діяльності. Це, зокрема, стосується формування і виконання дохідної частини бюджетів усіх рівнів; діяльності таких органів державного і комунального сектору, як державні та комунальні підприємства, акціонерні, холдингові компанії, інші суб'єкти господарювання, у статутному фонді яких більш як 50 відсотків акцій (часток, паїв) належить державі та суб'єктам комунальної власності, інші підприємства, установи та організації, які використовують державне та комунальне майно; цільового використання коштів, що залишаються у розпорядженні суб'єктів підприємницької діяльності у разі надання їм податкових пільг; формування і використання коштів та майна державних цільових фондів. По-третє, важливими засобами вдосконалення процесів функціонування сучасної системи державного фінансового контролю в Україні є: а) впровадження у практичну діяльність суб'єктів державного фінансового контролю передового вітчизняного та зарубіжного досвіду у сфері фінансового контролю; б) розроблення та реалізація сучасних інформаційно-технічних проектів, організація на їх базі оперативного обміну інформацією між суб'єктами державного фінансового контролю; в) задоволення потреб суб'єктів державного фінансового контролю та контрольно-ревізійних підрозділів щодо підготовки та підвищення кваліфікації кадрів.

Література

1. *Білуха М. Т.* Теорія фінансово-господарського контролю і аудиту. – К.: Вища шк., 1994. – 333 с.

2. *Шохин С. О., Воронина Л. И.* Бюджетно-финансовый контроль и аудит. Теория и практика применения в России: Науч.-метод. пособие. – М.: Финансы и статистика, 1997. – С. 31.

3. *Воронин Ю.* Сообща эффективнее // Президентский контроль. – 2001. – № 10. – С. 19–20.

4. *Василик О. Д.* Теорія фінансів. – К.: НІОС, 2000. – 555 с.

5. *Савченко Л. А.* Правові проблеми фінансового контролю в Україні: Монографія. – Ірпінь: Акад. ДПС України, 2001. – С. 26.

6. *Данилевський Ю. А., Мезенцева Т. М.* Финансовый контроль в отраслях народного хозяйства при различных формах собственности. – М.: Финансы и статистика, 1992. – С. 22–23.

7. *Шмигель А. Д.* Организация бухгалтерского учета и оперативного экономического контроля на промышленном предприятии. – К.: Ред.-изд. отдел Киев. ин-та нар. хоз-ва им. Д. С. Коротченко, 1973. – С. 19.

8. *Белобжецкий И. А.* Финансовый контроль и новый хозяйственный механизм. – М.: Финансы и статистика, 1989. – С. 34.

9. *Вознесенский Э. А.* Финансовый контроль в СССР. – М.: Юрид. лит., 1973. – 444 с.

Досліджено специфіку розвитку системи фінансового контролю в Україні з позицій визначення її базових функцій та завдань. Проаналізовано організаційні трансформації системи фінансового контролю у зв'язку зі зміною основних завдань, що визначають фінансовий контроль у системі державного управління сучасної демократичної і правової держави.

Исследуется специфика развития системы финансового контроля в Украине с позиций определения ее базовых функций и задач. Автор анализирует организационные трансформации системы финансового контроля в связи с изменением основных задач, определяющих финансовый контроль в системе государственного управления современного демократического и правового государства.

The article investigates the specifics of the financial control system in Ukraine from the standpoint of determining its basic functions and tasks. The author analyzes the organizational transformation of the financial control system in connection with a change in the basic tasks that determine the financial control in public administration of a modern democratic state and the state of law.

Надійшла 5 квітня 2011 р.

УДК 322.025.12.334.02

П. М. ГРИШИН

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 88–92

Проблема нормативно-правового забезпечення функціонування і розвитку системи державного фінансового контролю може бути віднесена до групи найскладніших та найважливіших питань як сучасної науки державного управління, так і для низки галузевих юридичних наук.

Об'єктивна потреба нормативно-правового регулювання особливо рельєфно постає у процесі забезпечення та реалізації складних функцій у системі державного управління, до яких, поза всяким сумнівом, належить і функція державного фінансового контролю.

Актуальність дослідження нормативно-правових основ забезпечення державного фінансового контролю в Україні зумовлюється кількома причинами, серед яких визначимо найважливіші. По-перше, створення єдиного правового поля для розвитку системи державного внутрішнього фінансового контролю як складової державного управління та внесення відповідних змін до законодавства є тією необхідною метою, яка має бути реалізована в процесі модернізації та вдосконалення нині діючої в Україні системи державного управління. У зв'язку з чим особливої значущості набуває об'єктивний нормативно-правовий аналіз стану чинного законодавства у частині регулювання державного фінансового контролю в Україні, а також визначення основних напрямів і перспектив його розвитку. По-друге, чітке визначення на законодавчому рівні сутності державного внутрішнього фінансового контролю дає змогу оптимізувати і збалансувати організаційні структури контролю, відокремити підрозділи з інспектування, у тому числі ті, що здійснюють його за зверненнями правоохоронних органів, від підрозділів внутрішнього аудиту, а підрозділи внутрішнього аудиту – від внутрішнього контролю та не допустити дублювання контрольних функцій. Це сприяє зміні пріоритетів – від інспектування із застосуванням санкцій за допущені правопорушення до внутрішнього контролю, спрямованого на запобігання правопорушенням, і надання внутрішніми аудиторами незалежних та об'єктивних рекомендацій, навіть із збереженням органу централізованого внутрішнього аудиту. По-третє, основою державного внутрішнього фінансового контролю, що здійснюють органи державної контрольно-ревізійної служби (одночасно з різними видами аудиту) та контрольно-ревізійні підрозділи центральних органів виконавчої влади, є інспектування. Такий контроль за діяльністю органів державного і комунального сектора спрямований переважно на виявлення правопорушень і притягнення винних у їх скоєнні осіб до відповідальності, а не на оцінку результатів, досягнутих в управлінні державними фінансами. Розв'язання цієї важливої проблеми може відбутись лише на законодавчому рівні, що передбачає всебічний науковий аналіз стану та перспектив розвитку національного законодавства України в частині діяльності органів державного фінансового контролю.

Не викликає сумніву, що інститут державного фінансового контролю передбачає створення його системи та правову легітимізацію її роботи у взаємодії всіх складових. Важлива роль при цьому належить правовому регулюванню, яке вносить порядок у контрольні відносини, визначає поведінку контролюючих органів, межі їх повноважень. Визначаючи завдання та обсяги і зміст дій, що виникають при здійсненні контролю, нормативно-правові акти окреслюють права та обов'язки всіх учасників контролю. На сьогодні державне регулювання у сфері фінансового контролю забезпечується шляхом нагляду та аналізу діяльності

© П. М. Гришин, 2011

суб'єктів фінансового контролю з боку органів законодавчої і виконавчої влади, та прийняття відповідних рішень з питань фінансового контролю [1]. При цьому законодавча база фінансового контролю закладена на рівні Конституції України та законів, що регулюють основні засадні економічні відносини (Закон України "Про власність", "Господарський Кодекс України"). Крім цього, є закони, що регулюють діяльність контролюючих органів, їх завдання, функції, структуру, повноваження, права, обов'язки, відповідальність. Серед них закони України "Про контрольно-ревізійну службу", "Про державну податкову службу", "Про Рахункову палату", "Про аудиторську діяльність" та ін. Усі вони конкретизуються у постановах і положеннях Кабінету Міністрів України про діяльність контролюючих органів та здійснення фінансового контролю.

Наразі до фундаментальних засад правового регулювання фінансового контролю слід зарахувати такі конституційні норми: а) принципові положення, які стосуються відносин власності в нашій країні, що викладені в ст. 13, 41, 110 Конституції України, а саме, що від імені українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування, що власність не повинна використовуватись на шкоду людині і суспільству, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки, що всі суб'єкти права власності рівні перед законом, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, право приватної власності є непорушним законом; що Кабінет Міністрів України забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності, здійснює управління об'єктами державної власності; б) кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом (ст. 67); в) контроль за виконанням Державного бюджету України і здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України (ст. 85), а також контроль за використанням коштів Державного бюджету України (від імені Верховної Ради України це здійснює Рахункова палата (ст. 98), а Кабінет Міністрів України забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України (ст. 116); г) територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, яке є в комунальній власності, затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання, здійснюють контроль за їх діяльністю (ст. 143).

Зокрема, Законом України "Про власність" чітко визначено, що суб'єктами права власності є народ України, громадяни, юридичні особи і держава, що держава безпосередньо не втручається в господарську діяльність суб'єктів права власності, перелік форм власності (індивідуальна, колективна, державна, змішана), а також їх рівноправність; що контроль за ефективністю використання і збереженням державного майна здійснюють державні органи, які уповноважені керувати цим майном. У Господарському Кодексі України визначено, що майно, яке закріплене за державним підприємством, є державною власністю, належить йому за правом повного господарського відання; порядок використання прибутку визначає власник підприємства або уповноважений ним орган згідно із Статутом підприємства; поняття "комерційна таємниця підприємства" (ст. 31), а також окрема стаття присвячена контролю за діяльністю підприємства, відповідно до неї контроль за окремими сторонами діяльності підприємства здійснює державна податкова адміністрація, державні органи, що здійснюють нагляд за безпекою виробництва і праці, протипожежною і екологічною безпекою, інші органи згідно із законодавством.

Суб'єкти фінансового контролю в Україні розрізняються відповідно до таких видів контролю: державний (позавідомчий); муніципальний (громадський); відомчий; контроль власника (внутрішньогосподарський); незалежний (аудит). Діяльність зазначених суб'єктів фінансово-господарського контролю в Україні відповідно до їх функцій регулюється рядом законів та нормативних документів. Зокрема, Рахункова палата Верховної Ради України створена відповідно до Конституції України і є постійно діючим органом державного фінансово-економічного контролю. Її основне завдання – це організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням дохідної та видаткової частин Державного бюджету, витрачанням бюджетних коштів, у тому числі здійснення контролю за утворенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього боргу України, визначення ефективності та доцільності витрачання державних коштів, валютних та кредитно-фінансових ресурсів, контроль за фінансуванням загальнодержавних програм економічного, соціального та національного розвитку. У Законі викладені завдання, функції та повноваження Рахункової палати, які стосуються всіх питань ви-

користання державних коштів, від виконання Закону України "Про державний бюджет" органами виконавчої влади, перевірки ефективності управління коштами державного бюджету Державним казначейством України до проведення фінансових перевірок і ревізій в усіх установах, організаціях і підприємствах незалежно від форм власності у тій частині їх діяльності, яка стосується використання коштів Державного бюджету України. Рахункова палата має спільні об'єкти контролю з Державною контрольно-ревізійною службою, але сфера застосування її повноважень значно більша і поширюється на Верховну Раду, Національний банк України, Антимонопольний комітет, Фонд державного майна, органи виконавчої влади, усі державні органи й установи, утворені згідно з законодавством України. Взаємодія Рахункової палати з парламентом відбувається доволі складно. За підсумками перевірок відповідні рішення, як правило, не приймають, матеріали використовуються вибірково, політично мотивовано і з урахуванням відповідної політичної кон'юнктури. Встановлені грубі фінансові порушення рідко стають предметом обговорення Верховної Ради України.

Державна податкова адміністрація та її органи контролюють додержання законодавства про податки, правильність обчислення та своєчасність внесення до бюджету податків та інших платежів, а також вживають заходи щодо запобігання ухиленню від сплати податків фізичними та юридичними особами. Діяльність Державної податкової адміністрації регламентується Законом України "Про державну податкову службу в Україні". Державна контрольно-ревізійна служба України та її органи контролюють використання коштів бюджетів усіх рівнів, які входять до складу бюджетної системи України, та коштів державних цільових фондів. Вони також здійснюють контроль за виконанням державних контрактів, використанням матеріальних цінностей і нематеріальних активів, що перебувають у державній чи комунальній власності, бюджетних позик та кредитів, а також позик та кредитів, гарантованих коштами бюджетів. Крім того, до компетенції даних органів також належить контроль за веденням бухгалтерського обліку і фінансової звітності на підприємствах, в установах та організаціях, що отримують кошти з бюджетів усіх рівнів та/або державних цільових фондів, зокрема валютних. Діяльність контрольно-ревізійної служби регламентується Законом України "Про державну контрольно-ревізійну службу", у якому визначені структура, статус, функції, права, обов'язки, відповідальність державної контрольно-ревізійної служби, а також правовий захист її посадових осіб.

Таким чином, на часі, в Україні складовими системи державного внутрішнього фінансового контролю є: внутрішній контроль; централізований внутрішній аудит ефективності; централізоване, децентралізоване інспектування; гармонізація інспектування на центральному рівні. Державний фінансовий контроль реалізується державною контрольно-ревізійною службою через проведення державного фінансового аудиту, перевірки державних закупівель та інспектування. Державний фінансовий аудит є різновидом державного фінансового контролю і полягає у перевірці та аналізі фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю. Результати державного фінансового аудиту та їх оцінка викладаються у звіті. Перевірка державних закупівель полягає у документальному та фактичному аналізі дотримання підконтрольними об'єктами законодавства про державні закупівлі та проводиться органами державної контрольно-ревізійної служби на всіх стадіях державних закупівель. Результати перевірки державних закупівель викладаються в акті. Інспектування здійснюється у формі ревізії та полягає у документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи, яка має забезпечувати виявлення наявних фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб.

Разом з тим, характеризуючи стан законодавчого забезпечення функції державного фінансового контролю, слід вказати ще на цілий ряд органів державної влади. Так, Фонд державного майна України здійснює державну політику щодо приватизації державного майна, виступає орендодавцем майнових комплексів, що є загальнодержавною власністю. У своїй діяльності Фонд підпорядкований і підзвітний Верховній Раді України. В Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, в інших містах і районах України Фонд створює регіональні відділення. Основними функціями Фонду є реалізація прав на розпорядження майном держав-

них підприємств у процесі приватизації, створення спільних підприємств, укладання договору з посередниками щодо організації підготовки до приватизації та продажу об'єктів приватизації і видача ліцензій посередникам; вжиття заходів щодо залучення іноземних інвесторів до процесу приватизації, проведення інвентаризації загальнодержавного майна; здійснення перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств, корпоративні права яких належать державі, через контролюючі органи підприємств, у складі яких знаходяться фахівці Фонду тощо. Міністерство економіки України контролює виконання планів економічного і соціального розвитку держави, затверджених Верховною Радою України, виявляє відхилення від заданих параметрів розвитку окремих галузей народного господарства та вживає заходів щодо запобігання їм, тобто здійснює контроль економіки на макрорівні. Міністерство праці та соціальної політики України контролює додержання законодавства з питань праці та заробітної плати в галузях народного господарства, тарифних угод з оплати праці, механізму регулювання фонду оплати праці, а також розробляє і затверджує нормативні документи з питань регулювання зайнятості населення, використання праці та її оплати. Державний комітет статистики України здійснює контроль за поданням звітності, її достовірністю, збалансованістю та насиченістю ринку товарами, виконання програм економічного і соціального розвитку держави, наявність товарних, матеріальних, трудових та інших ресурсів, здійснює вибірково-контрольні переписи (ресурсів). Урядом України право контролю надано Держкомстату. Антимонопольний комітет України запобігає створенню монопольного становища на ринку підприємств, що обмежують конкуренцію певного товару, оскільки це призводить до порушення ринкових відносин у виробництві та реалізації окремих видів товарів, до недобросовісної конкуренції на ринку. Національний банк України контролює наявність грошей в обігу, використання кредитів за цільовим призначенням, додержання касової дисципліни, правил розрахунків та інших операцій, покладених на банки в умовах ринкових відносин, а також витрачання коштів з Державного бюджету; здійснює емісію грошей та регулює грошові відносини в державі, контролює діяльність комерційних банків, реєструє та одержує від них баланси, розрахунки економічних відносин та іншу звітність, проводить ревізії, вносить пропозиції щодо поліпшення їхньої діяльності або про закриття. Держаний комітет України стандартизації, метрології та сертифікації вживає заходи щодо стандартизації, забезпечення єдності та достовірності вимірювання і сертифікації продукції, наглядає за впровадженням вимог стандартів, технічних умов і зразків (еталонів) на продукцію (роботи, послуги) тощо. Державний митний комітет України контролює дотримання митного законодавства і нормативних актів підприємцями і фізичними особами щодо сплати мита на експорт та імпорт товарів через кордон України, а також при внутрішньодержавних операціях, за які необхідно сплачувати мито. Державний комітет у справах захисту прав споживачів та його органи на місцях здійснюють державний контроль за дотриманням підприємствами і громадянами законодавства про захист прав споживачів, інших нормативних актів з питань торгівлі та надання послуг населенню, здійснює перевірку безпосередньо на підприємствах промисловості, торгівлі, громадського харчування. Державна інспекція України контролю за цінами контролює застосування цін і тарифів міністерствами, відомствами, підприємствами всіх форм власності, дотримання порядку їх затвердження. Інспекція має право перевіряти в будь-яких суб'єктів підприємництва бухгалтерські документи, книги, звіти, калькуляції тощо, пов'язані зі встановленням цін, отримати необхідні пояснення, довідки і відомості з питань, що виникають під час перевірок. Документом на право проведення перевірки є посвідчення, видане конкретній посадовій особі керівником Інспекції або його заступником, завірене печаткою. Інспектор вивчає документи та копії з них про рівень і економічну обґрунтованість цін на товари, їх техніко-економічні характеристики, ефективність, споживчі властивості, одержані від об'єднань, підприємств та організацій (включаючи органи стандартизації, статистики, банки тощо).

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можемо сформулювати такі висновки. По-перше, розвиток нормативно-правових основ забезпечення ефективного та узгодженого функціонування органів державного фінансового контролю наразі становить один з пріоритетних напрямів розвитку системи національного законодавства і має на меті реалізацію таких цілей, як: адаптація вітчизняного законодавства до законодавства ЄС; удосконалення діяльності органів державного і комунального сектору шляхом переходу від адміністративної до управлінської культури, в умовах якої керівники зазначених органів незалежно й ефек-

тивно здійснюють процес управління фінансами для досягнення цілей; раціональне використання державних фінансів та зміцнення фінансової дисципліни, оперативне реагування на виникнення або загрозу виникнення фактів неефективного використання державних коштів та фінансових порушень; отримання обґрунтованої інформації про діяльність органів державного і комунального сектору; оптимізацію фінансових витрат із забезпечення функціонування системи державного внутрішнього фінансового контролю шляхом підвищення ефективності використання наявних можливостей. По-друге, необхідною умовою забезпечення ефективного фінансового контролю в державі є налагодження спільної роботи Головного контрольно-ревізійного управління, податкової адміністрації, підрозділів відомчого контролю та правоохоронних органів як у містах і в окремих регіонах, так і в державному центральному апараті. Основні положення про взаємодію суб'єктів фінансово-господарського контролю в Україні визначаються законами України "Про Рахункову палату", "Про державну контрольно-ревізійну службу", "Про державну податкову службу в Україні". По-третє, нині чинні законодавчі положення не визначають конкретного механізму здійснення координації дій контрольних органів. Запровадження чітких процедур та автоматизованих засобів взаємодії контролюючих органів необхідне як для підвищення результативності й ефективності контролю, так і для впорядкування перевірок і недопущення необґрунтованого втручання у діяльність господарюючих суб'єктів з боку контролюючих органів. Виконання цих законодавчих положень потребує розробки, а також закріплення цього механізму у відповідних положеннях та інструкціях. Нині у законодавчому полі не визначено можливу взаємодію всіх органів державного фінансового контролю.

Література

Рубан Н. І. Впроваджуємо нову форму контролю // Фінансовий контроль. – 2003. – № 3 (16). – С. 40–42.

Досліджується стан і перспективи розвитку національного законодавства України в частині забезпечення функціонування системи державного фінансового контролю. Проаналізовано нормативно-правові основи організації і функціонування системи державного фінансового контролю, дано комплексну характеристику головних проблем нормативного забезпечення діяльності органів державного фінансового контролю.

Исследуется состояние и перспективы развития национального законодательства Украины в части обеспечения функционирования системы государственного финансового контроля. Проанализовано нормативно-правовые основы организации и функционирования системы государственного финансового контроля, дана комплексная характеристика главных проблем нормативного обеспечения деятельности органов государственного финансового контроля.

The article investigates the status and development prospects of the national legislation of Ukraine in the sphere of the state financial control system. The author analyzes the legal basis of the organization and functioning of state financial control system, provides a comprehensive view of the major problems of the normative support of public financial control activity.

Надійшла 6 квітня 2011 р.

УДК 33.388.1

В. С. ЕЙСМОНТ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ, ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ І РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 93–99

В економічній теорії та практиці широко вживаються такі поняття, як економічне зростання, економічний розвиток і розвиток економіки. У розвитку макроекономічної системи необхідно розрізняти складову економічного зростання.

Російські вчені Л. Любімов і Н. Раннєва вважають, що поняття економічного зростання нерозривно пов'язане із зростанням ВВП, а під економічним розвитком слід розуміти здатність економіки постійно підвищувати життєвий рівень населення і прогресивно змінювати структуру економіки [11]. Аналогічної думки дотримується і А. Борисов [3]. Л. Макаров констатує, що економічний розвиток – це процес структурних змін, і частіше за все визначається зростанням доходів на душу населення. Однак зростання доходів населення – лише один з багатьох факторів розвитку економіки. У процесі розвитку змінюються не лише структура системи (склад і зв'язки), а й відносини між компонентами системи, а також механізм функціонування регіональної економіки, і таким чином зміна структури економіки є одним з результатів економічного розвитку. Він зазначає, що з точки зору системного підходу розвиток економіки являє собою глибоку якісну зміну її складу, зв'язків (тобто в цілому структури та функціонування) [12, *20*]. А. Азріліян вживає поняття "зростаюча економіка", яке пов'язують із невід'ємною величиною чистого обсягу "приватних внутрішніх інвестицій" у капітал [2, *602*]. Тут слід зазначити, що таке сполучення, щонайменше, некоректне. Економіка – це насамперед система. Тому до неї більш доречно застосовувати термін "розвиток".

Українські вчені, наприклад, В. Базилевич та інші автори підручника "Економічна теорія: Політекономія", вважають, що "...економічне зростання визначається з двох позицій:

1) як поступальний приріст ВВП, ВНП або національного доходу (НД) за рахунок збільшення обсягів використовуваних ресурсів і (або) кращого їх використання без порушення рівноваги в короткострокових періодах;

2) як реальний приріст ВВП (ВНП чи НД) на одну особу)" [9, *465*].

Аналогічної думки дотримуються й автори економічного словника В. Конопліцький і Г. Філіна [10]. В Економічній енциклопедії за редакцією С. Мочерного економічне зростання визначається як "...збільшення обсягів суспільного виробництва і розширення можливостей економіки задовольняти зростаючі потреби населення в товарах та послугах" і вважається критерієм економічного розвитку [6, *454*]. Під економічним розвитком розуміються незворотні, закономірні зміни технологічного способу виробництва, а під розвитком економіки – "...закономірний процес кількісно-якісних змін у межах економічної системи, її перехід у нову якість, досконалішу форму [8, *283*]. Тут виникають питання, яких "кількісно-якісних змін" і в яку "досконалішу форму"? Оскільки далі С. Мочерний трактує: "Кількісним вимірюванням цих процесів є відносна зміна макроекономічних показників у напрямі зростання протягом відносно тривалого періоду, наприклад кількох років" [8, *283*].

Невизначеності, які існують у трактуванні понять "економічне зростання", "економічний розвиток" і "розвиток економіки", потребують уточнення принципових відмітних ознак (критеріїв), оскільки вони в сукупності характеризують зміну стану макроекономічної системи.

З діалектичної точки зору макроекономічну систему в новий якісний стан переводять

© В. С. Ейсмонт, 2011

кількісно-якісні зміни в усіх її підсистемах та елементах у міру їх накопичення. Однак визначити чітку межу між ними неможливо, оскільки процес переходу кількості в якість безперервний, і кожний новий якісний стан одночасно має ознаки старого. У цьому виявляється діалектична єдність і суперечливість дискретності та безперервності економічних процесів. Постійна повторюваність кількісно-якісних змін підсистем та елементів у кожній новій якості макроекономічної системи зумовлює закономірний циклічний характер зміни її стану.

Існування циклів із відносно стійкими періодами дає змогу деяким ученим визначати їх як економічні коливання, яким властиві стани економічного підйому і спаду. На думку А. Борисова, економічний підйом характеризується зростанням виробництва, підвищенням його ефективності, пожвавленням економічної діяльності у різних сферах, підвищенням рівня життя [3, *861*], спад – навпаки. Явище різкого підйому відповідає поняттю економічного буму, а глибокого спаду – економічної кризи. Тим не менш, це фази економічних коливань, що зумовлює періодичність повторення криз. Очевидно, існує гранично припустимий рівень амплітуди коливань, стосовно якого слід розрізняти ці явища.

В економічній теорії розрізняють і нециклічні кризи, які не мають чітко вираженого періоду повторення. Наприклад, у підручнику "Економічна теорія: Політекономія" за редакцією В. Базилевича до них відносять структурні кризи (нафтові, сировинні, фінансові та екологічні). Автори підручника вважають, що вони "...є наслідком диспропорції між окремими сферами та галузями економіки; мають затяжний характер; часто не збігаються з циклічними кризами; впливають на циклічні кризи, спотворюючи традиційну картину циклічного розвитку" [9, *456*]. Без сумніву, на сьогодні ці види криз мають місце і в Україні. Однак, чи є вони наслідком тільки диспропорцій між окремими галузями економіки, або причина полягає все-таки в олігархічній макроекономічній системі, тобто у відповідних відносинах економічної власності, та залежить від структури власності на засоби виробництва? Тоді з марксистської точки зору вони циклічні.

В економічній літературі також зустрічається поняття трансформаційної кризи, яку С. Мочерний трактує як "...багатогранне явище, в основі якого – специфічний глибокий спад економіки, зниження рівня та якості життя населення, зростання бідності, пов'язані з реформістськими, еволюційними перетвореннями економіки і переходом від однієї моделі господарського механізму до іншої або з революційними ліберально-демократичними перетвореннями і переходом від однієї соціально-економічної системи до іншої – із системною трансформацією" [8, *685*]. При цьому він стверджує, що трансформаційна криза перебуває поза циклом і є відносно самостійним явищем. Питання спірне. Так, на думку В. Предборського, один лише перелік економічних криз, що залишили свій слід в історії розвитку країн із ринковою системою господарства, може переконати в тому, що це явища невипадкового характеру [13, *293*]. Тим більше що процес поглиблення та виходу із трансформаційної кризи також має складову економічних коливань.

А. Гальчинський вважає, що "...методологією складних біфуркаційних перетворень не виключається можливість не тільки поступального, але і регресивного розвитку, не тільки розвитку від простого до більш складного, але і генерації простіших форм суспільної організації з більш складних. У даному випадку слід розрізняти поняття "зростання" (кількісне збільшення) і "розвиток" (якісні перетворення)" [4, *14*]. Безперечно, в історії відомі окремі випадки регресу, але існуюча закономірність зміни суспільно-економічних формацій дає змогу стверджувати про прогресивний характер таких змін. Тому, на думку більшості вчених, будь-яка економіка є економікою розвитку. Тобто, закономірність циклічного розвитку макроекономічної системи має прогресивний характер. Крім того, А. Гальчинський явище зростання пов'язує з кількісними, а розвитку – з якісними змінами в макроекономічній системі. Чи справді це так?

Кількісно процес постійного зростання результуючої складової коливань ВВП добре описується виробничими функціями в неокласичних моделях економічного зростання як результат взаємодії різних факторів виробництва. У неокейнсіанських моделях економічне зростання пояснюється з позицій збільшення споживання ВВП, також розглядаються відповідні фактори споживання. Намагаючись об'єднати неокласичний і неокейнсіанський підходи, М. Тодаро розглядає такі критерії економічного зростання [17, *104*]: постійне зростання національного продукту і відповідна здатність господарства задовольнити більш широке коло потреб людей; технічний прогрес, що є необхідною умовою зростання, але недостатньою; інституціональні, поведінкові й ідеологічні зміни, без яких нові технології

не будуть ефективними; здатність регіону знаходити за його межами ринки збуту і джерела сировини. Незважаючи на трохи розпливчастий характер такого підходу, необхідно визнати, що економічне зростання обумовлюється відповідними факторами виробництва та споживання.

У неокласичних моделях економічного зростання основними факторами виробництва виступають капітал, праця та НТП. У свою чергу вони також є матеріальними елементами продуктивних сил і разом із результатами виробництва є об'єктами присвоєння в системі відносин економічної власності. У сукупності дані системи характеризують тип макроекономічної системи. Серед основних факторів виробництва особливу значущість має НТП, оскільки якісно змінює інші фактори виробництва, що сприяє розвитку технологічного способу виробництва. Це істотно збільшує зростання виробництва ВВП. Наприклад, в "Економічній енциклопедії" за редакцією С. Мочерного зазначається, що в розвинених капіталістичних країнах практично одна третина приросту ВВП забезпечується за рахунок НТП [6, *195*].

В історичному аспекті визначають три етапи розвитку технологічного способу виробництва, які якісно відрізняються: доіндустріальний, індустріальний і постіндустріальний. Нині, як вважає С. Мочерний, капіталістична економіка України перебуває на індустріальному етапі розвитку, має залишки доіндустріального й елементи постіндустріального, який тільки зароджується [6, *468*]. Тривалість переходу до нього залежить від рівня розвитку технологічного способу виробництва. Досвід Японії та Китаю свідчить, що цей шлях може бути відносно коротким і пов'язаним з інвестиціями в НТП, що приводить до інтенсифікації зростання виробництва. В іншому разі як результат кількісної зміни фактора "капітал" і фактора "праця" за рахунок накопичення ресурсів відбувається екстенсивне зростання виробництва.

Із цієї точки зору в економічній теорії розрізняють два типи економічного зростання. Наприклад, у підручнику "Основи економічної теорії" за редакцією В. Предборського наведено такі їх визначення: "Екстенсивний тип економічного зростання – це розширення виробництва на основі кількісного збільшення його функціональних факторів при збереженні їх попередніх техніко-технологічних і кваліфікаційних параметрів. Це розширення виробництва за рахунок збільшення кількості тих самих засобів і предметів праці, робочої сили тієї самої кваліфікації при практично незмінних економічних відносинах. Інтенсивний тип економічного зростання – це розширення виробництва на основі якісного поліпшення його функціонуючих факторів при вдосконаленні організаційно-економічних відносин виробництва" [13, *289*]. Аналогічної думки дотримуються й автори навчального посібника "Політична економія" [15, *225*]. Однак процес виробництва невід'ємний від процесу споживання його результатів, що залежить від потреб людини.

Розрізняють матеріальні та духовні потреби. У міру насичення матеріальних потреб на перше місце виходять духовні. З діалектичної точки зору необхідно розрізняти їх кількісну та якісну складову. Наприклад, щодо матеріальних потреб, то товари рівня 50-х років не можуть задовольнити людей у наш час. В результаті НТП відбувається якісне задоволення потреб. Це вимагає відповідних інвестицій. Тобто від якісного споживання залежить якісний характер інвестицій. В іншому разі інвестуватиметься екстенсивне зростання виробництва, спрямоване на кількісне збільшення ресурсів. Це підтверджується результатами досліджень Р. Харрода, який розглядав вплив НТП у секторі економіки, що виробляє інвестиційні блага, і секторі споживчих благ [18].

Аналогічним чином можна розглядати духовні потреби. Тобто екстенсивне й інтенсивне зростання виробництва діалектично пов'язані з екстенсивним та інтенсивним зростанням споживання. Наприклад, через протиріччя між екстенсивним зростанням виробництва й інтенсивно зростаючими потребами власне виробництво частково заміщується імпортом, що перешкоджає розвитку внутрішнього ринку. Це відображає якісну сторону протиріч між виробництвом і споживанням. Як їх вирішення слід розглядати заміщення товарів власного виробництва імпортом. У результаті екстенсивне зростання виробництва перешкоджає розвитку власного виробництва.

Отже, екстенсивне й інтенсивне зростання виробництва та споживання відображають діалектичний взаємозв'язок цих сфер суспільного відтворення і є відповідними складовими екстенсивного й інтенсивного економічного зростання. Очевидно, у чистому вигляді екстенсивного зростання не може бути, оскільки через діалектичну єдність категорій "кількість" і "якість" екстенсивне й інтенсивне зростання взаємозалежні. Звідси випливає, що не можна пов'язувати поняття зростання тільки з кількісними змінами, а розвитку – з якісними, як це роблять окремі вчені. У деяких

економіках дослідження можуть виявити відсутність інтенсивної складової, але це відбувається, коли позитивні результати інтенсифікації окремих виробництв перекриваються негативними результатами інших.

Тому С. Мочерний пропонує розрізняти переважно екстенсивний або переважно інтенсивний тип такого зростання [6, *455*], де ознакою, яка розмежовує ці процеси, виступає НТП. На думку А. Борисова, ознака, на підставі якої формується оцінка якості економічного об'єкта, процесу, є його критерієм [3, *351*]. Цієї думки дотримуються й деякі інші вчені [1; 2; 7; 14]. Таким чином, науково-технічний прогрес виступає критерієм, що дає можливість розрізняти екстенсивну й інтенсивну складову, де екстенсивне економічне зростання є необхідною умовою, а інтенсивне економічне зростання – достатньою умовою економічного зростання.

Як зазначалося, економічне зростання С. Мочерним та іншими вченими розглядається як критерій економічного розвитку. З іншого боку, під економічним розвитком А. Азріліян і С. Мочерний розуміють прогресивний розвиток технологічного способу виробництва [2; 6], який являє собою спосіб виробництва, що базується на техніко-економічному поєднанні речових і особистісних факторів виробництва, комплексі техніко-технологічних відносин між речовими елементами продуктивних сил і системі техніко-економічних відносин [8, *623*]. Розвиток технологічного способу виробництва припускає розвиток продуктивних сил, техніки, технології та організації виробництва. Якщо даний процес розглядати тільки з точки зору впливу НТП, то, повертаючись до проблеми синонімічності понять, економічний розвиток слід розглядати як інтенсивне економічне зростання. Однак при цьому ігнорується розвиток виробничих відносин як суспільної форми розвитку продуктивних сил, що властиво прихильникам "технократичного" напряму інституціоналізму.

В економічній теорії крім техніко-економічного поєднання безпосередніх виробників із засобами виробництва розрізняють і соціально-економічне поєднання. У цьому випадку категорія "спосіб виробництва" С. Мочерним трактується як єдність та взаємодія продуктивних сил та виробничих відносин (відносин економічної власності). Продуктивні сили – визначальна, динамічніша характеристика цього способу виробництва, його речовий зміст. Їх рівень, структура та особливості розвитку визначають відносини економічної власності, передусім власності на засоби виробництва. Відносини економічної власності є соціально-економічною формою розвитку продуктивних сил, менш динамічною стороною суспільного способу виробництва. Водночас вони активно впливають на розвиток продуктивних сил, прискорюють (якщо відповідають насамперед потребам, інтересам і цілям основної продуктивної сили – людини) або гальмують його [6, *455*]. У результаті на розвиток технологічного способу виробництва впливає не тільки НТП, а й відносини економічної власності. У сукупності їх розвиток змінює технологічний спосіб виробництва.

Отже, поняття "економічний розвиток" ширше, ніж поняття "економічне зростання". Тому саме розвиток технологічного способу виробництва є критерієм економічного розвитку, де економічне зростання є невід'ємною складовою та необхідною умовою цього процесу. Достатньою умовою є розвиток відносин економічної власності, але тільки в рамках певного типу макроекономічної системи, оскільки її перехід у нову якість, досконалішу форму означатиме, за С. Мочерним, розвиток економіки.

Розвиток технологічного способу виробництва є необхідною умовою розвитку продуктивних сил, які перебувають у суперечливій єдності з відносинами економічної власності. На думку С. Мочерного, їх процес діалектичної взаємодії (взаємообумовленості тощо), у результаті якої продуктивні сили поступово переростають межі окремих типів і форм власності, видозмінюють їх і зазнають водночас активного зворотного впливу, що характеризує суспільний спосіб виробництва [6, *528*].

Однак розвиток технологічного способу виробництва, як вже було зазначено, може і не змінювати суспільного способу виробництва або типу макроекономічної системи. Наприклад, розвиток капіталістичної системи, незважаючи на розвиток відносин економічної власності (від індивідуальної приватної власності на нижчій стадії до колективної форми власності на вищій стадії розвитку), не змінив капіталістичного способу виробництва. Отже, розвиток технологічного способу виробництва є необхідною, але недостатньою умовою розвитку економіки.

На вищій стадії розвитку капіталістичної системи діє закон соціалізації економіки як, за визначенням С. Мочерного, "...стадійний економічний закон, який виражає внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між досягнутим рівнем розви-

тку технологічного способу виробництва, передусім продуктивних сил, зростаючим усуспільненням виробництва праці, з одного боку, та наростаючим підривом товарного виробництва, поступовим подоланням відчуженості найманих працівників від процесу праці, власності та економічної влади на мікрорівні в розвинених країнах світу – з іншого, внаслідок чого відбувається еволюційне самозаперечення економічної системи капіталізму, що базується на експлуатації найманої праці" [6, *566*]. Унаслідок дії закону соціалізації відбувається процес становлення нової, більш досконалої економічної системи.

Як вважає В. Гришкін, сучасна структура і механізм функціонування національної економіки виступають підґрунтям подання соціалізації економічної системи у вигляді блоку із соціалізації продуктивних сил, соціалізації виробничих відносин і соціалізації господарського механізму. Усі складові соціалізації економіки в реальній дійсності тісно пов'язані між собою і, більше того, перебувають у постійній взаємодії. Унаслідок цього заходи щодо здійснення процесу соціалізації економічної системи мають виходити з можливих наслідків соціалізації її окремих детермінант [5, *26*]. Тобто, у макроекономічній системі закон соціалізації економіки виявляється в усіх її структурних підсистемах і насамперед у системі відносин економічної власності. У результаті змінюється суспільний спосіб виробництва, і макроекономічна система переходить в інший, принципово новий якісний стан. Тобто відбувається розвиток економіки. Зважаючи на це можна стверджувати, що соціалізація відносин економічної власності є критерієм і достатньою умовою розвитку економіки, де економічний розвиток виступає необхідною умовою та невід'ємною складовою даного процесу.

Слід зазначити, що в процесі економічного розвитку і розвитку економіки розвиваються і потреби суспільства, яке об'єктивно пов'язане з діалектичним розвитком продуктивних сил і відносин економічної власності. Інакше розвиток макроекономічної системи обмежувався б тільки процесом економічного зростання, де, як було відзначено вище, відбувається переважно матеріальне задоволення потреб суспільства за рахунок кількісного і якісного накопичення ресурсів і впливу НТП. Однак це кількісно-якісне зростання задоволення матеріальних потреб не може бути безкрайнім. Обмеження випливають із діалектики відносин філософських категорій "матеріальне" і "духовне". Справді, у міру задоволення матеріальних потреб на перше місце виходять духовні потреби суспільства, стримуючи їх кількісно-якісне зростання. У свою чергу, матеріальні потреби впливають на розвиток духовних потреб. При незадоволених "насущних" потребах ні про який духовний розвиток не може бути й мови.

Разом із тим діалектика розвитку відносин матеріальних і духовних потреб нерозривно пов'язана з розвитком макроекономічної системи, основу якої становить розвиток продуктивних сил і виробничих відносин. Для одного типу системи – це одні відносини, для іншого – інші.

Таким чином, якщо процес економічного зростання нерозривно пов'язаний переважно з кількісно-якісним зростанням матеріальних потреб суспільства, то процеси економічного розвитку і розвитку економіки – з комплексним розвитком переважно духовних потреб. Тому із процесом економічного зростання доцільно пов'язувати термін "зростаючі потреби", а щодо процесів економічного розвитку і розвитку економіки більш доречний термін "потреби, що розвиваються". Зростаючі потреби є невід'ємною складовою потреб, що розвиваються.

Співвідношення розглянутих процесів зростання і розвитку зображено на рисунку, де критерії НТП, розвиток технологічного способу виробництва та соціалізація відносин економічної власності дають можливість ідентифікувати, на якому етапі розвитку перебуває макроекономічна система.

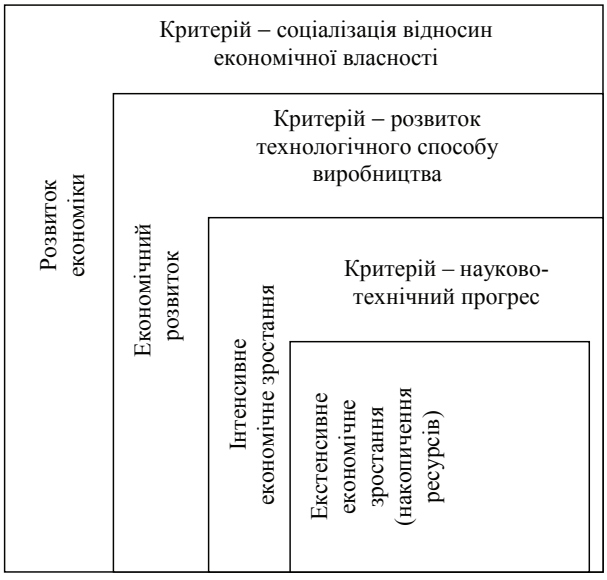

Критерії та складові процесу розвитку економіки

Отже, необхідно відзначити, що запропонований підхід до розмежування понять економічного зростання, економічного розвитку і розвитку економіки не суперечить основним економічним законам і законам діалектики.

Оскільки запропонований підхід до розмежування понять зростання і розвитку є наслідком прояву в економіці закону переходу кількості в якість, а метою розвитку макроекономічної системи в остаточному підсумку є задоволення закономірно зростаючих потреб суспільства, насамперед за рахунок власного виробництва, то пропонуються такі визначення даних процесів:

- економічне зростання – це кількісно-якісне задоволення закономірно зростаючих суспільних потреб за рахунок зростання власного виробництва в результаті накопичення ресурсів і НТП у межах певного типу макроекономічної системи;
- економічний розвиток – це кількісно-якісне задоволення суспільних потреб, що закономірно розвиваються за рахунок зростання власного виробництва в результаті розвитку технологічного способу виробництва в межах певного типу макроекономічної системи;
- розвиток економіки – це кількісно-якісне задоволення суспільних потреб, що закономірно розвиваються за рахунок зростання власного виробництва в результаті розвитку технологічного способу виробництва та соціалізації відносин економічної власності, що переводить макроекономічну систему у принципово нову якість.

Процеси економічного зростання, економічного розвитку і розвитку економіки можуть мати різну "векторну спрямованість". Тому соціальні й економічні результати можуть бути достатньо суперечливими.

Таким чином, економічне зростання, яке здійснюється у результаті кількісно-якісного накопичення ресурсів і впливу НТП, є не критерієм, як прийнято вважати, а складовою процесу економічного розвитку. Критерієм економічного розвитку виступає розвиток технологічного способу виробництва в рамках певного типу макроекономічної системи. На нього, як вважається в одних інституціональних концепціях, найбільше впливає НТП, у других – інституціональна система суспільства, у третіх – інституціональна система власності, соціалізація якої переводить макроекономічну систему у принципово нову якість. Тому соціалізація інституціональної системи власності є критерієм розвитку економіки, а економічний розвиток – складовою цього процесу.

Література

1. Бойко В. В. Економіка підприємств України: Навч. посіб. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Дніпропетровськ: Нац. гірнича акад. України, 2002. – 535 с.

2. Большой экономический словарь / Под ред. А. Н. Азрилияна. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Ин-т новой экономики, 1997. – 864 с.

3. Борисов А. Б. Большой экономический словарь. – М.: Книжный мир, 2004. – 895 с.

4. Гальчинський А. Методологія складних систем // Економіка України. – 2007. – № 8. – С. 4–18.

5. Гришкін В. О. Науково-методологічні основи соціалізації економіки і забезпечення соціальної динаміки суспільства: Автореф. дис. д-ра екон. наук: спец. 08.02.03 / В. О. Гришкін; Дніпропетровський нац. ун-т.

6. Економічна енциклопедія: У 3 т. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2000. – Т. 1. – 864 с.

7. Економічна енциклопедія: У 3 т. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2000. – Т.2. – 848 с.

8. Економічна енциклопедія: У 3 т. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2000. – Т. 3. – 952 с.

9. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2006. – 631 с.

10. Конопліцький В. А. Економічний словник. Тлумачно-термінологічний / В. А. Конопліцький, Г. І. Філіна. – К.: КНТ, 2007. – 580 с.

11. Любимов Л. Л. Основы экономических знаний / Л. Л. Любимов, Н. А. Раннева. – М.: Вита-Пресс, 2004. – 496 с.

12. Макаров Л. М. Взаимосвязь факторов экономического роста в трансформируемой экономике России: Дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.01 / Л. М. Макаров; Челябинский гос. ун-т. – Челябинск, 2004. – 161 с.

13. Маркс К. Нищета философии // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1955. – Т. 4. – С. 65–185.

14. Основи економічної теорії / За ред. В. А. Предборського. – К.: Кондор, 2002. – 621 с.

15. Поклонский Ф. Е. Качество продукции и эффективность производства: Измерение, анализ, резервы / Ф. Е. Поклонский, Б. Т. Клияненко, В. К. Мухопадов. – К.: Наук. думка, 1993. – 153 с.

16. Степура О. С., Єремєєв О. С., Пономарьова Т. Ю., Степура М. О. Політична економія: Навч. посіб. – К.: Кондор, 2006. – 408 с.

17. Статистична інформація // Офіц. веб-сайт Держ. комітету статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua

18. Тодаро М. Экономическое развитие. – М.: ЮНИТИ, 1997. – 353 с.

19. Харрод Р. Ф. К теории экономической динамики / Пер. с англ. И. К. Дашковского; Под. ред. Л. П. Куракова. – М.: Гелиос АРВ, 1999. – 114 с.

Обґрунтовано сутність таких основоположних понять для соціально-економічного розвитку країн, як "економічне зростання", "економічний розвиток", "розвиток економіки".

Обосновано сущность таких основных понятий социально-экономического развития стран, как "экономика роста", "экономическое развитие", "развитие экономики".

This article is devoted to the explanation of such main issues for social-economical development of countries like "the economical growth", "the economic development", "the development of economy".

Надійшла 7 квітня 2011 р.

УДК 321.02

Р. А. ТУМОВС

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ДЕТЕРМІНАНТИ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ: НАЦІОНАЛЬНИЙ І ГЛОБАЛЬНИЙ ВИМІР

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 100–104

Проблема аналізу детермінант сучасного політичного процесу, коли він досліджується не лише в національному, а й у глобальному вимірі, становить одне з найбільш значущих у практичному і теоретичному плані питань сучасної політичної теорії.

Дослідження питань сучасної політичної теорії зумовлюється такими причинами. По-перше, формування політичного процесу не відбувається у вакуумі, а віддзеркалює соціальний розвиток системи, є його невід'ємною складовою. Політичний процес містить у собі результати та досягнення попереднього розвитку суспільства, відповідає сучасним об'єктивним реаліям системи, а також включає проективно-ідеалістичний компонент. Багатофакторна обумовленість політичного процесу визначає характер його суб'єктів та виконавців, прямі та зворотні зв'язки між ними та оточенням, вибір цілей та засобів, місця та часу його здійснення [1]. По-друге, розробка комплексної моделі національної та глобальної детермінації політичного процесу в сучасній Україні сприяє розв'язанню такого важливого та актуального завдання, як формування цілісної стратегії державно-політичного розвитку України та її позиціонування в сучасному світі. Це є не лише актуальним, а й вельми значущим у практичному аспекті щодо визначення майбутніх перспектив і стратегії політичного розвитку нашої держави. По-третє, слід наголосити, що до сьогодні у сучасній політичній теорії відсутня загальна класифікація детермінант нинішнього політичного процесу, що істотно ускладнює розробку цілісної концепції впливу тих чи інших факторів та розвиток політичних процесів як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівні. Це підвищує актуальність пошуку універсальних теоретико-методологічних моделей систематизації та класифікації факторів впливу на сучасні політичні процеси.

Отже, ставлячи на меті комплексний аналіз національних і глобальних детермінант сучасного політичного процесу, ми маємо розв'язати такі конкретні завдання: а) визначити основні теоретико-методологічні підходи у сучасній політології до класифікації та систематизації детермінант політичного процесу; б) надати політологічну характеристику основних детермінант демократичного політичного процесу на національному рівні; в) схарактеризувати роль "глобальної складової" як однієї з базових детермінант сучасного політичного розвитку.

У сучасній політичній теорії залежно від того, як діють фактори політики, серед них виокремлюють постійно, регулярно і тимчасоводіючі. Водночас до детермінант політичного процесу прийнято відносити ті явища або сфери суспільного буття, які чинять системний, постійний та значущий вплив на перебіг політичного процесу в переважній більшості випадків. Якщо аналізувати головні системні детермінанти, що впливають на формування політичних процесів державного виміру, то серед них найважливішими є: тип економічних відносин та розвиток економіки, соціально-групова та етнічна структури суспільства, соціокультурні детермінанти, які поєднують стан політичної свідомості, психології та культури, традиції, орієнтації, зразки політичної дії тощо. Також однією з вагомих детермінант політичного процесу державного рівня слід вважати зовнішньополітичний чинник – події більш високого рівня, що належать до глобального виміру політичного процесу, але впливають на перебіг політики у певній державі.

Взаємозв'язок політики й економіки сприймається як очевидний факт, зважаючи на те, що вони виступають ключовими сферами суспіль-

© Р. А. Тумовс, 2011

них відносин. Ця теза найбільш глибинно розроблялася в рамках марксистської парадигми, але вплив економічної системи на формування політичного процесу відзначався представниками практично всіх підходів. Особливо детермінацію з боку економіки вивчали теорії модернізації у 50–60-х роках XX ст. та теорія транзиту, що прийшла їй на зміну. Американський політолог С. Ліпсет у 50-х роках поставив питання про залежність перебігу політичних процесів від рівня економічного розвитку і темпів індустріального зростання, стверджуючи при цьому, що чим більше нація досягає успіху економічно, тим більше у неї шансів для того, щоб вона стала нацією демократичною [2; 5]. Представник транзитології А. Пшеворський, у зв'язку з обставинами у Центральній і Східній Європі кінця 80-х років XX ст., у своїх працях також висвітлював економічний фактор політичних змін. У рамках транзитологічного підходу простежується значна кореляція між ступенем конкурентності політичних режимів, відкритістю політичного процесу та успіхами у здійсненні ринкових економічних та політичних реформ.

Іншими детермінантами, що чинять вагомий системний вплив на формування та функціонування політики в державі є класово-групова та етнічна структури суспільства. Для П. Бурдьє політичний процес як такий є відбиттям соціального складу суспільства, а політичний вибір у значно меншому ступені, ніж це зазвичай вважають, є незалежним від класу [3]. Для нього висока позиція у соціально-класовій системі суспільства зумовлює й високі позиції у політичному полі. Безумовно, сам контроль над певним ресурсом ще не гарантує політичний успіх, його зумовлює і можливість швидко й ефективно мобілізувати та реалізувати капітал. Наявність певного обсягу ресурсів ще не гарантує актору конкретних результатів політичного процесу, але високе, домінуюче, класове становище зумовлює вигідну значущу позицію в політиці. Сучасна політика найчастіше намагається задовольнити та врахувати інтереси різних соціальних груп, і боротьба суб'єктів політики за право висловлюватись від певного кола громадян відображає вплив соціальної структури суспільства на політичний процес. Крім того, зміна соціальної структури суспільства часто може бути й завданням політики – наприклад, створення прошарку власників-підприємців як мета процесу приватизації, формування соціальної групи фермерів як завдання політики реформування сільського господарства, створення професійних груп через освітню політику, систему державного замовлення або широкого доступу до вищої освіти.

З часів виникнення національних держав вагомим є вплив на формування політичного процесу державного рівня етнічного фактора. Осмислення народом себе як етнічної нації найчастіше є основою для державотворення. Етнонаціональна структура часто зумовлює унітарну або федеративну форму державного устрою, розвиток політичних партій, конфліктогенність політичного процесу, рівень наявної та потенційної політичної напруги. Більшість держав світу є етнічно гетерогенними, і чисельність, культурний та економічний розвиток окремих етнічних груп, наявність мови і етнічної самоідентифікації у їхніх членів обумовлює внутрішню політику держави в галузях соціального захисту, праці, освіти, культури. Також можна казати, що певна етнічна структура суспільства зумовлює і структуру акторів процесу державного управління – адже поширеними є випадки, коли до політичної та економічної еліти входять представники лише одного етносу. Також на якість політичних процесів у країні впливає група чинників, які можна узагальнено визначити як соціокультурні детермінанти. Це ментальні риси, традиції, політична культура, політична свідомість суспільства, яка складається з політичної психології та ідеології. Для політичних змін у країні велику роль відіграє ступінь її культурної секуляризації, яка відображається у пропорції між віруваннями і настановами, раціонально-аналітичними й ірраціонально-аффективними компонентами оцінювання населенням країни тих або інших політичних реформ, державних заходів тощо.

Оскільки соціокультурні чинники трансформуються в людській свідомості у певні цінності, то абсолютно очевидною виявляється кореляція між політикою і культурою. Ця кореляція стала предметом окремих політологічних досліджень відносно недавно, з приходом у світову науку таких учених, як Г. Алмонд, Д. Пауелл, Л. Пай. Культура поряд з конституційними умовами, на думку Г. Спіро, належить до найважливіших умов динамічної рівноваги політичної системи, адже вона виступає чинником формування політичних рішень. А модель Г. Алмонда безпосередньо включає політичну культуру до базових елементів функціонування політичної системи та перебігу політичного процесу. Учений приділяє основну увагу політичним традиціям і політичній соціалізації як найважливішим компонентам політичної культури і детермінантам політики. При

цьому вплив соціально-стратифікаційних і соціокультурних чинників може виявлятися не лише у вигляді інтересів, політичних установок, мотивів, способів поведінки акторів політичного процесу. Їхня дія може проявлятися у вигляді специфіки розподілу праці в політиці, перерозподілі владних ресурсів, а також особливостей окремих політичних інститутів, структурних характеристик політичної системи. Соціальний і соціокультурний контекст багато в чому визначають ті або інші дії, а також специфіка сюжету політичного процесу. Тому аналіз цих детермінант є невід'ємною частиною дослідження політичного процесу.

Більшість представників сучасної політичної науки детермінанти, що впливають на формування політичних процесів, не можуть однозначно віднести до економічної або соціокультурної площини. Наприклад С. Хантінгтон, вивчаючи трансформаційні політичні процеси, зазначає: "Демократизації сприяють певні економічні та культурні умови. В їх складі існують порівняно високий рівень економічного розвитку та переважання того, що можна назвати західною культурою з її цінностями. У цей час практично всі країни з високим або середньовисоким рівнем прибутку (за класифікацією МБРР), за винятком Сінгапуру, є демократіями" [4]. Для Д. Растоу важливим є не стільки залученність певної спільноти до західних цінностей, скільки відчуття національної єдності. За допомогою порівняльних досліджень Д. Растоу доводить, що демократизація може відбуватися в незахідних країнах (Японія, Туреччина), де члени суспільства зараховують себе до єдиної політичної спільноти [5].

При розгляді зовнішньополітичних детермінант формування політичних процесів державного рівня до них можна віднести такі: національні інтереси і зовнішню політику сусідніх держав; курс і політичні дії найрозвиненіших держав світу; дії наддержавних акторів (союзів держав та блоків); діяльність міжнародних організацій. Зовнішня політика сусідніх держав безпосередньо впливає на внутрідержавний процес у силу близькості економічних, соціальних і культурних зв'язків, що історично склалися, – тривалі торгово-економічні відносини, політична кооперація, конфлікти і війни відбувалися саме між державами-сусідами. А якщо врахувати, що більшість сучасних держав виникли внаслідок розпаду імперій, то культурні й економічні взаємозв'язки між ними стають очевидними. Проте розвиток військових, інформаційних технологій, розростання мереж економічного співробітництва, створення єдиного глобального ринку висунуло деякі держави на лідируючі позиції, що зумовило їх вплив як на всю міжнародну політику в цілому, так і на політичний процес окремих держав. Т. Скокпол у рамках геополітичного аналізу сучасного світу висунув гіпотезу про те, що сучасні соціальні революції взагалі відбуваються в країнах, що займають у глобальній системі невигідну геополітичну і військову позицію [6]. Водночас, міжнародні організації відігравали і продовжують відігравати одну з ключових ролей у здійсненні фінансової стабілізації низки східноєвропейських країн, нерідко виступаючи на внутрішній політичній арені як самостійна сила, що підтримує або засуджує дії уряду. Нерідко політика, яку запроваджували економічні організації МБРР, ЄБРР, МВФ, ВТО щодо країн цього регіону, впливала на внутрішньополітичний розвиток, етнонаціональну політику, результати виборів. Вступ до військових альянсів також був значним чинником електорального вибору, напруженості між політичними силами, що можна спостерігати і на прикладі нашої країни. Приєднання держави до різних декларацій, вступ до міжнародних організацій, інтеграція в наднаціональні утворення впливає на внутрішньодержавний політичний процес – вносячи до нього нові, змінює соціальне й економічне середовище, а також обмежує суверенітет держави як це показано в попередньому пункті.

Природно, що способи впливу цих зовнішніх детермінант є лише загальними теоретичними схемами. Політична історія і сучасна практика наводить безліч варіантів такого впливу, різний ступінь включення держав в глобальні політичні взаємодії – від максимальної гармонізації внутрішньої політики із міжнародною, до відсторонення та ізоляції держав. Вплив зовнішніх детермінант, а також випадкових глобальних факторів є динамічним і може мати неоднакову силу в рамках однієї і тієї самої держави. У сучасній політології існують принаймні три точки зору на проблему співвідношення внутрішньої і зовнішньої політики. Прихильники першої точки зору, як правило, ототожнюють їх. Так, американський учений Г. Моргентау вважає, що сутність міжнародної політики ідентична політиці внутрішній. І внутрішня, і зовнішня політика є боротьбою за панування, яка модифікується лише різними умовами, що складаються у внутрішній і міжнародній сферах [7]. Другий підхід започатковано ще в XIX ст. роботами австрійського соціолога Л. Гумпловіча, який стверджував, що зовнішня політика визна-

чає внутрішню. Вважаючи боротьбу за існування головним чинником соціального життя, Л. Гумпловіч сформулював систему законів міжнародної політики, серед яких найважливішим є закон постійної боротьби між сусідніми державами через прикордонну лінію. З цього основного закону він вивів і другий, який полягає в тому, що будь-яка держава повинна перешкоджати посиленню могутності сусіда і піклуватися про політичну рівновагу. Сенс третього закону у тому, що внутрішня політика має бути підпорядкована цілям нарощування військової сили, за допомогою якої забезпечується виживання держави. Сучасний британський дослідник М. Шоу дійшов висновку стосовно трансформації міждержавних та міжблокових відносин, і згідно з яким екстернальні міждержавні відносини трансформуються в інтернальні відносини в рамках держави з новою формою влади, а саме, усередині глобального комплексу, який концентрує державну владу у формі, відмінній від традиційних форм державної влади, що спирається на принцип суверенітету [8]. Третя точка зору на проблему співвідношення внутрішньої і зовнішньої політики представлена марксизмом і неомарксистськими теоріями, згідно з якими зовнішня політика визначається внутрішньою і є віддзеркаленням і продовженням внутрішніх суспільних відносин. Зміст останніх обумовлено пануючими в суспільстві економічними відносинами та інтересами правлячих класів.

Однак тісний взаємозв'язок зовнішнього і внутрішнього середовища визнається багатьма сучасними ученими. Будь-яка демократизація, як сформулював А. Пшеворський; за визначенням є також інтернаціоналізацією [9], прагненням відкрито сприймати зовнішні імпульси і розвиватися в орієнтації на світові досягнення. Зовнішня детермінація може бути активною і пасивною, позитивною і негативною, такою, що сприяє послабленню або зміцненню політичної системи. Вона може сприяти проведенню економічних реформ або захисту прав людини і національних меншин, зміцнювати ідейний авторитет реформаторів або сприяти створенню навколо перехідної країни сприятливої системи безпеки. Зовнішньополітичні детермінанти повинні розглядатися спеціально й тому, що своєю активністю вони нерідко набувають статусу самостійних у формуванні внутрішньої стратегії політико-економічних реформ. Отже, чинники глобальної політики за масштабністю свого впливу здатні трансформуватися у внутрішньодержавні детермінанти. При аналізі глобального виміру політичного процесу поділ чинників формування на внутрішні та зовнішні детермінанти є не таким однозначним, як при вивченні державного політичного процесу. Виходячи з того, що процес цього рівня є глобальним, тобто охоплює світову політику в цілому, наявність зовнішнього фактора має сумнівний характер. Визначення наявності зовнішніх детермінант глобального політичного процесу можливе при класифікації його за основними сферами людської діяльності. Якщо ми розглядаємо глобальний політичний процес, то внутрішніми по відношенню до нього можна називати суто політичні чинники, а глобальний розвиток інших сфер життя будуть зовнішніми детермінантами його формування та перебігу.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного нами дослідження, можна сформулювати такі висновки. По-перше, формування та розвиток глобального політичного процесу зазнає різноспрямованого та одночасного впливу різних обставин, серед яких є такі, що на певному етапі спричиняють найбільші ефекти. При цьому динаміка глобалізації залежить від трьох детермінант, поєднання яких може надати їй додаткового прискорення, а відсутність якоїсь з них дає наслідки половинчастості й недосконалості, а в крайніх обставинах – навіть зворотні. Цими детермінантами є: характер технологічного прогресу; зрілість політичних відносин; стан теоретичних знань і практичних економічних умінь. По-друге, в умовах глобалізації кардинально ускладнюється структура світового розвитку, трансформуються цінності та норми життєдіяльності людей, видозмінюється система взаємодії між ними (глобальні відносини), утверджується нова модель відносин між суспільствами, встановлюються нові пріоритети у розв'язанні глобальних системних проблем. У результаті цього формується глобальний політичний процес. Структурними елементами його функціонування виступають транснаціональні структури та міжнародні урядові та неурядові організації, які формують свою власну внутрішньо-глобальну систему відносин. По-третє, нині спостерігаються дві основні закономірності щодо еволюції політичного процесу глобального рівня. До них належать глобалізація та фрагментація міжнародних відносин, становлення єдиного, цілісного світу та поява нових форм його розколу. Переважно ці закономірності простежуються, з одного боку, в інтернаціоналізації економічного, політичного та всього суспільного життя, а з другого – у створенні та зміцненні суверенних держав, що на-

магаються реалізувати свої інтереси за межами національно-державних кордонів. Ці тенденції зумовлені не лише політичними інтенціями та інтересами учасників глобального політичного процесу, а й кореспондуються з економічними реаліями, поширенням інформаційно-комунікаційних технологій, загальносвітовими культурними тенденціями. Певні ризики для світового політичного процесу несе гостре соціальне розшарування між народами та цілими регіонами світу, загрози екологічних катастроф та перспективи вичерпання ресурсів планети, що змушує держави та організації коригувати не лише внутрішню політику, а й виробляти спільні норми та програми на рівні глобальних політичних взаємодій.

Література

1. *Политическая* энциклопедия: В 2 т. / Ред. Г. Ю. Семигин. – М. : Мысль, 2000. – Т. 2. – 250 с.

2. *Липсет С. М.* Сравнительный анализ социальных условий, необходимых для становления демократии / С. М. Липсет, С. Кен-Рюн, Д. Торрес // Междунар. журн. социальных наук. – 1993. – № 3. – С. 5

3. *Бурдье П.* Социология политики. – М.: Socio-Logos, 1993. – 281с.

4. *Хантингтон С.* Будущее демократического процесса: от экспансии к консолидации // Мировая экономика и международные отношения. – 1995. – № 6. – С. 91–94.

5. *Пшеворский А.* Переходы к демократии // Путь. – 1993. – № 3. – С. 13–15.

6. *Мадіссон В.* Сучасна українська геополітика / В. Мадіссон, В. Шахов. – К.: Либідь, 2003. – 282с.

7. *Morgenthau H.* Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. – N. Y. : Alfred A. Knopf, 1967. – 321 p.

8. *Shaw M.* Theory of the Global State: Globality as an Unfinished Revolution. – Cambridge : Cambridge University Press, 2000. – 400 p.

9. *Пшеворский А.* Переходы к демократии // Путь. – 1993. – № 3. – С. 33

Досліджується специфіка перебігу розвитку політичних процесів у сучасних демократичних політичних системах в аспекті впливу на них різноманітних факторів. Схарактеризовано механізми впливу цих факторів на розвиток держав на національному рівні та в глобальному контексті формування системи демократичних цінностей, принципів та орієнтирів.

Исследуется специфика протекания и развития политических процессов в современных демократических политических системах в аспекте влияния на них различных факторов. Дана характеристика механизмов влияния этих факторов на развитие государств на национальном уровне и в глобальном контексте формирования системы демократических ценностей, принципов и ориентиров.

The article investigates the specifics of the development of political processes in modern democratic political systems in the aspect of the political, economic, cultural influence. The author describes the mechanisms of these factors influence on the development of states on the national level and in the global context of the formation of democratic values, principles and guidelines.

Надійшла 5 квітня 2011 р.

УДК 336

М. М. МАМЧЕНКО

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ПОНЯТТЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ В АНАЛІЗІ ДЖЕРЕЛ ФОРМУВАННЯ КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с.105–109

Аналізуються основні теоретико-методологічні підходи в сучасній економічній науці щодо тлумачення змісту поняття фінансових ресурсів в аспекті вивчення процесу формування і використання капіталу підприємств.

У сучасній економічній теорії економічним фундаментом створення й розвитку підприємств вважається капітал. За цієї причини дослідження проблем, що пов'язані з його джерелами, а також факторами його формування, становить один з пріоритетних і найважливіших напрямів науково-економічних студій як вітчизняних, так і зарубіжних економістів.

Актуальність дослідження зазначеної проблематики зумовлюється тим, що в процесі свого функціонування саме капітал забезпечує виробничі потреби, а також інтереси держави, реальних власників, акціонерів та працюючого персоналу. Справді, у ринковій економіці функціонують три основні юридичні форми організації капіталу і підприємництва: акціонерні товариства (що називаються корпораціями, або компаніями), партнерства (товариства) й індивідуальні приватні підприємства [1]. Первинну самостійну виробничу одиницю або організацію різних форм власності в Україні традиційно називають підприємством, а не фірмою або компанією. При цьому, необхідно зазначити, що в ринкових умовах підприємство – це об'єкт цивільних правовідносин, майновий комплекс, який використовується для підприємницької діяльності. Воно виступає як відкрита самовідновлювальна система, ефективне функціонування якої визначається не тільки її внутрішнім станом, а й зовнішнім середовищем. Тобто підприємства чи організації у своїй діяльності виступають як відкриті системи, що взаємодіють із зовнішнім світом. Ця характеристика функціонування підприємств має істотне значення для організації їх діяльності та вироблення дієвої державної економічної політики. Інститути зовнішнього середовища відіграють ключову роль у процесі формування, становлення та функціонування суб'єктів економіки, оскільки визначають організаційно-правові форми підприємств, порядок їх створення, ліцензування, розвиток форм власності, а також податкові, фінансові, кредитні важелі, майнову відповідальність, правові основи відносин з іншими суб'єктами бізнесу та управління, порядок ведення обліку, складання звітності тощо. Таким чином, вивчаючи розвиток підприємств, а також формування їх капіталу, необхідно максимально чітко визначити різноманітні фактори, що впливають на цей процес, а також ті наукові підходи у його моделюванні, які дають нам можливість отримати об'єктивне та адекватне знання про розвиток економічних відносин у сучасній Україні.

Наразі на доктринальному рівні підприємство визначається як основна ланка народного господарства, що забезпечує виробництво переважної маси товарів і послуг, здійснює науково-технічну й комерційну діяльність з метою отримання доходу (прибутку). Як первинна ланка народного господарства, підприємство зосереджує певну сукупність продуктивних сил (засобів праці, працівників, землі, сировини) і відносин власності [2]. Підприємство в сучасній економіці потрібно розглядати як фундаментальну економічну ланку (одиницю) в системі руху матеріально-фінансових потоків і системі формування інститутів суспільства [3]. Для подальшого аналізу дослідження процесів формування й використання капіталу, а також його вартісних величин і структурних пропорцій будемо використовувати категорію "підприємство" з огляду на доволі широку сферу застосування саме цього поняття та узагальнення відповідних даних органами статисти-

© М. М. Мамченко, 2011

ки в спеціальних збірниках, які носять назву "Діяльність підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності". Для здійснення аналізу процесів капіталоутворення необхідно насамперед дослідити науково-теоретичні підходи до трактування категорії "капітал" у контексті його функціонування на рівні первинних суб'єктів економіки – підприємств. У науковій літературі поширеною теоретичною конструкцією є трактування сутності функціонування капіталу на рівні господарюючих суб'єктів на основі двох базових підходів – фінансового та економічного [4]. Хоча такий погляд на сутність капіталу на рівні підприємств зустрічається й у наукових дослідженнях вітчизняних авторів початку 90-х років минулого століття.

Традиційно економічне визначення капіталу пов'язується з однією з важливих стадій його існування, а саме – з виробничою стадією, коли капітал виступає як сукупність засобів виробництва, необхідних для організації процесу виробництва. З позицій фінансового управління капітал розглядається як частина фінансових ресурсів, що використовуються у господарській діяльності підприємств для організації виробництва товарів та послуг, інноваційного розвитку підприємств, одержання прибутку, задоволення соціальних потреб найманих працівників. Оскільки фінансовий підхід до сутності категорії "капітал підприємств" ґрунтується на понятті "фінансові ресурси", безпосередньо на підприємстві рух капіталу розглядається через рух фінансових активів. Тому капітал з позицій фінансового управління окремі автори визначають як фінансові ресурси підприємства, необхідні для організації його господарської діяльності і використані в господарському обороті для одержання доходів і прибутку [5]. У цьому зв'язку капітал підприємств часто розглядається як специфічна форма фінансових ресурсів. Водночас варто зазначити, що фінансове призначення капіталу завжди пов'язується із фінансовою діяльністю суб'єктів господарювання незалежно від форм власності. У цьому сенсі капітал, постійно знаходячись у русі, повторює кругообіг фінансових ресурсів підприємства, створюючи таким чином умови для свого відтворення і самовідтворення. Тобто, головною функціональною ознакою капіталу називається його здатність фінансувати господарську діяльність суб'єктів реального сектору економіки.

Виходячи з такого підходу, сутність та функціональне призначення капіталу суб'єктів реальної економіки розглядається сучасними науковцями через процес формування, розподілу і використання фінансових ресурсів підприємств і безпосередньо пов'язується з бухгалтерським балансом. Оскільки на даному етапі капітал суб'єктів реальної економіки найчастіше розглядається з позицій руху фінансових ресурсів, інтерес становить дослідження наукових підходів до цієї економічної категорії різних учених-економістів та визначення, чи повним за своїм функціональним у суспільному відтворенні змістом є уособлення капіталу підприємств як частини фінансових ресурсів. Такий підхід є важливим, оскільки капітал має розглядатися як з погляду джерел формування, так і його розміщення в оборотних і необоротних активах у виробничому процесі, які здатні поєднати фактори виробництва і забезпечити у кінцевому рахунку відшкодування авансованої вартості та отримання доданої вартості, що означає приростання капіталу.

Теоретичні та практичні аспекти формування і використання фінансових ресурсів широко досліджені такими вченими, як І. Бланк, В. Бєлоліпецький, М. Білик, О. Василик, Ю. Воробйов, А. Загородній, І. Зятковський, В. Ковальов, М. Коробов, В. Опарін, К. Павлюк, М. Романовський, В. Родіонова та ін. Із фінансовими ресурсами тісно пов'язані питання корпоративних фінансів, дослідженню яких приділена значна увага такими вченими, як М. Грідчіна, В. Євтушевський, О. Мендрул, О. Рябченко, В. Сутормінa, Г. Шестопал та ін. Вагомий теоретичний внесок у становлення корпоративних фінансів зробили зарубіжні вчені Р. Брейлі, Ю. Брігхем, І. Велш, С. Майєрс, Дж. Ван Хорн.

Разом з тим, незважаючи на широке використання терміна "фінансові ресурси" у забезпеченні господарської діяльності підприємств й уособлення капіталу підприємств також крізь призму "фінансові ресурси" і пов'язування стабільності економічного розвитку з акумуляцією їх у достатніх обсягах [6], у законодавчих актах України офіційне його тлумачення не визначено. Єдиним документом, в якому наводяться дані фінансових ресурсів, є "Зведений баланс фінансових ресурсів України", що розробляється у складі Державної програми економічного та соціального розвитку України на відповідний рік. Цей документ використовується під час формування Державного бюджету на відповідний рік і входить до обов'язкових документів, які додаються до проекту закону про Державний бюджет, що подається у Верховну Раду України (до першого читання). Порядок складання "Зведеного балансу фі-

нансових ресурсів України" був визначений Постановою Кабінету Міністрів України № 471 від 28 червня 1995 р. "Про організацію складання балансу фінансових ресурсів України". Згодом Міністерством фінансів України, Міністерством економіки України та Міністерством статистики України було видано наказ від 07 травня 1996 р. № 49/76/117 "Про затвердження Методологічних вказівок щодо складання балансу фінансових ресурсів". Відповідно до зазначених нормативних документів баланс фінансових ресурсів повинен містити такі основні розділи: *за доходами*: 1) ресурси бюджетів; 2) довгострокові кредитні ресурси на розвиток народного господарства; 3) ресурси підприємств і організацій, до яких належить чистий прибуток та амортизаційні відрахування; 4) ресурси позабюджетних фондів, які не спрямовуються до державного бюджету; 5) кошти іноземних інвесторів на розвиток народного господарства; 6) інші джерела, що спрямовуються на покриття дефіциту бюджету (кредити Національного банку, випуск цінних паперів, фінансова допомога міжнародних фінансових організацій тощо); *за видатками*: 1) видатки бюджетів; 2) видатки на реалізацію національних програм розвитку народного господарства за рахунок довгострокових кредитів; 3) видатки підприємств і організацій за рахунок власних ресурсів; 4) видатки позабюджетних фондів (без бюджетних коштів).

Таким чином "Зведений баланс фінансових ресурсів України" включає показники, які становлять основу для складання зведеного бюджету і тому не містить усіх статей, що на практиці формують фінансові ресурси підприємств і за поширеним науковим підходом є основою формування їх капіталу. За змістом "Зведеного балансу фінансових ресурсів України", що є складовою Державної програми економічного та соціального розвитку, не можна зробити реальних висновків про склад джерел та пропорції різних форм капіталу підприємств. Цю ситуацію можна частково пояснити тим, що в теоретичному плані на сьогодні немає єдиної думки щодо визначення сутності фінансових ресурсів підприємств, їх поділу на ступені функціонування (мікро-, макрорівень, регіональний рівень), складу, джерел формування, цільового призначення та групування за певними класифікаційними ознаками. Відсутність єдиних підходів, у свою чергу, впливає на остаточне визначення сутності капіталу підприємств і формуванню висновку про те, чи в науковому та емпіричному плані адекватним є уособлення капіталу підприємств із фінансовими ресурсами, або із їх частиною. Більше того, без аналізу дефініції "фінансові ресурси", що часто уособлюється із капіталом підприємств, неможливо методологічно чітко побудувати систему залежностей та визначити комплекс показників, які визначають вартісні величини, склад та пропорції капіталу, а також критерії фінансової спроможності підприємств, необхідно дослідити відомі, найпоширеніші, а також кардинально відмінні між собою визначення категорії фінансових ресурсів. Подібний підхід можна вважати обґрунтованим з тих позицій, що нині прийнято розглядати капітал підприємств як специфічну форму руху фінансових ресурсів та їх вартісних характеристик. Аналіз спеціальної літератури доводить, що вчені-економісти здебільшого визнають фінансові ресурси як сукупність фондів грошових коштів, доходів, відрахувань або надходжень, що перебувають у розпорядженні суб'єктів господарювання, незалежно від форм власності. У фінансово-кредитному словнику зазначається, що фінансові ресурси – це грошові кошти, які знаходяться у розпорядженні держави, підприємств і установ, і використовуються для покриття затрат і формування різних фондів та резервів [7]. Також фінансові ресурси часто трактуються як складова економічних ресурсів, що є коштами грошово-кредитної і бюджетної системи, які використовуються для забезпечення безперебійного функціонування і розвитку народного господарства, витрачаються на соціально-культурні заходи, потреби управління й оборони. Фінансові ресурси розглядалися як сукупність фондів, якими розпоряджалися держава, підприємства, організації, що створювалися у процесі розподілу та перерозподілу сукупного суспільного продукту і національного доходу.

На думку О. Василика, фінансові ресурси – це грошові накопичення і доходи, що створюються у процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту й зосереджуються у відповідних фондах для забезпечення безперервності розширеного відтворення та задоволення інших суспільних потреб [8]. В. Сенчагов основний наголос робить на джерелах формування, які є результатом розподільчих відносин, і вважає, що фінансові ресурси – це сукупність грошових нагромаджень, амортизаційних відрахувань та інших грошових коштів, які формуються у процесі створення, розподілу, перерозподілу сукупного суспільного продукту [9]. У І. Зятковського головний акцент зроблено на правах власності, він вважає, що фінансові ресурси підприємства – це

грошові фонди цільового призначення, сформовані у процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту, створеного на підприємстві, якими воно володіє і розпоряджається на правах власності або повного господарського відання і використовує на статутні потреби [10]. Ю. Петленко аргументує, що фінансові ресурси – це грошові кошти, які залучені в господарський оборот підприємства із різних джерел, сформованих під впливом організаційно-правових форм господарювання, призначених для покриття його власних потреб [11]. В. Опарін пов'язує фінансові ресурси з коштами, спрямованими в основні засоби та обігові кошти підприємства [12]. С. Мішина та О. Мішин пропонують на макрорівні під фінансовими ресурсами підприємства, що формуються у процесі розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту з метою забезпечення розширеного відтворення й задоволення інших суспільних потреб, розуміти сукупність грошових коштів у фондовій, нефондовій або в матеріальній формі. На мікрорівні під фінансовими ресурсами автори пропонують розуміти сукупність грошових коштів, що перебувають у фондовій, нефондовій формі або перетворені у відповідну матеріалізовану форму і призначені для виконання фінансових зобов'язань, здійснення поточних витрат і витрат на забезпечення розширеного відтворення [13].

Таким чином, в українській економічній думці на сьогодні існує значна кількість визначень фінансових ресурсів на рівні держави та на рівні підприємств. Більшість авторів розуміють під фінансовими ресурсами грошові накопичення, доходи і надходження або ж фонди грошових ресурсів. Наукова полеміка виникає навколо того, чи слід у визначенні вказувати на джерела створення ресурсів, їх цільове призначення, окремо виділяти фондову або нефондову форму тощо. В економічній теорії визначення фінансових ресурсів також подається, виходячи з фінансового менеджменту, що заснований на підходах руху грошових потоків, коли фінансові ресурси тлумачаться як сукупність грошових доходів і надходжень, сформованих при створенні підприємства і в процесі його діяльності, а також мобілізованих на фінансовому ринку, призначених для розвитку виробництва, виконання фінансових зобов'язань, фінансування поточних витрат і створення резервів. Водночас окрема полеміка виникла стосовно понять "грошові кошти" та "фінансові ресурси". Зокрема, О. Василик доводить, що фінансові ресурси завжди виступають у грошовій формі, у той час як грошові ресурси стають фінансовими ресурсами тоді, коли вони концентруються у відповідні фонди, для яких встановлено порядок створення й використання.

Також слід наголосити, що особливе питання, яке об'єктивно виникає при розгляді сутності фінансових ресурсів, – це доцільність формування фондів цільового призначення. Деякі автори вважають, що, оскільки суб'єкти господарювання мають право самостійно і на свій розсуд використовувати грошові кошти, які залишаються в їх розпорядженні після сплати податків до бюджету, немає потреби створювати будь-які фонди. Таку позицію вони пояснюють тим, що в умовах формування ринкових відносин грошові кошти використовуються суб'єктами господарювання в міру потреби і наявності, тобто заздалегідь грошові кошти не потрібно спрямовувати у відповідні фонди і спеціально їх виключати з кругообігу грошових коштів. Нині підприємства, як правило, не створюють різноманітні фонди, а залишають кошти у формі нерозподіленого прибутку [14]. Слід зазначити, що трактування фінансових ресурсів з позиції їх розуміння як фондів не збігається з вимогами нових стандартів (положень) бухгалтерського обліку та фінансової звітності, де застосовується поняття резерви грошових коштів, а не фонди.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можемо стверджувати, що наведені визначення поняття "фінансові ресурси" показують, що у тлумаченні їх сутності в сучасній економічній теорії мають місце суттєві відмінності та неоднозначності. Утім, зважаючи на порівняння теоретичних підходів до трактування поняття "фінансові ресурси", можна зробити висновок, що розгляд руху капіталу підприємств як послідовного руху фінансових ресурсів, а капіталу як специфічної форми фінансових ресурсів, є обмеженим і таким, що не розкриває сутнісне призначення капіталу давати приріст.

Література

1. *Сутормінa В.* М. Фінанси зарубіжних корпорацій. – К.: Вид-во КНЕУ, 2004. – С. 13.

2. *Економічна* енциклопедія: У 3 т. / Відп. ред. С. В. Мочерний. – К.: Вид. центр "Академія", 2001. – Т. 2. – С. 737.

3. *Клейнер Г.* Реформирование предприятий и качество продукции // Инвестиции в России. – 2001. – № 1. – С. 8.

4. Экономика: Учебник / Под ред. А. С. Булатова. – М.: Изд-во БЕК, 1994. – С. 165.

5. *Крамаренко Г. О.* Фінансовий менеджмент: Підручник / Г. О. Крамаренко, О. Є. Чорна – К.: Центр навч. л-ри, 2006. – С. 293.

6. *Зимовець В. В.* Акумуляція фінансових ресурсів та економічний розвиток. – К.: НАН України, Ін-т економіки НАНУ, 2003. – С. 271.

7. *Финансово-кредитный* словарь. – М.: Финансы и статистика, 1965. – С. 504.

8. *Василик О. Д.* Теорія фінансів. – К.: НІОС, 2000. – С. 76.

9. *Сенчагов В. К.* Финансовые ресурсы народного хозяйства. – М.: Финансы и статистика, 1982. – С. 49.

10. *Зятковський І. В.* Фінансове забезпечення діяльності підприємств. – Тернопіль: Екон. думка, 2000. – С. 88–89.

11. *Петленко Ю.* Проблеми забезпечення обіговими коштами в умовах економічної кризи // Фінанси України. – 1998. – № 9. – С. 107.

12. *Опарін В. М.* Фінансові ресурси: проблеми визначення та розміщення // Вісн. Нац. банку України. – 2000. – № 5. – С. 10–11.

13. *Мішина С. В.* Організаційно-економічний механізм управління фінансовими ресурсами на підприємстві. – Харків: Вид-во ХНЕУ, 2006. – С. 8.

14. *Ковалев В. В.* Введение в финансовый менеджмент. – М.: Финансы и статистика. – 2000. – С. 161.

Розглянуто проблему фінансових ресурсів як засаду формування і використання капіталу підприємств.

Рассмотрена проблема финансовых ресурсов как основа формирования и использования капитала предприятия.

The problem of financial resources as foundation of formation and of capital enterprises is considered.

Надійшла 22 лютого 2011 р.

УДК 336.71

А. Е. МЕЛЬНИКОВ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ БАНКІВСЬКОЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с.110–116

Розглядаються шляхи вдосконалення інвестиційної діяльності в банківських структурах України.

В сучасних умовах трансформації і розвитку економіки найважливішою сферою діяльності будь-якого суб'єкта підприємництва є ефективне управління фінансовими ресурсами, що зумовлене необхідністю підвищення інвестиційної активності. В умовах розвитку ринкової економіки суб'єкти підприємництва прагнуть підвищити конкурентоспроможність, ефективність та стабільність функціонування, динамічність та адаптивність, забезпечуючи розширене відтворення матеріальних цінностей та приріст капіталу, основою чого виступають інвестиції. Саме інвестиції, акумулюючи державний, підприємницький капітал та кошти населення, сприяють упровадженню сучасних технологій, пожвавлюють існуючі ринки товарів і послуг, активізують внутрішні та зовнішні джерела фінансового забезпечення інноваційної діяльності.

З початком ринкового реформування економіки поняття "інвестиції" увійшло в економічну практику. Його слід розглядати як економічну категорію, що передбачає довгострокове вкладення коштів, за методологією НБУ більше трьох років, у високоефективні проекти в будь-якій формі з метою отримання економічного або іншого ефекту від їх реалізації.

Згідно з Законом України "Про інвестиційну діяльність" [9] поняття інвестиції трактується як всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, у результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект. Такими цінностями можуть бути:

- кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери;
- рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності);
- майнові права інтелектуальної власності;
- сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але запатентованих ("ноу-хау");
- права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права та цінності.

У сучасній економічній літературі термін "інвестиції" трактується по-різному. Інвестиції (від нім. *investition*; від лат. *investire* – облачати) розглядаються як "сукупність витрат, що реалізуються у формі довгострокових вкладів капіталу у промисловість, сільське господарство, транспорт, будівництво та інші галузі господарства" [19]. Ціллю інвестиційної діяльності виступає отримання підприємницького доходу та відсотків. Інвестиції можуть бути визначені як вкладення вільних грошових коштів у різні форми фінансових, матеріальних і нематеріальних активів.

І. А. Бланк поняття "інвестиції" висвітлює як "вкладення капіталу в усіх його формах у різні об'єкти (інструменти) його господарської діяльності з метою отримання прибутку, а також досягнення іншого економічного та неекономічного ефекту, здійснення якого базується на ринкових принципах і пов'язано з факторами часу, ризику та ліквідності" [4].

Ще інвестиції (від лат. *Investio* – одягаю) розглядаються як витрати на виробництво всіх інвестиційних товарів, що використовуються на замі-

© А. Е. Мельников, 2011

щення зношених машин, устаткування, споруд і будь-які інші чисті інвестиції, спрямовані на приріст виробничих фондів [7]. Таким чином, до інвестицій входить уся сума витрат, спрямованих на заміщення зношених виробничих фондів і приріст інвестицій у поточному році.

Також інвестиції розглядаються як сукупність витрат, що реалізуються у формі довгострокових вкладів капіталу в різні галузі економіки. Мета інвестиції – одержання підприємницького доходу, прибутку, відсотка [2].

Отже, інвестиції – це складне та змістовне поняття, яке виступає фундаментальною основою суспільного відтворення.

Поняття "банківські інвестиції" у сучасній економічній літературі [13, 15, 17], на відміну від терміна "інвестиції", акумулює в собі властивості інвестицій взагалі з певними специфічними формами свого прояву і трактується як довгострокове вкладення банківських ресурсів (грошових та інших резервів банку) у приватні і державні цінні папери, рухоме й нерухоме майно, інтелектуальні цінності, статутні фонди підприємств, дорогоцінні метали, інноваційні проекти та інші об'єкти вкладення з метою отримання прибутку та поширення корпоративного впливу [6].

Банківські інвестиції Т. А. Васильєвою трактуються як усі напрями розміщення ресурсів комерційного банку (інвестиціями виступає весь комплекс активних операцій комерційного банку); операції розміщення грошових коштів на визначений строк з метою отримання прибутку (інвестиціями виступає строкова складова активних операцій комерційного банку) [5].

В економічній літературі поняття банківських інвестицій розглядається у вузькому та широкому змісті. Так, у широкому змісті банківські інвестиції розглядаються як операції по вкладенню коштів у цінні папери від свого імені та з власної ініціативи [5, 14]; довгострокові вкладення банку від свого імені власних та залучених коштів в активи з метою збереження вартості капіталу і отримання прибутку [5, 12]. У вузькому змісті поняття "банківські інвестиції" трактується як довгострокові вкладення з метою отримання стабільного поточного доходу; довгострокові вкладення, спрямовані на приріст капіталу шляхом збільшення ринкової вартості вкладень; вкладення у цінні папери строком більше одного року з метою отримання доходу у вигляді процентів, дивідендів, росту курсової вартості [5].

Банківські інвестиції, на відміну від інших видів інвестицій, мають такі особливості:

- метою банківських інвестицій виступає отримання комерційного результату, тобто прибутку, а не будь-якого корисного ефекту (соціального, екологічного тощо), характерного для інвестицій взагалі;
- вкладення мають не лише довгостроковий, а й короткостроковий та середньостроковий характер, розглядаючи великий сегмент не тільки ринку цінних паперів, а й ринку багатьох інших фінансових інструментів;
- поняття "банківські інвестиції" підкреслює лише грошовий характер вкладень, оскільки для позичкового капіталу характерна така форма кругообігу ресурсів, як "Г–Г";
- важливою є можливість коштів опосередковувати повний кругообіг капіталу з усіма його елементами (основним та оборотним).

Отже, враховуючи зазначені вище особливості банківських інвестицій, Т. А. Васильєва формулює сутність даного поняття як короткострокового, середньострокового та довгострокового вкладення банків власних або залучених грошових коштів, які опосередковують повний кругообіг капіталу і спрямовані на отримання прибутку [5].

Зміст банківських інвестицій О. В. Васюренко розглядає як інвестиції у сферу економічних проектів (промисловість, транспорт, будівництво тощо), інвестиції у цінні папери та інвестиції у передові технології та у виробничу й нематеріальну сферу (мистецтво, навчання тощо) [6]. У свою чергу, автори роботи [3] виділяють дві групи банківських інвестицій – це інвестиції у цінні папери та прямі банківські інвестиції (інвестиції у власну діяльність та інші види діяльності (рис. 1).

Отже, можна виділити наступну класифікацію банківських інвестицій [13]:

- інвестиції у розвиток власного бізнесу, що передбачають вкладення коштів в основні фонди банку, нові банківські технології, нові банківські послуги, відкриття філій, а також підвищення кваліфікації співробітників банку;
- інвестиції у розвиток іншого підприємства;
- формування інвестиційного портфеля банку;
- участь у фінансуванні інноваційно-інвестиційних проектів.

Регулювання інвестиційної діяльності комерційних банків України здійснюється законами України "Про інвестиційну діяльність", "Про банки та банківську діяльність" та нормативно-правовими актами Національного банку України.

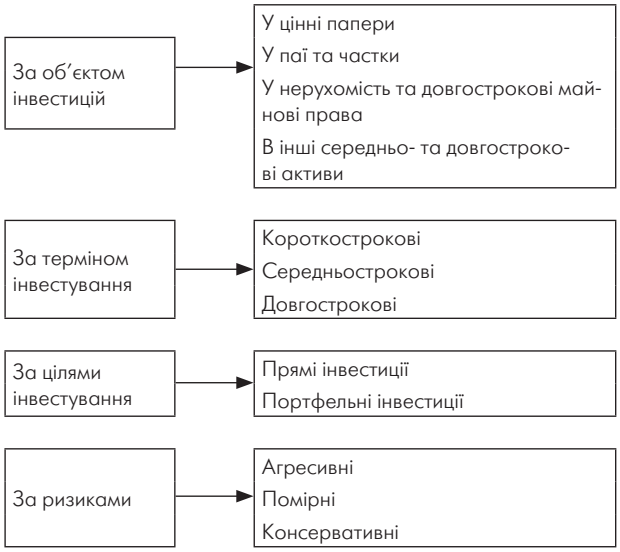

Рис. 1. **Класифікація банківських інвестицій**

Процеси розміщення інвестицій (інвестування) та сукупність практичних дій по реалізації інвестицій (інвестиційний процес) формують інвестиційну діяльність – одного з основних засобів забезпечення розширеного відтворення матеріальних цінностей, яке забезпечує приріст капіталу.

Інвестування розглядається автором роботи [5] як ефективне розміщення капіталу з метою його примноження. Висвітленню поняття інвестування в Україні приділяється багато уваги, особливо в роботах [11, 19, 4] та інших дослідників. Інвестування означає вкладення грошей з метою забезпечення притоку коштів упродовж відносно тривалого проміжку часу до того, як вкладені кошти повернуться до вкладника [2].

Закон України "Про інвестиційну діяльність" [11] трактує інвестиційну діяльність як сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій. Інвестиційна діяльність відбувається на основі:

- інвестування, здійснюваного громадянами, недержавними підприємствами, господарськими асоціаціями, спілками і товариствами, а також громадськими і релігійними організаціями, іншими юридичними особами, заснованими на колективній власності;
- державного інвестування, здійснюваного органами влади й управління України, Кримської АРСР, місцевих Рад народних депутатів за рахунок коштів бюджетів, позабюджетних фондів і позикових коштів, а також державними підприємствами й установами за рахунок власних і позичкових коштів;
- іноземного інвестування, здійснюваного іноземними громадянами, юридичними особами та державами;
- спільного інвестування, здійснюваного громадянами та юридичними особами України, іноземних держав.

Об'єктами інвестиційної діяльності можуть бути будь-яке майно, у тому числі основні фонди і оборотні кошти в усіх галузях та сферах народного господарства, цінні папери, цільові грошові вклади, науково-технічна продукція, інтелектуальні цінності, інші об'єкти власності, а також майнові права.

Суб'єктами (інвесторами й учасниками) інвестиційної діяльності можуть бути громадяни і юридичні особи України та іноземних держав, а також держави. Інвестори – суб'єкти інвестиційної діяльності, які приймають рішення про вкладення власних, позичкових та залучених майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування. Інвестори можуть виступати в ролі вкладників, кредиторів, покупців, а також виконувати функції будь-якого учасника інвестиційної діяльності. Учасниками інвестиційної діяльності можуть бути громадяни та юридичні особи України, інших держав, які забезпечують реалізацію інвестицій як виконавці замовлень або на підставі доручення інвестора.

Інвестиційна діяльність може здійснюватись за рахунок:

- власних фінансових ресурсів інвестора (прибуток, амортизаційні відрахування, відшкодування збитків від аварій, стихійного лиха, грошові надходження і заощадження громадян, юридичних осіб тощо);
- позичкових фінансових коштів інвестора (облігаційні позики, банківські та бюджетні кредити);
- залучених фінансових коштів інвестора (кошти, одержані від продажу акцій, пайові та інші внески громадян і юридичних осіб);
- бюджетних інвестиційних асигнувань;
- безоплатних та благодійних внесків, пожертвувань організацій, підприємств і громадян.

Інвестиційна діяльність передбачає цілеспрямований пошук необхідних інвестиційних ресурсів, визначення ефективного об'єкта інвестування, формування ефективної інвестиційної програми.

Інвестиційна та кредитна діяльність – важлива частина процесу відтворення капіталу. Оскільки банківські установи виступають на ринку як кредитори, так і інвестори та об'єкти вкладення ін-

вестицій, а єдиного механізму здійснення інвестиційної та кредитної політик немає, поняття інвестування та кредитування доволі часто ототожнюють. Але ці поняття також мають характерні риси та особливості, які дають можливість їх ідентифікувати. Виникає необхідність з'ясувати причини неоднозначності існуючої термінології, проаналізувати основні спільні риси та відмінності інвестування та кредитування в Україні. Отже, основні відмінності понять кредитування та інвестування полягають у їх характерних рисах.

Поняття інвестування та кредитування хоча й мають спільні риси, суттєво відрізняються характерними рисами, такими як часом використання коштів, ініціативою угоди, характером ліквідності, умовами повернення коштів і заставою (див. табл.). Як зазначає А. А. Пересада, такий підхід до сутності інвестування та кредитування дає підставу для побудови адекватних механізмів управління інвестиційною та кредитною політиками, розробки методик ефективної інвестиційної політики у банківському секторі [17].

Розглядаючи теоретичні основи банківського інвестування, на думку А. Т. Васильєвої, необхідно визначити такі поняття, як банківське інвестування, інвестиційна активність банків, інвестиційна діяльність банків, управління інвестиційною діяльністю банків [5].

Банківське інвестування трактується як весь існуючий комплекс операцій залучення, зберігання та розміщення власних та залучених ресурсів. Основними цілями банківського інвестування виступають: збереження та приріст капіталу; поширення сфери впливу шляхом збільшення асортименту послуг; спекулятивна гра на коливанні курсів; придбання цінних паперів і доступ через них до певної продукції, послугам, правам.

Метою інвестиційної діяльності комерційних банків є забезпечити собі збереження коштів, диверсифікацію (розподіл банківських активів між різними об'єктами вкладів з метою зниження ризику можливих втрат капіталу чи доходів від нього), доход і ліквідність.

Кількісні індикатори інвестиційної банківської діяльності, яка характеризує її значущість на відповідному рівні економічного аналізу, відображає інвестиційна активність банків.

Порівняльна характеристика понять інвестування та кредитування

Інвестування	Кредитування
Спільні риси	
Можуть набувати товарної та грошової форми	
Банки зобов'язані підтримувати оптимальну структуру своїх активів, і залежно від економічної ситуації змінити її або на користь позичок, або на користь інвестицій	
Джерелом позичкового процента є прибуток на позичені кошти	
Використовується для перерозподілу вільних коштів між галузями економіки	
Відмінні риси	
Трактується як витрати	Трактується як позичка
Інвестування означає вкладення грошей з метою забезпечення притоку коштів упродовж відносно тривалого часу до того, як вкладені кошти повернуться до вкладника	Позичка припускає використання коштів упродовж відносно короткого проміжку часу з умовою повернення кредиту або його еквівалента
При інвестуванні ініціатива належить банку, який намагається купити активи на ринку	При банківському кредитуванні ініціатором угоди зазвичай виступає боржник
В інвестиційному процесі банк, як правило, один з багатьох кредиторів	У більшості кредитних угод банк – головний і один з небагатьох кредиторів
Інвестування являє собою обезособлену діяльність	Кредитування пов'язане з особистими стосунками банку з позичальником
Об'єкт інвестування не підлягає поверненню власнику, оскільки вже належить йому	Об'єкт кредитування підлягає поверненню власнику
Заставою є об'єкт інвестування	Заставою може бути як об'єкт кредитування, так й інше майно позичальника
Відносно висока ліквідність	Відносно низька ліквідність
Інвестиції відкладаються на завтра з метою більш ефективного споживання у майбутньому	Кредит споживається сьогодні за рахунок майбутніх платежів

Управління інвестиційною діяльністю банку – система, що має чітку, врегульовану внутрішню структуру, яка передбачає включення управління інвестиційними, інноваційними та іпотечними кредитами банків у загальну структуру кредитно-інвестиційного портфеля, його своєчасним управлінням, що дає змогу знизити ризик втрат за кредитно-інвестиційними операціями.

Основними формами інвестицій виступають фінансові та реальні. Фінансові інвестиції передбачають вкладення інвестиційних коштів у цінні папери або на вклади, депозити і частіше є портфельними інвестиціями, коли інвестор бере пасивну участь в інвестиційному процесі, вкладаючи невелику частку коштів й отримуючи, відповідно, прибуток. При портфельному інвестуванні основним завданням інвестора є формування й управління оптимальним інвестиційним портфелем, яке здійснюється за допомогою операцій купівлі та продажу цінних паперів на фондовому ринку.

Як зазначають автори роботи [1], портфельне інвестування дає можливість планувати, оцінювати і контролювати кінцеві результати всієї інвестиційної діяльності. Основне завдання портфельного інвестування – поліпшення умов інвестування, надавши сукупності цінних паперів такі інвестиційні характеристики, які недосяжні з позиції окремо взятого цінного паперу і можливі лише за умови їх комбінації.

Реальні інвестиції можуть мати матеріальну та нематеріальну форми, коли вкладення коштів відбувається у будівлі, або інші товарно-матеріальні цінності та "ноу-хау", патенти, ліцензії. Саме реальні інвестиції є прямими інвестиціями, що передбачають безпосередню участь вкладника (інвестора) в інвестиційні процеси.

Серед реальних інвестицій на особливу увагу для комерційних банків заслуговують інноваційні інвестиції, коли вкладення коштів здійснюється у нововведення, тобто інноваційні послуги або технології банківського обслуговування.

Перехід країни до ринкової економіки викликав значний інтерес до сучасних напрямів банківського фінансування інвестиційних проектів як складової інвестування розвитку власного бізнесу комерційних банків.

Залежно від завдань, які стоять перед дослідником, існує ряд визначень поняття "проект", яке розкривається як певний задум або запланований захід, сукупність варіантів його реалізації, має заздалегідь визначену мету, досягнення якої означає завершення проекту. У вітчизняній літературі найчастіше використовуються поняття: технічний проект, проект організації будівництва та ін. Тому для визначення проекту, пов'язаного з реалізацією інвестицій, краще вживати термін "інвестиційний проект".

В сучасній економічній літературі [8, 17] поняття "інвестиційний проект" розглядається як системно обмежений у часі та завершений комплекс заходів, робіт, документів, що має встановлені вимоги до якості результатів, можливі межі витрат коштів та ресурсів, спрямований на отримання фінансового результату у вигляді прибутку та матеріально-речового результату у вигляді нових або реконструйованих комплексів об'єктів.

Процес реалізації інвестиційних проектів регламентується Постановою Кабінету Міністрів України "Про порядок регулювання та реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, які підтримуються міжнародними фінансовими організаціями" № 1317 від 10 жовтня 2001 р. [18], згідно з яким наводиться тлумачення інвестиційного проекту як проекту, який упроваджується юридичними особами на умовах фінансової самоокупності та передбачає обов'язкове співфінансування проекту.

Враховуючи особливості та основні риси інвестиційних проектів, можна їх класифікувати:

- за часовим проміжком (тактичні, динамічні);
- за напрямами інвестування (промислові, фінансові, інноваційні, галузеві, регіональні, національні, міжнародні);
- за типом доходів (дохід від скорочення витрат, дохід від розширення, дохід від нових ринків збуту, дохід від нових сфер бізнесу, дохід від зниження ризику виробництва і збуту, соціальний ефект);
- за метою інвестування (продовження існуючого бізнесу в незмінних масштабах, зниження поточних виробничих витрат, збільшення випуску продукції і розширення ринку послуг, випуск нових продуктів, проект з екологічним навантаженням);
- за формою інвестування (нульовий проект, реконструкція, розширення, реабілітація та перепрофілювання).

Загальна процедура впорядкування інвестиційної діяльності щодо конкретного проекту формулюється у вигляді проектного інвестиційного циклу (життєвого циклу проекту), який має п'ять етапів, зображених на рис. 2.

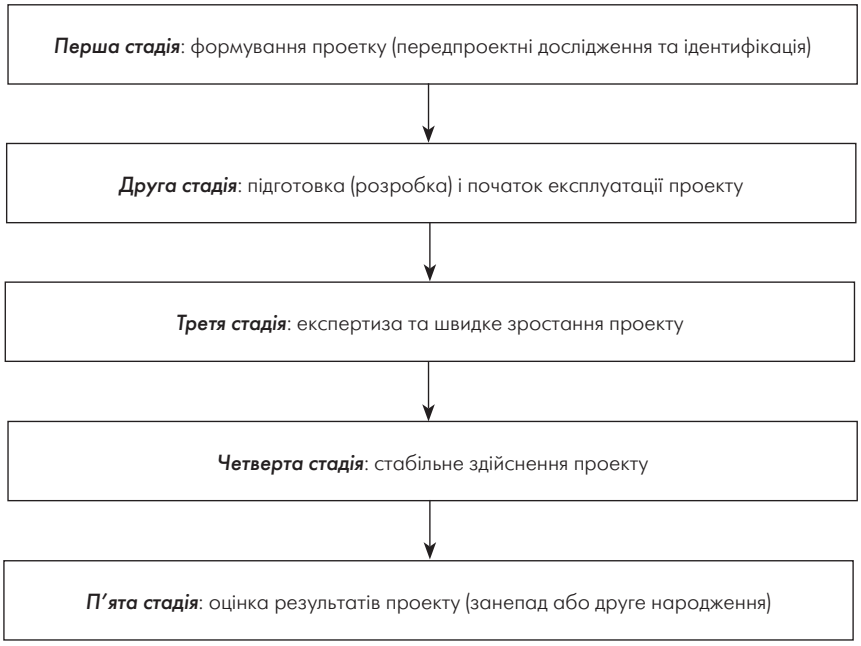

Рис. 2. **Життєвий цикл інвестиційного проекту**

Для ефективної реалізації інвестиційного проекту важлива роль належить координації людських та матеріальних ресурсів протягом усіх стадій життєвого циклу шляхом застосування сучасних методів та техніки управління з метою задоволення вимог учасників проекту, тобто управлінню інвестиційними проектами. У структурі управління інвестиційним проектом важливе місце займають комерційні банки, які беруть на себе значну частину зобов'язань із фінансування проекту та оптимізації ризиків, виконуючи обов'язки фінансової служби.

Прийняття рішення щодо реалізації комерційними банками інвестиційних проектів відбувається на основі обґрунтування даних проектів, яке здійснюється, як зазначено автором роботи [16], у п'ять етапів:

а) визначення структури джерел фінансування, виявлення можливостей ринку, прогноз витрат на нові продукти, визначення собівартості нових продуктів;

б) виявлення учасників проекту, формування витрат на нові продукти, прогноз доходів від нових продуктів;

в) визначення первинного обсягу інвестицій, прогноз очікуваних фінансових потоків;

г) визначення життєвого циклу інвестиційного проекту, розрахунок показників ефективності інвестування проекту;

д) фінансова оцінка ефективності інвестування проекту.

Основними завданнями, які виникають при управлінні банками інвестиційних проектів, на думку авторів робіт [15; 17], виступають: визначення основних цілей та обґрунтування ефективності інвестування проекту, визначення структури та джерел фінансування проекту, підготовка та підписання контрактів з учасниками (виконавцями) проекту, визначення кошторису та бюджету проекту, врахування ризиків та контроль за виконанням проекту.

При управлінні інвестиційними проектами на практиці використовується три механізми: "основна" система (відповідальність за майбутнє проекту несе замовник, а не на керівник (менеджер) проекту, керівник проекту відповідає за координацію та управління ходом реалізації проекту), система "розширеного управління" (відповідальність за майбутнє проекту несе керівник (менеджер) у межах кошторисної ціни, який забезпечує управління та координацію проекту), система "під ключ" (замовник укладає контракт із керівником (менеджером) проекту з обумовленою вартістю проекту).

Нині сучасний динамічний розвиток банківського ринку породжує суперництво не тільки між банками-конкурентами, а також між внутрішніми підрозділами одного банку. В таких умовах

керівництву банку необхідно активно використовувати досягнення управлінської науки з інвестиційного та фінансового менеджменту, пов'язані обґрунтуванням економічної ефективності впровадження певних інвестиційних проектів.

Література

1. *Балацький О. Ф.* Управління інвестиціями: Навч. посіб. / О. Ф. Балацький, О. М. Теліженко, М. О. Соколов. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2004. – С. 97.

2. *Банківська* енциклопедія / Під ред. А. М. Мороза. – К.: Ельтон, 1993. – 328 с.

3. *Банківські* операції: Підручник / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пудовкіна та ін..; За ред. А. М. Мороза. – 2-ге вид., випр. і допов. – К.: КНЕУ, 2002. – 476 с.

4. *Бланк И. А.* Инвестиционный менеджмент. – К.: Эльга-Н, Ника-Центр, 2002. – 448 с.

5. *Васильєва Т. А.* Банківське інвестування на ринку інновацій: Моногр. – Суми: СумДУ, 2007. – 513 с.

6. *Васюренко О. В.* Банківський менеджмент: Посібник. – К.: Вид. центр "Академія", 2001. – 320 с.

7. *Економічний* словник-довідник / За ред. С. В. Мочерного. – К.: Феліна, 1995. – 368 с.

8. *Єрмоленко М. М.* Аналіз і оцінка інвестиційних проектів: Навч. посіб. / М. М. Єрмоленко, І. О. Плужников.

9. *Закон* України "Про інвестиційну діяльність" за станом на 10 лютого 2005 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2005. – 19 с.

10. *Закон* України "Про інноваційну діяльність" № 40-IV від 4 липня 2002 р. // Уряд. кур'єр. – 2002. – 7 серп.

11. *Захарін С. В.* Кредитування інвестиційної діяльності // Фінанси України. – 2004. – № 4. – С. 97–105.

12. *Макин И. О.* Социально-экономический анализ эффективности инвестиционной деятельности коммерческих банков: Автореф. дис. канд. социол. наук. – М. – 2006.

13. *Миркин Я. М.* Банковские операции: Ч. 3: Инвестиционные операции банков. Эмиссионно-учредительская деятельность банков: Учеб. пособие. – М.: Инфра-М, 1996. – 144 с.

14. *Образцов М. В.* Инвестиционная и эмиссионная деятельность банков на рынке ценных бумаг: российская модель: Учеб. пособие. – СПб.: Изд-во СПБГУЭФ, 1997.

15. *Пересада А. А.* Здійснення фінансового інвестування банками в Україні / А. А. Пересада, Ю. М. Коваленко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. Т. 11: Зб. наук. пр.: Наук. вид. – Суми: Мрія-1 ЛТД; УАБС, 2004. – 382 с.

16. *Пересада А. А.* Інвестиційний процес в Україні. – К.: 1998, "Вид-во Лібра" ТОВ. – 392 с.

17. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом. – К.: Лібра, 2002. – 472 с.

18. *Постанова* Кабінету Міністрів України "Про порядок регулювання та реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, які підтримуються міжнародними фінансовими організаціями" № 1317 від 10 жовтня 2001 р.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?code=1317-2001-п.

19. *Сучасні* можливості використання інформаційних технологій у банківській та страховій справі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.refine.org.ua/pageid-4138-1.html

Розглядаються питання інвестиційної та кредитної діяльності в теоретичному і прикладному плані як важливіші механізми функціонування капіталу.

Рассматриваются вопросы инвестиционной и кредитной деятельности в теоретическом и прикладном плане как важнейшие механизмы функционирования капитала.

The question of investment and credit activities in theoretical and applied plan as the most important mechanisms of functioning of capital are considered.

Надійшла 22 лютого 2011 р.

УДК 346.545

А. В. ОСТАПЕНКО

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ І ТЕОРЕТИЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН В АНАЛІЗІ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с.117–121

Проблеми аналізу стану та перспектив розвитку відносин, що пов'язані з існуванням сучасних економік, традиційно належать до групи пріоритетних питань сучасної економічної теорії. Саме на основі всебічного економічного аналізу отримуємо можливість не лише описувати, а й прогнозувати розвиток тих процесів, які впливають на стан як національних економік, так і глобальної світової економіки. У цьому аспекті дослідження конкурентних відносин виходить на одне з перших місць у процесі вивчення ринкової економіки та її теоретико-методологічного осмислення в економічній науці.

Дослідження поняття конкурентних відносин в аналізі ринкової економіки зумовлюється кількома причинами. По-перше, в умовах ринкової економіки розглядати розвиток конкурентних відносин без зв'язку з маркетингом неможливо. Разом з тим, збільшення ваги та значущості маркетингу передусім порушує проблему наявності чіткого науково обґрунтованого поняття конкурентних відносин. По-друге, у сучасних умовах господарювання в Україні гостро стає питання підвищення конкурентоспроможності підприємств на ринку та їх своєчасного пристосування до змін конкурентного клімату. Наразі перед підприємствами стоїть проблема формування стійких конкурентних переваг на основі оптимізації конкурентного потенціалу та мінімізації конкурентного ризику діяльності підприємств на конкурентному ринку, що повною мірою можливе при використанні теорії конкурентної раціональності. По-третє, безпрецедентне посилення конкуренції, що спостерігалося в останні два десятиріччя, сприяло розвитку різноманітних моделей конкурентних відносин у межах економічної теорії і теорії стратегічного управління. Різкі і часті зміни в навколишньому конкурентному середовищі підприємств, що відбуваються під впливом конкуренції, багато в чому визначили тенденцію розвитку методів управління конкурентоспроможністю: від методів довгострокового планування до теорії конкурентних переваг, і далі до створення більш гнучких та досконалих систем спостерігання за конкурентами і розробки конкурентних стратегій.

Таким чином, ставлячи на меті дослідити проблеми розвитку конкурентних відносин в аналізі ринкової економіки, маємо вирішити такі конкретні завдання: а) визначити теоретичний зміст концепції конкуренції в умовах маркетингу економічних відносин, б) схарактеризувати систему нормативно-правових актів, що врегульовують відносини конкуренції в Україні та їх еволюцію, в) проаналізувати основні форми конкурентних відносин, як вони тлумачаться у сучасній економічній теорії.

Як відомо, у своїй еволюції маркетинг пройшов чотири етапи: від періоду, коли концепція маркетингу носила прикладний характер і була спрямована на пошук покупців виробленої продукції, до індивідуалізації маркетингу, що привела до розвитку концепції маркетингу відносин. Термін "маркетинг відносин" уперше був названий фахівцем з маркетингу послуг Л. Бері. Ж.-Ж. Ламбен, Ф. Котлер, В. Магдольна розглядають маркетинг відносин як систему маркетингу, яка прагне встановити тривалі й конструктивні зв'язки з покупцями. Засновник теорії маркетингу партнерських відносин Я. Гордон визначає його як безперервний процес визначення й створення нових цінностей разом з індивідуальними покупцями. М. Бакер розглядає маркетинг відносин як науку про залучення й утримання покупців (споживачів) [1]. На думку інших фахівців,

© А. В. Остапенко, 2011

маркетинг відносин слід тлумачити як систематичний підхід до управління "життєвим циклом клієнта", як стратегію, що дає змогу запропонувати правильний продукт правильному клієнту через правильний канал оптимальним способом [2].

Водночас не можна не зазначити, що сучасний ринок змушує підприємства не тільки конкурувати, а й співпрацювати. Постачальники і дистриб'ютори виступають не як основні джерела витрат, а як партнери, конкуренція виникає не між окремо взятими підприємствами, а між їх системами доставки цінності. Довгострокові відносини стають вирішальним чинником конкурентоспроможності. Встановлення і підтримка відносин з кожним конкретним клієнтом стає ключовою конкурентною перевагою підприємства. Таким чином, можна визначити концепцію конкуренції в умовах маркетингу взаємовідносин. Ця концепція розглядає конкуренцію в трьох основних аспектах: а) поведінкове трактування розглядає конкуренцію з погляду особливостей конкурентної поведінки підприємств, зумовленої прагненням до конкурентної раціональної поведінки; б) структурне трактування акцент робить на аналізі конкурентних умов – конкурентного клімату, сприятливого для раціональної поведінки на конкурентному ринку; в) змістовне трактування розглядає ступінь свободи ухвалення рішень підприємством, зумовлену конкурентним потенціалом підприємства, наявністю довгострокових конкурентних переваг.

Виходячи із зазначеного, можна відмітити, що в умовах ринкової конкуренції конкурентний клімат визначається конкурентними відносинами (разом з іншими чинниками) і впливає на використовування конкурентного потенціалу підприємством. Ж. Ж. Ламбен визначає клімат як конкурентну ситуацію [3], як конкурентну структуру товарного ринку [4]. Г. Багієв розглядає конкурентну структуру ринку як систему, у рамках якої фірма здійснює свою діяльність [5]. М. Портер затверджує, що конкурентний клімат формують головні діючі сили – потенційні конкуренти на цьому ринку, товари-замінники, клієнти і постачальники [6]. Сприятливість конкурентного клімату зумовлює специфіку маркетингової діяльності підприємства та форми конкурентної боротьби. Оцінка конкурентного клімату є необхідним етапом вибору і розробки конкурентної стратегії. Конкурентний клімат формується під впливом трьох чинників: державна політика у сфері конкуренції; стан конкурентного поля; поведінка конкурентів.

Наразі конкурентна політика України спрямована на контроль над діяльністю монополій, попередження виникнення нових монопольних утворень, усунення умов їх появи і збереження. Державна конкурентна політика здійснюється за такими напрямами. Антимонопольна політика, що включає в себе: визначення способів, методів контролю і обмеження природних і державних монополій; умови визначення монопольного становища на ринку; порядок державного контролю за злиттям і поглинанням підприємств з метою запобігання появи нових монопольних структур; межі державного впливу на зовнішню торгівлю; умови прямого контролю над цінами і заробітною платнею; квотування і ліцензування різних видів діяльності; способи стимулювання малого бізнесу: пільги, дотації, пільгові кредити; спрощення умов організації бізнесу. Суб'єктом формування антимонопольної політики в Україні виступає Антимонопольний комітет України. Фінансова політика стимулювання конкуренції, що проводиться Міністерством фінансів України, Національним банком України. Зазначені органи регулюють: обсяги і умови видачі кредитів, депозитних ставок; систему оподаткування; динаміку і розділення доходів суб'єктів ринку; норми рентабельності виробництва і реалізації продукції. Регулювання експорту й імпорту на основі ліцензування, квотування, змін у митній політиці, які здійснюються Державною митною службою України та іншими спеціальними відомствами. Участь держави у виробництві й реалізації продукції за рахунок: встановлення певної частки державної власності на галузевих підприємствах; державних капітальних вкладень; державних замовлень; державних кредитів. Державна стандартизація продукції, товарів, технологій, умов безпеки й екологічності виробництва. Державне регулювання видобутку корисних копалин, цін па сировину і матеріали, енергію, воду, землю. Патентно-ліцензійна політика, яка законодавчо закріплює права на відкриття, раціоналізаторські пропозиції, "ноу-хау" та іншу інтелектуальну власність.

Формуванню антимонопольного законодавства в Україні поклало початок ухвалення в 1993 р. законів України "Про обмеження монополізму і недопущення несумлінної конкуренції в підприємницькій діяльності", "Про Антимонопольний комітет України". Ці нормативно-правові акти створили перші серйозні передумови для становлення в Україні конкурентного законодавства, які були пізніше сформульовані в Конституції України (ст. 42), що закріпила державні гарантії захисту

конкуренції у підприємницькій діяльності. Закон України "Про обмеження монополізму і недопущення несумлінної конкуренції у підприємницькій діяльності" був прийнятий і застосовувався як нормативний акт, покликаний регулювати конкурентні відносини не в умовах існування здорової ринкової конкуренції, а в період поетапної демонополізації і роздержавлення економіки. Враховуючи зростання підприємницької активності в Україні, що намітилося з середини 90-х років, норми пострадянського законодавства вже не могли ефективно застосовуватися й адекватно сприйматися ні господарюючими суб'єктами, ні представниками органів державної влади, у тому числі Антимонопольного комітету України. Проте, системне і повномасштабне оновлення конкурентного законодавства було почато тільки в 2000 р. ухваленням Закону України "Про природні монополії", а з 2 березня 2002 р. набув чинності Закон України "Про захист економічної конкуренції". В Україні основними законодавчими актами, що регламентують порядок конкурентної поведінки фірм в умовах ринкової економіки, є: Конституція України; закони України "Про Антимонопольний комітет України"; "Про захист від несумлінної конкуренції; "Про природні монополії"; "Про захист економічної конкуренції"; Господарський кодекс України.

Наразі не викликає сумніву те, що для того щоб сьогодні досягти успіху, підприємство має орієнтуватися на конкурентів. Йому слід шукати слабкі місця в їх позиціях і здійснювати маркетингові атаки, націлені саме туди. Визначаючи бачення свого майбутнього, підприємство вибирає для себе поле конкурентної боротьби – поле для діяльності по зміцненню й розвитку конкурентних відносин, де воно бажає досягти успіху. Діагностика поля конкурентної боротьби стає основою подальших рішень маркетингу. Стан конкурентного поля визначається дією конкурентних сил. Зокрема, М. Портер стверджує, що сутність конкуренції виражається п'ятьма силами: 1) загрозою появи нових конкурентів; 2) загрозою появи товарів або послуг-замінників; 3) здатністю постачальників комплектуючих виробів тощо торгуватися; 4) здатністю покупців торгуватися; 5) суперництвом уже існуючих конкурентів між собою [6, *52*]. На нашу думку, доцільно на зразок конкурентних сил на ринку виокремлювати: підприємства, які входять на ринок; інтенсивність конкуренції; споживачі продукції; постачальники сировини, матеріалів; виробники товарів-замінників; безпосередньо підприємства-виробники (продавці) продукції. Інтенсивність конкуренції визначається конкурентністю ринку. Конкурентність ринку визначається межами, у рамках яких окремі підприємства здатні впливати на ринок. Чим менше окремі фірми впливають на ринок, де вони реалізують свою продукцію, тим більше конкурентним вважається ринок. Щонайвищий ступінь конкурентності ринку досягається тоді, коли окрема фірма ніяк не впливає подібним чином. У цьому випадку на ринку товару діє так багато фірм, що кожна з них окремо ніяк не впливає на ціну товару, а сприймає її як величину, яка визначається ринковим попитом і пропозицією. Такий ринок називається абсолютно конкурентним. Фірми, діючі в умовах абсолютно конкурентного ринку, не ведуть між собою конкурентної боротьби. Якщо окремі фірми в змозі впливати на умови продажу своєї продукції (передусім, на ціни), то вони ведуть між собою конкурентну боротьбу, але ринок вже не вважається абсолютно конкурентним.

Інтенсивність і конкретні форми конкурентної боротьби між прямими суперниками на ринку товару варіюють залежно від характеру конкурентної ситуації. Вона описує ступінь взаємозалежності конкурентів, що виникає в результаті їх дій. Типами конкурентних ситуацій є асиметрична конкурентна ситуація; симетрична конкурентна ситуація. Видами конкурентних ситуацій є дебют, міттельшпіль і ендшпіль як три основні тактичні етапи поведінки суб'єкта бізнесу. Результат конкурентної боротьби залежить від того, які саме прийоми конкурентної боротьби використовуються суперниками для розвитку конкурентної ситуації. Такими можуть бути дії, прямо обумовлені змістом вибраної тактичної моделі конкурентної поведінки, кон'юнктурні маневри, до яких компанії вдаються під впливом ситуаційного балансу сил і інтересів сторін, і кон'юнктурні комбінації, які є поєднанням конкурентних дій, що доводяться саме на даний епізод тактичного циклу, і кон'юнктурних маневрів. Сукупність суб'єктів конкуренції і їх відносин, що складаються в ході конкурентної взаємодії, формують конкурентний клімат. На думку Б. Ланіна: "Конкурентні відносини охоплюють головні сфери економічного життя – виробництво, розподіл, обмін і споживання. Вони виконують роль "сполучної тканини", завдяки якій ринкове господарство функціонує як складна і багатоланкова система і завжди є певним режимом конкуренції" [7]. На думку Азоєва, будучи "найчутливішим" індикатором активності підприємства, вони визначають багато маркетингових характеристик: обся-

ги продажів, ціни, умови реалізації тощо. Ступінь розвитку ринку, складність роботи на ньому багато в чому диктуються особливостями конкурентного оточення. Крім того, крізь призму взаємостосунків між підприємствами найбільш швидко виявляються зміни, що відбуваються на ринку, оскільки саме суперництво є основним двигуном ринкових процесів [8]. Таким чином, конкурентні відносини виникають й існують на трьох рівнях: мікрорівень – товар, підприємство; мезорівень – галузь, корпоративні об'єднання підприємств; макрорівень – національна економіка.

Водночас конкурентні відносини доцільно розглядати в трьох формах: а) правове вирішення конфліктів; б) конкурентна боротьба; в) співпраця. Сутність правового вирішення конфліктів полягає в тому, що підприємство може вдатися до допомоги закону для захисту свого ринку у разі, коли дії його конкурента є протиправними. Конкурентоспроможні стратегії часто обмежуються вимогами закону, що забороняють створення монополій, цінову дискримінацію або "несумлінну" конкуренцію. Оскільки багато фірм намагаються перевірити межі застосування законів, то їх конкуренти продовжують добиватися перевірок їх діяльності. Існують також спроби зниження рівня конкуренції за рахунок обмежень імпорту конкурентоспроможних товарів. На відміну від цього конкурентна боротьба – це процес суперництва, у якому винагороджуються ті господарські суб'єкти, які розширили свою економічну владу за допомогою створення конкурентних переваг. За оцінками Ф. Котлера, існують чотири ролі в конкурентній боротьбі, що визначаються часткою фірм на ринку: лідер (40 % частки на ринку), претендент на лідерство (30 %), послідовники (відомі, до 20 %) і ті, "що окопалися в ринкових нішах" (на їх частку припадає до 10 % ринку). Залежно від позиції на ринку і претензій, що висуваються у зв'язку з цим, існують різні стратегії маркетингу в конкурентній боротьбі. Ю. Юданов виокремлює такі стратегії конкурентної боротьби: 1. Стратегія "віолентів" (крупних корпорацій): спираючись на свою гігантську силу, фірма прагне домінувати на обширному ринку, за можливістю витісняючи з нього конкурентів. Вона привертає покупця порівняльною дешевизною і добротністю виробів. 2. Патієнтна стратегія (середні підприємства) типова для фірм, що стали на шлях вузької спеціалізації. Вона передбачає виготовлення особливої, незвичайної продукції для певного кола споживачів. Така компанія прагне не розпилятися, контролює невелику частину ринку і завойовує максимальну частку маленького ринкового сегмента. Свої, як правило, дорогі й високоякісні товари вона адресує тим, кого не влаштовує стандартна продукція. 3. Комутантна (пристосовна) стратегія малих підприємств переважає при звичайному бізнесі в місцевих масштабах. Створювані кожного разу для даного конкретного випадку незліченні дрібні підприємства виконують роль сполучної тканини економіки. 4. Експлерентна (піонерська) стратегія конкурентної боротьби пов'язана із створенням нових або радикальним перетворенням старих сегментів ринку. Головний чинник сили експлерентів пов'язаний з випередженням у впровадженні принципових нововведень. Також виокремлюють три основні стратегічні підходи до ведення конкурентної боротьби: прагнення мати найнижчі в галузі витрати виробництва (стратегія керівної ролі у сфері витрат виробництва); пошук шляхів диференціації продукції, що виробляється, від продукції конкурентів (стратегія диференціації); фокусування на вузькій частині, а не на всьому ринку (стратегія фокусу або ніші).

Нарешті співпраця має на увазі здійснення спільних дій для досягнення загальних цілей. Основні причини співпраці між конкурентами такі: конкурентам необхідно здійснювати скоординовані дії; у конкурентів є загальні інтереси, подальша боротьба не відповідає вкладеним коштам. Співпраця між конкурентами здійснюється у таких формах: 1. Комунальний режим, за якого кожен допомагає кожному, незважаючи на витрати. 2. Створення владного режиму з певною командною ієрархією. 3. Справедливий режим, при якому співпраця здійснюється у рамках правил, які визначають, що є розумним і справедливим у кожній конкретній ситуації. 4. Часткова співпраця. Вона виявляється можливою в ситуаціях, коли фірми об'єднують свої зусилля для досягнення загальних вигод, але при цьому кожна одержує прибутки відповідно до своєї ринкової частки.

Отже, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можемо сформулювати такі висновки. По-перше, конкурентні відносини – це відносини суб'єктів господарювання на макро-, мезо- і мікрорівні у процесі взаємодії на конкретному ринку. По-друге, конкурентні відносини доцільно розглядати у трьох формах: правовий дозвіл конфліктів; конкурентна боротьба; співпраця. При цьому, залежно від типів конкурентної поведінки підприємствами використовуються різні форми конкурентних відносин. По-третє, основними двома причинами співпраці між конкурентами у процесі розвитку ринкових відно-

син є: а) конкурентам необхідно здійснювати скоординовані дії; б) у конкурентів є загальні інтереси, подальша боротьба не відповідає вкладеним коштам. Хоча самі форми співпраці можуть бути різними, що зумовлюється як характером конкретних відносин між даними конкурентами, так і загальною економічною ситуацією, економічними інтересами, а також тими цілями, яких прагнуть досягти суб'єкти конкурентних відносин.

Література

1. *IEBM* Encyclopedia of Marketing / Ed. by. M. J. Baker– London: Thomson Learning, 2001. – 14 с.

2. *Черкашин П. А.* Готовы ли Вы к войне за клиента? Стратегия управления взаимоотношениями с клиентами (CRM). – М.: ООО "ИНТУИТ.ру", 2004. – С. 23.

3. *Ламбен Ж.-Ж.* Стратегический маркетинг. Европейская перспектива. – СПб.: Наука, 1996. –267с.

4. *Ламбен Ж.-Ж.* Менеджмент, ориентированный на рынок. – СПб.: Питер, 2007. –368 с.

5. *Багиев Г. Л.* Маркетинг: Учеб. для вузов. – СПб.: Питер, 2007. – 122 с.

6. *Портер М.* Международная конкуренция. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 267 с.

7. *Ланин Б. Е.* Конкуренция // Российская банковская энциклопедия / Ред. О. И. Лаврушин. – М.: Энциклопедич. Творческая Ассоциация, 1995. – С. 206.

8. *Азоев Г. Л.* Конкуренция: анализ, стратегия и практика. – М.: Центр экономики и маркетинга, 1996. – 105 с.

Досліджуються проблеми розвитку і теоретичної реконструкції конкурентних відносин в аспекті визначення змісту концепції конкуренції в умовах маркетингу економічних відносин. Проаналізовано систему нормативно-правових актів, що врегульовують відносини конкуренції в Україні, та їх еволюцію, вивчено основні форми конкурентних відносин.

Исследуются проблемы развития и теоретической реконструкции конкурентных отношений в аспекте определения содержания концепции конкуренции в условиях маркетинга экономических отношений. Проанализировано систему нормативно-правовых актов, регулирующих отношения конкуренции в Украине, и их эволюцию, изучено основные формы конкурентных отношений.

The article investigates the problems of development and theoretical reconstruction of competitive relations in the aspect of determining the content of the concept of competition in marketing of economic relations. The author analyzes the system of legal acts that regulate the relations of the competition in Ukraine and their evolution, examines the major forms of competitive relations.

Надійшла 5 квітня 2011 р.

УДК 346.545/546

А. В. ОСТАПЕНКО

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

КОНЦЕПЦІЇ І МОДЕЛІ РИНКОВОЇ КОНКУРЕНЦІЇ У СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с.122–126

Проблеми побудови адекватних наукових теорій та моделей, які б дали можливість всебічного аналізу різнопланових економічних відносин, є одним з найважливіших факторів розвитку сучасної економічної науки.

Одним з домінантних типів таких економічних відносин, які характеризують сучасні ринкові економіки, є відносини конкуренції. У зв'язку з чим питання компаративного аналізу концепцій і моделей ринкової конкуренції, що представлені в сучасній економічній науці, становлять інтерес як у загальнотеоретичному і методологічному плані, так і в суто практичному аспекті. Дослідження зазначеної проблеми зумовлюється кількома причинами. По-перше, не викликає сумніву, що ключовим питанням підвищення конкурентоспроможності залишається проблема посилення конкурентних позицій, що обумовлює необхідність впровадження концепції конкурентної ринкової взаємодії у діяльність підприємств. По-друге, прискорення змін у конкурентному маркетинговому середовищі, наростаюча диференціація потреб і зміна позицій споживачів, зростання конкуренції за ресурси, за споживача, інтернаціоналізація бізнесу, розвиток інформаційних технологій, участь споживача у створенні товару призвели до суттєвого підвищення значення управління конвенцією. Внаслідок чого значно актуалізувалась потреба в побудові нових концепцій і моделей ринкової конкуренції. По-третє, конкуренція є дуже важливим атрибутом ринкової економіки і значущим чинником стимулювання господарської активності, посилення диференціації і підвищення якості продукції, зниження витрат і стабільності економічного зростання. Конкуренція є основою всього механізму товарного виробництва і ринкового господарства і створює серйозну альтернативу монополізації у сфері економіки.

Отже, всебічно досліджуючи концепції і моделі ринкової конкуренції у сучасній економічній теорії, потрібно вирішити такі конкретні завдання: а) проаналізувати генезу поглядів на поняття конкуренції у класичній та неокласичній економічній теорії, б) дослідити основні сучасні концепції і моделі ринкової конкуренції, в) надати порівняльну характеристику основним сучасним теоріям ринкової конкуренції.

Як відомо, поняття "конкуренція" походить від латинського терміну "*concurenc*", що означає "зіштовхуюсь" і є об'єктивним економічним законом розвиненого товарного виробництва. Перші цілісні теоретичні положення про конкуренцію з'явилися ще до середини XVIII ст. Основні праці в цій галузі належали представникам класичної школи політекономії (А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. С. Мілль, К. Маркс). Основну увагу вони приділяли ціновій конкуренції. Зокрема, А. Сміт запропонував модель досконалої (чистої) конкуренції, яка повністю виключає будь-який контроль над ринковими процесами. Результатом досліджень Д. Рікардо став "закон ринків", що постулював тенденцію рівноважного стану при постійній зайнятості. Дж. Мілль дійшов висновку, що конкуренція є єдиним регулювальником цін, заробітної плати, ренти, вона сама по собі є законом, який встановлює правила цього регулювання. Представники неокласичної школи у своїх працях продовжили дослідження впливу досконалої конкуренції на цінову систему. Особливу значущість мають неокласичні концепції А. Маршалла, який обґрунтував механізм автоматичного встановлення рівноваги на ринку за допомогою досконалої (чистої) конкуренції і дії законів граничної корисності і граничної продуктивності. Розробка теорії аналізу часткової і довгострокової стійкої рівноваги на ринку, а також облік розвитку технології і споживацьких переваг при ви-

© А. В. Остапенко, 2011

значенні відносних цін дали можливість створити основи теорії нової моделі конкуренції – монополістичної. Й. Шумпетер з приводу досконалої конкуренції відзначав: "Це не той вид конкуренції, який може бути віднесений на рахунок існуючих товарів, але цей вид конкуренції може бути особливо актуальним, якщо мова піде про новий товар, нову технологію, нові ресурси або новий тип організації" [1]. Ф. А. Хаєк у своїй праці "Індивідуалізм і економічний порядок" писав: "Треба брати до уваги те, що процес конкуренції відбувається у межах існуючої системи. Якби модель досконалої конкуренції коли-небудь існувала б у реальній державі, то не було б ніяких обмежень в усіх сферах діяльності. Але це фактично неможливо, оскільки обмеження з боку держави життєво необхідні" [2].

Таким чином, економічна концепція досконалої конкуренції мала багато недоліків, оскільки не відображала глибинні корені конкуренції, не враховувала динаміку конкурентної діяльності, ігнорувала важливість тимчасового чинника й обходилася поверховою мотивацією активності конкурентів. Незважаючи на подальші роботи П. Сраффи, Дж. Робінсона, Е. Чемберлена, теорія монополії увійшла до економічної теорії тільки з роботою А. О. Курно, який встановив рівність між маржинальним річним доходом і рівноважною монопольною ціною та запропонував на цій основі теорію чистої монополії і дуополії. Еволюція теоретичних поглядів на конкуренцію до середини XX ст. привела до виникнення чотирьох класичних моделей конкуренції: досконалої (чистої) конкуренції, монополістичної, олігополістичної конкуренції і чистої монополії. При цьому механізм ринкового регулювання конкурентних відносин у рамках кожної окремої моделі має істотні відмінності.

Водночас на сьогодні існує три основні концепції ринкової конкуренції: теорія конкурентної еволюції (еволюційна теорія); теорія конкурентної раціональності; модель п'яти сил конкуренції.

Теорія конкурентної еволюції є "основоположною базовою теорією". Еволюційний підхід був запропонований С. Вінтером і Р. Нельсоном на початку 80-х років як відносно новий напрям у конкурентній теорії фірми. У своїй праці "Еволюційна теорія економічних змін" Р. Нельсон висловив власне розуміння "теорії фірми". Він виокремив три різні (хоча й тісно пов'язані між собою) конкурентні характеристики фірми: стратегія, структура, ключові можливості. Еволюційна концепція розглядає стратегію як сукупність зобов'язань, що беруться фірмою на себе, які визначають й уточнюють її цілі і способи їх досягнення. Дослідники-еволюціоністи, такі як М. Аокі, М. Сайон, А. Чандлер, О. Вільямсон, відзначали, що для успішного функціонування в конкурентному світі фірмам потрібно бути інноваційними, мати чітку організаційну стратегію, культуру, сінергію і структуру, які сприяють створенню внутрішніх можливостей і шансів, необхідних для ефективної реалізації конкурентних стратегій. Звідси виникло нове поняття – "еволюція внутрішньої організації фірми або організаційний розвиток". Загалом організаційний розвиток – це процес позитивних і якісних змін в організації, який торкається передусім структури, способів діяльності і взаємодії. Критеріями позитивності розглядаються такі параметри: виживання організації, ефективність діяльності, забезпечення доступності влади, відповідність проекту або цінностям. Якісні зміни, як правило, відображаються в змінах структури. Скажімо, А. Чандлер під "організаційним розвитком" розуміє структурні та стратегічні зміни в організації. Природа організаційного розвитку подвійна. З одного боку, це зміна типу економіко-соціального співтовариства, з другого – штучна система (інструмент впливу), що свідомо створювана людьми для вирішення певних завдань. Фірми мають нагоду відтворювати себе в іншому конкурентному середовищі, вивчати й упроваджувати "усередині себе" все те, що дає їм можливість вистояти в конкурентній боротьбі. Саме на такому підході заснована концепція стратегічного маркетингу, яка може бути визначена як цілеспрямовані дії фірми на формування стійких конкурентних переваг у результаті задоволення потреб покупців. П. Діксон відзначив, що стійка перевага часто виникає в процесі ухвалення рішення на вищому організаційному рівні, який такої стійкості не має.

Іншою концепцією ринкової конкуренції є теорія конкурентної раціональності. П. Діксон вважає, що "базовою передумовою" теорії конкурентної раціональності є модель процесу динамічної конкуренції на типовому олігополістичному ринку. Конкурентна фірма завжди прагне вдосконалення процедури ухвалення рішень і їх реалізації за допомогою використовування нових інформаційних технологій та аналітичного інструментарію всередині організації з метою здобуття перемоги в конкурентній боротьбі. На думку П. Діксона, така фірма постійно прагне до пошуку шляхів підвищення якості своєї конкурентної раціональності, що сприяє формуванню нових

процесів ухвалення рішень і їх реалізації, які створюють унікальну конкурентоспроможну, не підлягаючу імітації, організаційну культуру і структуру фірми. Усе це, у свою чергу, створює можливості для пошуку нових шляхів ефективного й результативного обслуговування споживачів з метою максимального задоволення їхніх потреб і одержання на цій основі прибутку. Фірми мають використовувати маркетингові стратегії, що забезпечують своєчасну адаптацію до ринкових умов, розробляти тактичні дії по їх реалізації, що спрямовані на підвищення конкурентоспроможності. Неокласична економічна теорія висуває принцип максимізації раціональності, проте на практиці її забезпечення неможливе. Тому доцільно говорити про обмежену раціональність. Ця форма раціональності, як вважає М. Саймон, допускає, що економічні суб'єкти прагнуть діяти "спеціально раціонально, але насправді така їх здатність обмежена". У цьому – і прагнення до раціональності і її обмеженість. Визнання обмеженості людської раціональності відкриває можливості для глибокого вивчення ринкових і неринкових форм організації. Більшість складних моделей максимізованого вибору не може розв'язати проблеми обмеженої раціональності.

Принцип конкурентної раціональності є основою процесу ухвалення маркетингових рішень на насиченому конкурентами ринку. Макротеорія конкурентної раціональності виходить з гіпотези, що розвиток вільних ринків здійснюється в процесі інновації-імітації, який спочатку швидшає, потім різко сповільнюється і знов швидшає. Таким чином, товарні ринки проходять у своєму розвитку не один, а декілька циклів. Конкурентна раціональність – це теорія життєвих циклів нескінченної інновації-імітації. У цій теорії важлива роль відводиться взаємовпливу продавців і ринкової кон'юнктури. Крім того, вона дає відповідь на найважливіше питання про мінімум умов, необхідних для створення й підтримки конкурентної ринкової економіки, що розвивається. Серед цих умов: свобода вибору у покупця, продавця; коливання в темпах зміни пропозиції серед постачальників і попиту серед покупців, прагнення до збільшення прибутку. Виконання цих умов забезпечує більш повне задоволення потреб покупців й ефективне використовування ресурсів. А це означає, що ринок стає вічним двигуном і кожне його відхилення від рівноваги змінює реакцію покупця, що створює новий дисбаланс. Ринок у своєму розвитку не досягає кінцевої стадії, оскільки він постійно змінюється під впливом продавців. Концепція маркетингу передбачає забезпечення збуту продукції (послуг) і отримання прибутку в результаті цілеспрямованої дії на покупців через задоволення їхніх потреб у товарах і послугах.

Теорія конкурентної раціональності передбачає, що саме боротьба на олігополістичному ринку змушує продавця задовольняти потреби покупців на більш високому рівні, ніж при досконалій конкуренції. У теорії конкурентної раціональності П. Діксон пов'язує маркетингову концепцію з правилом "невидимої руки", оскільки саме конкуренція формує орієнтацію споживача або всього ринку. Наявність конкуренції або загроза її виникнення примушують фірми вводити на ринок нові товари й послуги, ефективно використовувати ресурси, підвищувати якість товарів, поліпшувати обслуговування, знижувати ціни.

Відповідно до теорії конкурентної раціональності ключове значення в маркетингу має ухвалення рішень, яке він характеризує як процедуру формування стратегії і тактики, спрямованої на боротьбу з конкурентами. Разом з тим, дослідження показують, що навіть серед крупних фірм тільки половина переглядає і коригує свої маркетингові плани протягом року. Усе це означає, що для багатьох фірм характерна стабільність і вони не впроваджують інновації-імітації, а за таких умов відпадає потреба в коригуванні їхньої поведінки на ринку. Водночас важливим моментом у теорії конкурентної раціональності є те, що життєстійкість організації залежить від її здатності до швидкого навчання й адаптації. Тому при виникненні нових умов у плани необхідно вносити необхідні корективи, усі зміни мають бути достатньо обґрунтованими. Проте зміна планів руйнує здатність організації послідовно реалізовувати будь-яку стратегію. Це зумовлює виникнення проблеми ефективної реалізації стратегії з одночасним збереженням чутливості до нових ринкових реалій, до зміни кон'юнктури. Процедура ухвалення рішень і планування процесу безперервного ухвалення маркетингових рішень визначає, як саме ця проблема може бути вирішена. Для цього необхідно: по-перше – особиста участь керівних працівників фірми в процесі ухвалення маркетингових рішень (а не тільки затвердження), а по-друге – постійне коригування рішень, планів і програм.

Третя концепція ринкової конкуренції – модель п'яти сил конкуренції М. Портера, який виокремив п'ять сил, які виражають сутність конкуренції і визначають рівень прибутку в будь-якій галузі економіки: загроза появи нових конкурентів; загроза появи товарів або послуг-замінників;

здібності (можливості) покупців; здібності (можливості) постачальників; суперництво між конкурентами, які вже закріпилися на ринку. Конкурентні стратегії повинні виходити з розуміння діючих факторів конкуренції, які й визначають її привабливість. Значущість кожної із зазначених сил змінюється по галузях і врешті спричиняє їх прибутковість. Якщо дії цих сил складаються сприятливо, то конкуренти можуть одержувати високі прибутки від вкладеного капіталу. Якщо ж одна або декілька сил діють несприятливо, то вже небагатьом фірмам вдається зберігати високі прибутки тривалий час, оскільки вони впливають на ціни, на витрати і на розміри капіталовкладень, які необхідні для того, щоб конкурувати у певній галузі. Загроза появи нових конкурентів знижує загальний потенціал прибутковості в галузі, тому що веде до зростання виробничих потужностей, а це може викликати зниження цін, зростання витрат і зниження норми прибутку. Загроза появи нових конкурентів залежить від трудності входження в галузь нового конкурента. Поява на ринку товарів і послуг-замінників обмежує ціну, яку можуть запитати фірми-конкуренти на відомі товари, оскільки більш високі ціни спонукають покупців звернутися до замінника і знизять обсяг виробництва в галузі. Наступна конкурентна сила – здібності (можливості) покупців. Покупці вступають у конкуренцію з галуззю з метою зниження цін, придбання товарів або послуг більш високої якості і за більш низькими цінами, тим самим зіштовхуючи конкурентів один з одним, і впливаючи на їхній прибуток. Сила кожної з найважливіших груп покупців у галузі залежить від чинників, що характеризують ринкову ситуацію. Щоправда, постачальники також можуть чинити тиск через загрозу підвищення цін або зниження якості товарів або послуг. Постачальники, які мають сильні конкурентні позиції, можуть знизити прибутковість галузі, якщо вона не в змозі покрити зростання витрат шляхом підвищення цін. Умови, що дають постачальникам силу, аналогічні тим, що й у покупців. Ще одна важлива сила – це конкуренція (суперництво) між підприємствами, які вже зміцнилися на ринку. Конкуренція серед діючих на ринку підприємств використовує старі схеми досягнення більш вигідного становища. Ці схеми включають такі тактичні прийоми, як: пропозиція товарів за зниженими цінами, рекламні кампанії, поставка на ринок великої кількості товарів, надання споживачам додаткових послуг і гарантій.

У сучасних умовах значення конкуренції підвищується, що зумовлено її роллю в ринковій економіці, як позитивній, так і негативній. Позитивна роль конкуренції виявляється в тому, що вона: є основою механізму ринкової економіки; мотивує виробників і продавців до орієнтації на потреби ринку і їх задоволення за допомогою нових видів продукції і послуг, підвищення їх якості, встановлення доступних для кожного сегменту ринку цін; примушує відстежувати зміну потреб покупців й оперативно реагувати на них; сприяє розвитку науки, техніки, технології, інформаційних систем; є альтернативою монополізації; виступає регулятором ринкових пропорцій, який сприяє ефективному функціонуванню ринку. Негативна роль конкуренції виявляється в тому, що вона: призводить до формування умов, які створюють нестабільність у бізнесі; породжує інфляцію, безробіття, банкрутство; може призвести до перевиробництва товарів або недозавантаження виробничих потужностей, а також до збільшення диференціації доходів і створення умов для їх несправедливого розподілу.

Отже, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна сформулювати такі висновки. По-перше, незважаючи на те, що проблемами конкуренції займалися багато вчених, на сьогодні відсутнє єдине трактування поняття “конкуренція”. По-друге, наразі в сучасній економічній теорії існує три підходи до визначення конкуренції.

Перший підхід розглядає конкуренцію як елемент ринкового механізму, який дає можливість врівноважити попит і пропозицію. Цей підхід властивий класичній економічній теорії. Другий підхід визначає конкуренцію як змагання на ринку. Цей підхід характерний для вітчизняної літератури. Третій підхід розглядає конкуренцію як критерій, що визначає тип галузевого ринку. Цей підхід базується на сучасній теорії морфології ринку, яка передбачає, що залежно від ступеня досконалості конкуренції на ринку виділяють відповідні типи ринків, для кожного з яких характерна відповідна поведінка економічних суб’єктів, а під конкуренцією розуміють ступінь залежності загальних ринкових умов від поведінки окремих учасників ринку. По-третє, в процесі аналізу феномена ринкової конкуренції необхідно розрізняти поняття “конкуренції” і “суперництва”. Поведінка суб’єктів ринку має характер суперництва тільки на олігопольному ринку, а поведінка монополіста не може характеризуватися як суперництво, оскільки на монополістичному ринку взаємодія економічних суб’єктів невелика.

Література

1. *Азоев Г. Л.* Конкуренция: анализ, стратегия и практика. – М.: Центр экономики и маркетинга, 1996. – С. 54.

2. *Хайек Ф. А.* Индивидуализм и экономический порядок. – М.: Изограф, 2000. – С. 92–96.

Проаналізовано генезу поглядів на поняття конкуренції у класичній та неокласичній економічній теорії, дано характеристику основних сучасних концепцій і моделей ринкової конкуренції, досліджено сучасні теорії ринкової конкуренції.

Проанализирован генезис взглядов на понятие конкуренции в классической и неоклассической экономической теории, дана характеристика основных современных концепций и моделей рыночной конкуренции, исследуются современные теории рыночной конкуренции.

The article analyzes genesis of views on the concept of competition in classical and neoclassical economic theory, explores basic characteristic of modern concepts and models of market competition, presents different contemporary theories of market competition.

Надійшла 5 квітня 2011 р.

УДК 332.146 (477.61)

Л. О. ПРУДНІКОВА
Луганський інститут МАУП

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ ПРОБЛЕМ НЕРІВНОМІРНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДОНБАСУ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с.127–133

Перехід до стійкого розвитку України можливий лише тоді, якщо буде забезпечено стійкий розвиток усіх її регіонів. Проте, на сьогодні забезпечення рівномірного і стійкого розвитку регіонів країни надто ускладнене високим ступенем неоднорідності і незбалансованості економічного простору країни, насамперед це виявляється в глибокій соціально-економічній нерівномірності між регіонами в межах від самодостатнього до депресивно-кризового стану.

Нерівномірність регіонального розвитку – це процес і динамічної характеристики стану регіональних систем, і їх елементів, взаємодія яких формує непостійну величину швидкості руху (розвитку) регіональних систем, а розвиток характеризується дискретністю динаміки зростання регіональних показників [11, *51–66*]. Вона спостерігається за всіма параметрами соціального та економічного розвитку, все більш рельєфно виявляються ефекти економічного домінування одних регіонів над іншими, що значно впливає на функціонування держави, структуру й ефективність економіки, стратегію і тактику інституційних перетворень і соціально-економічну політику.

Необхідно відзначити, що соціально-економічна нерівномірність регіонального розвитку, у тому або іншому ступені, характерна для всіх країн світу незалежно від їх адміністративно-територіального устрою та рівня соціально-економічного розвитку. І якщо коливання, що виникають при цьому, контрольовані, то помірні відмінності в регіональному розвитку, зумовлені об'єктивними причинами, вносять динамізм до процесів формування єдиного регіонального економічного простору.

В Україні ж ситуація інша, і посилюється вона тим, що тенденція збільшення розриву між рівнями соціально-економічного розвитку українських регіонів взагалі, та всередені кожного регіону зокрема, продовжує розвиватися й домінувати. Регіональний економічний простір країни стає фрагментарним, що є основним чинником дестабілізації та ускладнює і гальмує перехід до стійкого розвитку регіонів та країни.

Отже, однією з серйозних проблем у нашій країні є міжрегіональні контрасти в соціально-економічному розвитку регіонів. Причому останнім часом ці контрасти поглиблюються, внаслідок чого неминуче відбувається розширення ареалів депресивності й бідності, ослаблення механізмів міжрегіональної економічної взаємодії і наростання міжрегіональних суперечностей. Усе це значно ускладнює проведення єдиної загальноукраїнської політики соціально-економічних перетворень.

Тому, на сьогодні особливого значення набуває розробка стратегічних напрямів подолання проблем нерівномірності регіонального та внутрішньорегіонального розвитку і скорочення контрастів у соціально-економічному стані регіонів.

Нині вивчення проблем подолання значних нерівномірностей на рівні соціально-економічного розвитку українських регіонів, з одного боку, і проблем формування єдиного економічного простору, з другого, усе більше набуває комплексного характеру. Істотна роль у розробці комплексної концепції економічної політики вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів, розробці перспектив розвитку регіональних соціально-економічних систем належить О. Амоші, Б. Т. Кліяненко, Т. С. Максимовій, В. К. Мамутову, П. Матвієнко, М. Г. Чумаченко та ін. [1; 2; 5; 7; 8; 11; 13; 14].

© Л. О. Прудніков, 2011

Дослідження соціально-економічних проблем розвитку регіонів базується на наукових працях учених, які зробили значний внесок у створення теоретичної бази регіональної економіки. Серед них найбільшу цінність мають дослідження Б. М. Данилишина, В. Масакова, Л. Масловської, О. М. Невелєва, Б. Г. Шелегеди, Ю. К. Яковлевої та ін. [3; 4; 6; 9; 15; 16].

Незважаючи на значну кількість наукових публікацій, пов'язаних з дослідженням проблем формування соціально-економічної системи в просторовому аспекті, як і раніше залишаються актуальними питання регулювання соціально-економічного розвитку на регіональному рівні, проблеми подолання нерівномірностей регіонального розвитку функціонування і розвитку української економіки як системи взаємодіючих регіональних систем. На сьогодні дуже мало праць з дослідження процесів неріономірності регіонального розвитку, причин посилення регіональної соціально-економічної диференціації й оцінки ступеня дії регіональної політики подолання нерівномірностей на стабілізацію соціальної та економічної ситуації у регіоні.

Проаналізуємо основні проблеми соціально-економічного розвитку Донбасу та визначимо основні стратегічні напрями подолання проблем нерівномірності цього розвитку.

Щоб розробити стратегічні напрями подолання існуючих проблем нерівномірності соціально-економічного розвитку Донбасу, проведемо аналіз територіального та внутрішньорегіонального стану регіону.

Донбас – це регіон, що історично склався, він включає Донецьку і Луганську області України [12, *378*]. Тісне переплетіння інтересів та економічних ресурсів двох областей зумовили неформальне об'єднання їх в загальний регіон.

Донбас відрізняється розвиненим промисловим виробництвом, особливо галузей важкої промисловості, яке сформувалося під впливом специфічного природно-ресурсного потенціалу регіону. Промисловий комплекс Донбасу спеціалізується на випуску продукції важкої промисловості, зокрема паливної – 46,3 % від її виробництва в Україні, чорної металургії – 42,3 %. У цілому регіон виробляє понад чверть промислової продукції України. Крім зазначених, галузями спеціалізації регіону є багатопрофільне, але переважно важке матеріаломістке машинобудування і металообробка – 15,0 %, вугільна промисловість – 23 %. Частка хімічної і нафтохімічної галузі в промисловості району нижча, ніж в середньому по Україні – 5,0 % проти 5,8 %. Найрозвиненішими в галузі є коксохімічне і нафтохімічне виробництво, виробництво мінеральних добрив та іншої продукції неорганічної хімії. Питома вага всіх інших галузей промислового виробництва району в його структурі нижча, ніж у середньому по Україні. Недостатній розвиток у регіоні має сільське господарство, переробна галузь АПК – харчова – 7,7 % від виробництва в країні, а також деревообробна і целюлозно-паперова – 7,7 % та легка промисловість – 6,2 % [17].

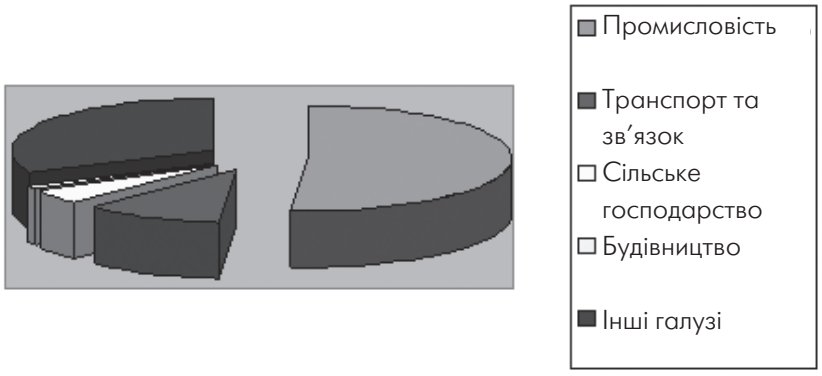

Галузева структура основних фондів промисловості [17]

У структурі основних фондів регіону найбільшу вагу має промисловість – 51,3 %, на транспорт і зв'язок припадає 11,1 %, сільське господарство – 4,5 %, будівництво – 1,5 % [17]. Таким чином, для регіону є характерним надмірна концентрація фондів промислово-виробничого призначення і недостатнє фондоозброєння соціально-культурної сфери (див. рис.).

Основною проблемою територіального соціально-економічного розвитку регіону є висока концентрація промислового виробництва, яка зумовила найбільшу в країні урбанізацію територій і складну екологічну ситуацію, хоча й сприяла високому розвитку продуктивних сил регіону в межах України. Загострення цієї проблеми здійснювалося під впливом природно-економічних та історичних причин, а також у результаті структурної політики, яка здійснюється останнім часом, згідно з якою капітальні вкладення в основному орієнтуються на галузі спеціалізації регіону, які відіграють важливу роль у міжнародному розподілі праці, тобто насамперед у важку промисловість. Для підвищення ефективності функціонування суспільно-господарського комплексу регіону необхідно провести комплексну реструктуризацію та технічне переоснащення вугільної промисловості, технічну реконструкцію таких базових галузей, як чорна і кольорова металургія, хімічна промисловість, машинобудування та електроенергетика. Для ліквідації галузевих нерівномірностей у розвитку промисловості необхідно нарощувати потужність легкої та харчової промисловості.

Внутрішньорегіональний аналіз соціально-економічного стану Донбасу здійснюватиметься на основі інтегральних величин на базі статистичних показників, що охоплюють різні сторони життєдіяльності областей, зрештою, з визначенням узагальнюючого показника – інтегральної оцінки рівня соціально-економічного розвитку кожної області регіону з можливістю їх подальшого зіставлення й ранжування. Розрахунок здійснюватимемо за допомогою методики визначення евклідових відстаней [10, *225*].

Розглянемо такі напрями функціонування територій: динамічність розвитку економіки; промисловий потенціал; ефективність сільськогосподарського виробництва; рівень інвестиційної активності; фінансову стійкість економіки; рівень доходів і зайнятість населення.

Динамічність розвитку економіки оцінюється темпами зміни обсягів промислового виробництва, будівельних робіт, інвестицій в основний капітал, а також обороту роздрібної торгівлі. Згідно зі статистичними значеннями даних показників та розрахунком евклідових відстаней визначаємо загальний рейтинг за ступенем динамічності регіону (табл. 1).

Таблиця 1

Рейтингова оцінка областей регіону за ступенем динамічності розвитку економіки [18, 19]

Регіон	Індекс фізичного обсягу				Відстань до еталонного елементу	Рейтинг за ступенем динамічності економіки
	промислового виробництва	інвестицій в основний капітал	будівельних робіт	обігу роздрібної торгівлі		
Луганська область	1	3	1	3	8,29	2
Донецька область	2	2	3	2	8,32	3
Україна	3	1	2	1	8,26	1

Таблиця 2

Промисловий потенціал регіону за 2009 р. [18, 19]

Регіон	Індекс пром. виробництва, у % до 2008 р.	Обсяг пром. продукції на одну особу, тис. грн	Рейтинг за індексом пром. виробництва	Рейтинг за обсягом пром. продукції на одну особу	Відстань до еталонного елементу	Рейтинг за пром. потенціалом
Луганська область	80,1	24,3	1	2	4,0	1
Донецька область	78,2	28,05	2	1	4,01	2
Україна	78,1	14,5	3	3	0,9	3

Для характеристики промислового потенціалу регіону використовуємо показники зміни обсягів випуску продукції та виробництва промислової продукції на одну особу, тобто індикатори, що відображають масштаби зростання (зменшення) виробництва, рівень розвитку промисловості в області (табл. 2).

Рівень інвестиційної активності та будівництва представлено показниками, що характеризують спроможність економіки до зростання та розширеного відтворення (інвестиції в основний капітал на одну особу, індекси фізичного обсягу інвестицій в основний капітал та будівельних робіт), а також житлового фонду на одну особу (табл. 4).

Таблиця 3

Сільськогосподарський потенціал регіону за 2009 р. [18, 19]

Регіон	Індекс обсягу с/г виробництва, у % до 2008 р.	Посівні площі на одну особу, га	Виробництво основних видів с/г культур на одну особу, т	Поголів'я худоби на одну особу, голів	Відстань до еталонного елементу	Рейтинг за с/г потенціалом
Луганська область	87,5	0,205	0,488	0,7	3,4	1
Донецька область	95,9	0,32	0,78	3,16	5,5	3
Україна	98,2	0,54	2,0	2,54	4,3	2

Аналіз рівня сільського господарства здійснюється за показниками зміни орної площі на одну особу, обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції та ін. Значення даних показників по кожній з областей регіону, а також рейтингові оцінки подано в табл. 3.

Фінансову стійкість економіки визначаємо згідно з такими показниками: ступенем збитковості та платоспроможності підприємств, отриманим прибутком, рівнем рентабельності (табл. 5).

Таблиця 4

Інвестиційна активність та будівництво в регіоні [18, 19]

Регіон	Індекс фізичного обсягу будівельних робіт	Інвестиції в основний капітал		Індекс фізичного обсягу будівельних робіт	Житловий фонд	Відстань до еталонного елементу	Рейтинг за рівнем інвестиційної активності
		індекс фізичного бсягу	на одну особу				
Луганська область	1	3	3	1	1	7,9	3
Донецька область	3	2	2	3	3	7,6	2
Україна	2	1	1	2	2	3,4	1

Таблиця 5

Фінансова стійкость регіону [18, 19]

Регіон	Прибуток на одного робітника	Питома вага збиткових підприємств, %	Рівень рентабельності, %	Коефіцієнт покриття, %	Відстань до еталонного елементу	Рейтинг з фінансової стійкості
Луганська область	2	13	3	3	5,7	2
Донецька область	3	1	2	1	5,8	3
Україна	1	2	1	2	0,13	1

При оцінці зайнятості населення (табл. 6) необхідно враховувати не тільки рівень зареєстрованого безробіття, а й її приховані масштаби (вимушена неповна зайнятість). Важливим аспектом є також рівень злочинності у даному регіоні.

При аналізі рівня доходів населення використовуємо індикатори, що характеризують рівень та своєчасність оплати праці робітників, споживання товарів та послуг на одну особу, зміни обсягів обігу роздрібної торгівлі (табл. 7).

Отже, виходячи з проведеного аналізу за кожним з напрямів функціонування областей регіону, визначаємо інтегральну оцінку рівня соціально-економічного розвитку областей регіону. Результати розрахунків та інтегральну оцінку рівня соціально-економічного розвитку регіону подано у табл. 8.

З результатів розрахунку табл. 8 бачимо, що перше місце в рейтингу за всіма показниками соціально-економічного розвитку займає Донецька область, друге – Луганська.

Таблиця 6

Зайнятість населення та рівень злочинності в регіоні [18, 19]

Регіон	Рівень зареєстрованого безробіття, у % до населення працездатного віку	У % до середньоспискової чисельності		Кількість зареєстр. злочинів на 1000 осіб	Відстань до еталонного елементу	Рейтинг з рівня зайнятості
		працюючі неповний робочий час	що перебувають у вимушеній відпустці			
Луганська область	1	1	1	3	5,4	3
Донецька область	2	3	3	2	5,14	2
Україна	3	2	2	1	1,31	1

Таблиця 7

Рівень доходів населення [18, 19]

Регіон	Середньомісячна зарплата, грн	Заборгованість із зарплати, у % минулого року	Обсяг роздрібної торгівлі на одну особу	Відстань доеталонного елементу	Рейтинг за рівнем доходів населення
Луганська область	3	1	2	7,8	3
Донецька область	1	3	3	7,2	2
Україна	2	2	1	5,95	1

Таблиця 8

Підсумкова рейтингова оцінка регіону за рівнем соціально-економічного розвитку у 2009 р.

Регіон	Динамічність розвитку економіки	Промисловий потенціал	Ефективність с/г	Рівень інвестиційної активності	Фінансова стійкість	Зайнятість населення	Рівень доходів населення	Відстань до етелонного елементу	Підсумковий рейтинг
Луганська область	2	1	1	3	2	3	3	10,09	2
Донецька область	3	2	3	2	3	2	2	20,4	1
Україна	1	3	2	1	1	1	1	0,6	3

Отже, Донецька область відносно розвинена за всіма показниками соціально-економічного розвитку економіки, для неї характерний розвиток як промислового, так і сільськогосподарського потенціалу, відносно високий рівень доходів населення, більш стабільне фінансове становище та значний обсяг інвестицій. Її можна віднести до відносно благополучних областей з соціально-економічного розвитку.

Щодо Луганської області, то вона також має доволі потужний промисловий потенціал, але не дуже розвинений агропромисловий потенціал. Крім того, Луганська область має неоднорідну структуру показників, що пояснюється своєрідністю місцевих умов, територіальним розподілом праці, відмінностями у соціальній та виробничій інфраструктурі.

Загалом, істотні нерівномірності в соціально-економічному розвитку областей регіону є наслідками, по-перше, особливостей та спеціалізації розвитку кожної області, що історично склалися за довгі роки, по-друге, світової економічної кризи, яка доволі істотно змінила дані показники.

Оцінюючи підсумки соціально-економічного розвитку Донбасу бачимо, що це типово індустріальний регіон, який має багатогалузевий характер економіки та виробничу структуру з потужною ресурсно-сировинною спрямованістю. Така "важка" галузева спеціалізація регіону, формування якого стратегічно не планувалося, збільшує його вразливість до несприятливих тенденцій економічної кон'юнктури та призводить до значного розриву у рівні соціально-економічного розвитку галузей. При загальному доволі високому рівні індустріального розвитку, наявності потужного індустріального потенціалу, у регіоні не тільки не забезпечений збалансований просторовий розвиток, але й не створено умов для реалізації передумов розвитку окремих галузей, що, звісно, ускладнює процес стабілізації економіки регіону в цілому.

У зв'язку з цим, для розв'язання проблеми територіальної та внутрішньорегіональної нерівномірності соціально-економічного розвитку регіону необхідне проведення чіткої економічної політики регіону, у межах якої особливу актуальність набирають питання, пов'язані з вирішенням проблем, що виникають у системі міжрівневих відносин. Також необхідне визначення внутрішніх факторів, резервів та можливостей, що створюють умови та сприяють досягненню пропорційного та збалансованого розвитку регіону.

До стратегічних напрямів подолання нерівномірності соціально-економічного розвитку Донбасу відносять:

- реформування регіонального законодавства, а саме розширення прав і можливостей регіонів України;
- структуризація економіки регіону, а саме подолання структурних деформацій; підтримка і стимулювання ефективних і конкурентоспроможних підприємств; ліквідація або реорганізація застарілих, неефективних елементів і зв'язків; сприяння розвитку ринкової інфраструктури; прискорення адаптації підприємств до ринкових умов шляхом упровадження ринкових норм поведінки; визначення конкретних інвестиційних пріоритетів та здійснення "цільового інвестування"; створення сприятливого інвестиційного клімату; проведення постійного моніторингу фінансового стану регіону;
- реформування системи міжрівневих відносин за принципом взаємозв'язків з масштабів і темпів підвищення централізації бюджетних ресурсів і одночасної децентралізації "офіційних" бюджетних повноважень. Після проведення реформи регіональна і місцева влади відповідатимуть за використання меншої частини коштів національної бюджетної системи, але при істотно більшій реальній податково-бюджетній автономії і відповідальності за їх використання;
- реформування системи надання трансфертів. Необхідно так розподілити трансферти між суб'єктами міжбюджетних відносин, щоб цей розподіл відповідав заданим соціально-економічним критеріям. Якщо розглядати ці проблеми на рівнях "державний бюджет" – "бюджети регіонів", то необхідно так перерозподілити доходи центру, щоб із врахуванням надходжень самих суб'єктів усі регіони були забезпечені за принципом "справедливості".

Література

1. *Максимова Т. С., Клияненко Б. Т., Максимов В. В.* Моделирование социально-экономического развития региона. – Луганск: ВНУ, 2001. – 140 с.

2. *Мамутов В. К., Прокопенко Н. Д. и др.* Региональное управление: опыт и проблемы. – К., 1984. – 132 с.

3. *Масаков В.* Региональная социально-экономическая асимметрия: подходы, оценки и методы измерения // Вопр. статистики. – 1998. – № 11. – С. 3–12.

4. *Масловська Л.* Регіональні програми сталого розвитку // Економіка, фінанси, право. – 2003. – № 1. – С. 3–6.

5. *Матвиенко П.* Обобщающая оценка развития регионов / Экономика Украины, 2006. – № 5. – С. 26–35.

6. *Невелєв О. М., Данилишин Б. М.* Сталий розвиток регіону: стратегічні напрями та механізми. – К., 2002.

7. *Проблеми* економічного розвитку Донбасу / О. Амоша, А. Землянкін // Людина і політика. — 2000. — № 6. — С. 78–82.

8. *Проблемы* развития промышленного региона // Сб. науч. трудов. / Ред.: А. И. Амоша; НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. — Донецк, 1998. — 283 с.

9. *Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б.* Современный экономический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 496 с.

10. *Регионоведение* // Под ред. Т. Морозовой. – М.: Мысль, 1998. – 320 с.

11. *Регулювання* регіонального розвитку в Україні: / О. І. Амоша, В. П. Вишневський, А. І. Землянкін, Л. М. Кузьменко, Ю. В. Макогон, Л. Г. Червова, М. Г. Чумаченко // Економіка пром-сті. — 2006. — № 2. — С. 51–66.

12. *Розміщення* продуктивних сил України: Підруч. / За ред. Є. П. Качана. – К.: ВД "Юрид. книга", 2001. – 552 с.

13. *Стратегия* управления социально-экономическим развитием региона на период до 2010 года (Донецкая область – 2010) / Ред.: А. И. Амоша; Ин-т экон.-прав. исслед. НАН Украины, Донец. гос. техн. ун-т. — Донецк, 2000. — 283 с.

14. *Чумаченко Н. Г., Биренберг Б. М. и др.* Самоуправление и самофинансирование регинов: теория и практика.: НАН Украины; Ин-т экономики промышл.– К.: Наук. думка, 1994. – 210 с.

15. *Шелегеда Б. Г, Солоха Д. В.* Проблемы эффективного развития промышленного региона. – ДонДАУ: Менеджер. – № 3. – 2002. – С. 4–8.

16. *Яковлева Ю. К.* Социально-экономическое развитие регионов Украины // Экон. вестник Донбасса. – № 3(9). – 2007. – С. 84–87.

17. *Державний* комітет статистики України // Офіц. веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформації: http://www.ukrstat.gov.ua/

18. *Головне* управління статистики у Луганській області // Офіц. веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформації: http://www.lugastat.lg.ua/

19. *Головне* управління статистики у Донецькій області // Офіц. веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформації: http://www.donetskstat.gov.ua/

Здійснено аналіз територіального та внутрішньорегіонального соціально-економічного розвитку Донбасу за 2009 р. у контексті визначення нерівномірності його розвитку. Запропоновано основні стратегічні напрями подолання виявлених нерівномірностей.

Проведен анализ территориального и внутрирегионального социально-экономического развития Донбасса за 2009 г. в контексте определения неравномерности его развития. Предложены основные стратегические направления преодоления выявленных неравномерностей.

In the article the analysis of territorial and vnutriregional'nogo socio-economic development of Donbassa is conducted for 2009 in the context of determination of unevenness of his development. On the basis of the conducted analysis basic strategic directions of overcoming of found out neravnomernostey are offered in the article.

Надійшла 11 лютого 2011 р.

УДК 504.06

Н. В. РУЧКА

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ІНСТРУМЕНТИ КОМПЛЕКСНОЇ ПРОДУКТОВОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ЗАСІБ РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА І СПОЖИВАННЯ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с.134–139

Схарактеризовано комплексну продуктову політику ЄС і її значення як новітнього підходу до гармонізації еколого-економічних відносин. Доводиться економічна й екологічна ефективність застосування окремих інструментів комплексної продуктової політики на практиці.

Нині у світі існує загальна думка, що продукти і послуги є головним джерелом негативного впливу на навколишнє середовище. Очевидно, що традиційна процесо-орієнтована екологічна політика Європейського Союзу, предметом якої є небезпечні матеріали, кількість відходів і викиди до окремих середовищ, зокрема у повітря, воду, ґрунт, не сприяла поліпшенню екологічних показників продуктів. Саме тому в основу нового політичного курсу Європейська Комісія поклала проблемно-орієнтований підхід, який передбачає ідентифікацію існуючих глибинних екологічних проблем і встановлення їх зв'язку зі складним соціальним і природним оточенням. Закріплення комплексного погляду на товари і послуги, а саме впровадження комплексної продуктової політики (*Integrated Product Policy*), на законодавчому рівні відбувається за щонайменше з трьох найвагоміших причин: усвідомлення довготривалих стійких екологічних проблем, поширення знань про вплив продуктів на навколишнє середовище і зростання ролі продуктів у глобальній економіці.

По-перше, прийшло усвідомлення того, що екологічна політика має вирішувати стійкі екологічні проблеми, не намагаючись усунути їх наслідки, а впливаючи на джерела цих проблем [1]. По-друге, знання про вплив продуктів і послуг на навколишнє середовище швидкими темпами поширюється по всьому світу. Емпіричні дані засвідчують великий інтерес суб'єктів політики, бізнесу і наукової громади до простих і ємних інструментів продуктової політики, які зазвичай і в екологічному, і в економічному сенсі себе виправдовують. І по-третє, існує багато доводів стосовно необхідності включення продуктового фактора до екологічної політики. Проведене дослідження у напрямі визначення майбутніх трендів у сфері демографічного розвитку і пов'язаному із ним способу життя (домогосподарства із однієї людини, поява нових ринків тощо) вказує на постійно зростаючий рівень споживання. Має місце і поширення наукомістких продуктів у західній економіці, які теж породжують значні екологічні проблеми (наприклад, енергоємні компоненти технічного обладнання). Крім того, існує тенденція до глобалізації продуктових ланцюгів, що унеможливлює регулювання останніх на рівні національної екологічної політики.

Одне слово, традиційний вибірковий погляд на екологічні аспекти товарів і послуг, що зфокусовані на питаннях безпеки і здоров'я, змінився у комплексній продуктовій політиці на стратегічний погляд на продукти протягом їх повного життєвого циклу.

Комплексна продуктова політика була введена Європейською Комісією і являє собою приклад продуктової політики навколишнього середовища (*product-oriented environmental policy*). Гносеологічне підґрунтя політики складають екологічна економіка і промислова екологія [3]. Масштаб спрямування її дій (країни ЄС і Європейського економічного простору) і амбіційні цілі можуть мати великий вплив на процеси виробництва, споживання й утилізації продуктів у глобальному масштабі.

Термін комплексна продуктова політика був запропонований Франсом Беркхаутом і Мелліндою Сміт у 1998 р. [4]. Остаточне рішення щодо

© Н. В. Ручка, 2011

необхідності запровадження комплексної продуктової політики було прийнято на неофіційній зустрічі міністрів екології країн ЄС у Веймарі 7–9 травня 1999 р.

За визначенням Фрідеріка Рабіка: "Комплексна продуктова політика спрямована на продукти і послуги та їх екологічне представлення протягом їх повного життєвого циклу; її метою є поліпшення екологічних характеристик продуктів і послуг та просування продуктових інновацій" [5].

Комплексна продуктова політика приймає інновації за вирішальний фактор. Стратегія політики полягає у стимулюванні ринкової трансформації в цілому, а не окремих її ніш. Головна ідея полягає в "озелененні" масового ринку великою кількістю еко-ефективних продуктів. Продуктові інновації і рівень їх екологічної спрямованості і є інструментом, покликаним відповідати за таку трансформацію.

На відміну від традиційної продуктової політики комплексна продуктова політика спрямована на досягнення стратегічної мети; вона необхідна для визначення першочергових завдань і розробки плану дій для досягнення таких цілей (табл. 1) [6].

Таблиця 1

Характеристика традиційної і комплексної продуктової політики

	Традиційна політика навколишнього середовища	Комплексна продуктова політика
Питання регулювання	Контроль за ризиками і збитками	Сталість
Головний принцип політики	Розпорядження і контроль	Спонукання і привабливість
Суб'єкти відповідальності	Держава	Суспільство
Тип політики	Конфронтація	Кооперація
Питання	Відокремлення питань, їх фрагментарність	Інтеграція питань, комплекс питань
Принцип поведінки	Поведінка реагування	(Про)активна поведінка
Принцип регулювання	Державне регулювання, державний контроль	Саморегуляція, самоконтроль, самоорганізація

Стратегія комплексної продуктової політики побудована на трьох опорних стовпах: ідеології життєвого циклу, залученні всіх зацікавлених сторін, що мають відношення до продуктового ланцюга, і поєднанні різних інструментів і механізмів. Ідеологія життєвого циклу продукту вважається головним постулатом будь-якої продуктової політики навколишнього середовища. Вона дає змогу уникнути перенесення екологічного тягаря з однієї фази життєвого циклу до іншої, допомагає з'ясувати всі сторони впливу на навколишнє середовище і виявити суб'єктів, які відповідальні за цей вплив. Розподіл відповідальності за вплив продукту на навколишнє середовище серед різних зацікавлених сторін і грамотне поєднання інструментів вважається сучасною відповіддю на проблему зростаючого рівня складності еколого-економічних відносин і обмеженої здатності держави контролювати і вирішувати такі питання.

Нині існує велика кількість продуктових інструментів:

- *споживчі інструменти*: всі інструменти, які прямо або опосередковано пов'язані зі споживачами, наприклад, консультування й освіта споживачів, санкції щодо споживачів;
- *добровільні продуктово-інформаційні інструменти*: звертаються до схем продуктової інформації, базуються на правилах і критеріях, які можуть використовуватись учасниками ринку на добровільній основі, наприклад, тестові повідомлення, еко-маркування, товарні знаки, оцінка життєвого циклу, еко-нагороди;
- *добровільні угоди*: укладають між кількома учасниками або зацікавленими групами. Зазвичай, добровільні угоди існують між державою і бізнес-асоціаціями (трейдерів, виробників). Розрізняють юридично-зобов'язуючі угоди, угоди без зобов'язань і самозобов'язуючі угоди;
- *інструменти обов'язкової продуктової інформації*: зобов'язують виробників і трейдерів інформувати споживачів про специфічні екологічні характеристики продуктів, наприклад, надання інформації про вміст продукту, інформації щодо правил користування й утилізації;
- *економічні інструменти*: встановлюють стимули розвитку екологічних продуктів. Ринкові суб'єкти самі приймають рішення щодо виробництва/споживання таких продуктів. Прикладом є податки, депозитні системи, торгові сертифікати, державні замовлення тощо;

- *регулятивні інструменти*: зобов'язують ринкових суб'єктів без можливості відмови. Широкий діапазон регулятивних інструментів прямо або опосередковано досягає цілей екологічної політики, наприклад, заборони, обмеження дозволів, продуктові стандарти, правила застави, квоти з ресайклінгу, обмеження дистрибуції тощо.

У табл. 2 подано огляд тих інструментів, що зазначаються в офіційних документах комплексної продуктової політики, і тих, що не суперечать постулатам останньої і можуть застосовуватись додатково в її межах [7].

Таблиця 2

Інструменти продуктової політики навколишнього середовища

Правові	Економічні	Інформаційні
Інструменти, що містяться у комплексній продуктовій політиці		
Продуктові стандарти; розширена відповідальність виробників, різні типи угод між державою та галузями промисловості; саморегулювання промисловості (добровільні інструменти); продуктові управлінські системи навколишнього середовища; продуктові панелі і панелі функціональності	Податки і збори (та їх різновиди залежно від "дружелюбності" продуктів до екології), субсидії; система заставної вартості; внески до сфери досліджень та розвитку; технічний супровід і навчання; інші форми фінансового супроводу; "зелені" державні замовлення	Еко-маркування, модель I-III; енергетичне маркування; обов'язкова інформація про продукт (наприклад, інформація про вміст або поради щодо використання і утилізації); навчання; консультації споживачів; кампанії споживачів (наприклад, щодо еко-маркування); маркетингові правила
Інші інструменти		
Квоти щодо мінімального відновлюваль-ного вмісту; вказівки щодо еко-проекту-вання; заборони; ліцензії; обмеження ди-стрибуції; правила розширених гарантій; облігації користувачів; переваги користу-вачів; квоти щодо ресайклінгу і оновлення продуктів	Продуктова лояльність; товарні дозволи	Органічне маркування харчових продуктів; тестові доклади; змагання в еко-проектуванні; інформаційні брокери в промисловості

Таблиця 3

Квоти щодо мінімального відновлювального вмісту матеріалів у складі автомобіля, виробленого в Німеччині

Матеріал	Квота на 1996 р. (%)	Квота на 2000 р. (%)
Сталь	Приблизно 100	Приблизно 100
Кольорові метали	85	90
Пластик	20	50
Шини	40	50
Інші еластомери	20	30
Скло	30	50

Економічну та екологічну ефективність застосування деяких інструментів комплексної продуктової політики відображено на реальних прикладах. *Квоти щодо мінімального відновлювального вмісту* матеріалів у складі автомобіля були введені у Німеччині ще на початку 1996 р. (табл. 3) [8]. Така ініціатива дала можливість Німеччині до 2002 р. зменшити обсяг автомобільних відходів, що не підлягають переробці і відправляються до звалищ, з 75 % від маси транспортних засобів до 15 %. До 2015 р. цей показник заплановано довести до 5 %.

Розширена відповідальність виробників – інструмент, що сприяє інтеграції екологічних витрат продукту протягом його життєвого циклу в ринкову ціну продукції. Часто він використовується для того, щоб змусити виробників нести відповідальність за витрати з управління продуктом по закінченні строку його використання, оскільки саме вони мають найбільший контроль над процесами проектування і маркетингу своєї продукції. Така тактика веде до переходу від традиційних технологій утилізації продуктових відходів (витрати на які сплачуються місцевими державними органами) до систем ресайклінгу, які проектуються, фінансуються й управляються самими виробниками.

Інструмент розширеної відповідальності виробників широко застосовується по всьому світу. У 1991 р. в США за ініціативою найкрупніших виробників нікель-кадмієвих акумуляторів і продуктів, що містять такі акумулятори, було створено Асоціацію портативних акумуля-

торних батарей, основними завданнями роботи якої стало налагодження зв'язків з державними органами, лобіювання інтересів на рівні штатів і на федеральному рівні, розробка, впровадження й удосконалення системи повернення використаних батарей споживачами і їх утилізація. У табл. 4 наведено дані щодо рівня переробки нікель-кадмієвих батарей в США з 1993 р. по 2001 р. [9].

На сьогодні членами асоціації є близько 100 компаній, залучених до процесів виготовлення, зборки, розповсюдження, використання і продажу акумуляторних батарей і товарів, що живляться від них.

нього середовища. Основними постулатами таких управлінських систем є: 1) стійкий процес поліпшення екологічних показників продукції; 2) принцип перехресної організації (різні процеси стосовно продукту на різних етапах життєвого циклу взаємодіють для поліпшення еко-профілю продукції); 3) застосування привілейованих акцій (капіталізація корпоративного досвіду). Продуктові управлінські системи навколишнього середовища є першим кроком до більш складного ланцюга менеджменту стійкого продукту, який об'єднує всіх учасників продуктового процесу задля узгодження дій по зменшенню негативного впливу продукту на навколишнє середовище.

Таблиця 4

Рівень переробки нікель-кадмієвих батарей у США (тисяч фунтів батарей)

Рік	Продажі	Відправлені до звалищ	Перероблені	Відсоток
1993	30027	14221	284	2 %
1994	31865	15760	630	4 %
1995	33757	17921	2703	15 %
1996	35710	20523	5131	25 %
2001	46540	37522	26265	70 %

Таблиця 5

Матриця принципів проектування продуктів у корпорації *Xerox*

Особливості проектування	Вид діяльності				
	Проектування для монтажу	Менеджмент відновлення			
		Проектування для демонтажу	Обслуговування	Повторне використання	Ресайклінг
Використання стандартних компонентів і процесів	X	X		X	
Мінімізація незрозумілого розташування частин при монтажу	X		X		
Спрощення встановлення деталей / вирівнювання	X	X	X	X	X
Мінімізація варіантів напряму зборки (пріоритет – зверху вниз)	X		X		
Максимальна відповідність/ самовирівнювання	X			X	
Зменшення кількості кріплень, пружин, ременів		X		X	X
Дизайн на кожний день	X	X	X	X	X
Утилізація однакових матеріалів	X	X	X	X	X
Мінімізація застосування клею		X	X	X	X

X – принцип застосовується обов'язково.

Продуктові управлінські системи навколишнього середовища зародилися в Нідерландах, вони поєднують продуктові аспекти з більш традиційними управлінськими системами навколиш-

Яскравим прикладом застосування такого інструменту є діяльність корпорації *Xerox*, яка виробляє копіювальні апарати, принтери, сканери, факси та інші супутні товари у більш як 130 країнах світу. У 1990 р. на базі продуктової системи на-

вколишнього середовища корпорації було розроблено Екологічну програму лідерства – стратегію зменшення відходів на всіх етапах життєвого циклу продукції, сприяння ресайклінгу й утилізації.

При проектуванні продуктів інженери корпорації *Xerox* керуються "Матрицею принципів проектування" [10], яка була створена для полегшення процесу одночасного втілення у продуктах різних конструктивних особливостей (частково подана у табл. 5).

Найбільший успіх компанія *Xerox* досягла в межах програми Повернення картриджів. Вона включає повернення вартості поштових марок, які клієнти купують для повідомлення відповідного центру про бажання повернути вживаний картридж, і знижки для тих клієнтів, які купують новий продукт із зобов'язанням повернути його по закінченні строку служби.

Кількість картриджів, що поверталися по закінченні строку їх служби, з кожним роком зростала, і в 1995 р. досягла показника в 60 %. Це дало можливість компанії отримати близько 1100 тонн матеріалу за відповідний рік (див. рисунок).

- щорічно продуктова управлінська система навколишнього середовища *Xerox* заощаджує кілька сотень мільйонів доларів [10].

Нині у країнах ЄС спостерігається заміщення податків на доходи на податки на споживання. Оподаткування споживання включає застосування продуктових зборів, мета яких наповнити бюджет для фінансування екологічних завдань. У багатьох країнах ЄС продуктовими зборами обтяжують найрізноманітніші продукти, що завдають шкоди навколишньому середовищу (батарейки, фотокамери, пакувальні матеріали, лампочки, шини тощо). Наведемо приклад Ірландії, де в березні 2002 р. почали діяти збори щодо пластикових пакетів (15 євроцентів за пакет), доходи від яких спрямовувались до фонду підтримки проектів із захисту навколишнього середовища [11]. У результаті за 2,5 року кількість пакетів, що розповсюджувались через точки продажу, впала більше ніж на 90 %, і споживання пластикових пакетів стабілізувалось на рівні 4–5 % від попереднього. Проте протилежним ефектом введення зборів на такий продукт стало підвищення попиту на одно-

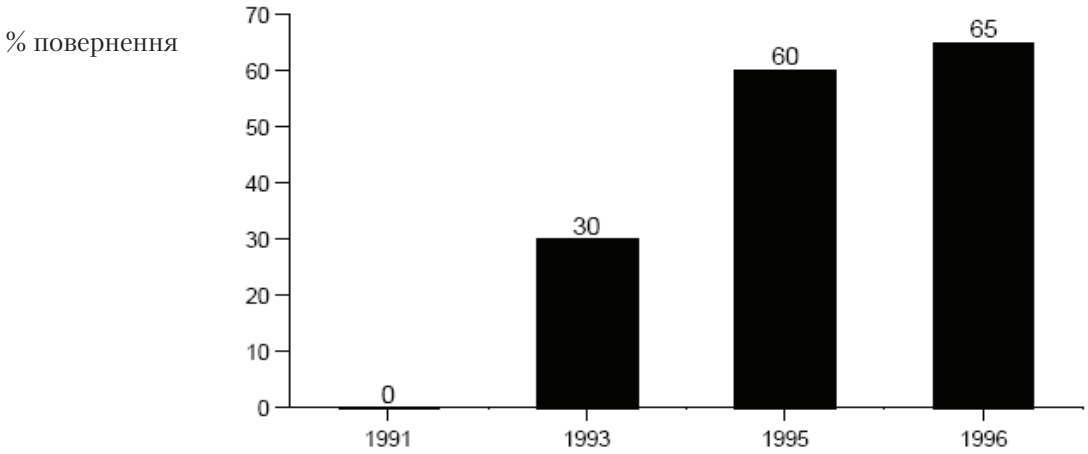

Рівень повернення копіювальних картриджів *Xerox* у країнах всього світу

Отже, приклад корпорації *Xerox* доводить економічну ефективність продуктової системи навколишнього середовища:

- у 1995 р. корпорацією *Xerox* було досягнуто відмітки загального рівня ресайклінгу твердих відходів у 80 %; ресайклінгова програма допомогла заощадити 12 млн доларів у 1995 р. і зменшити рівень відходів, що направляються до звалищ, на 15 %, починаючи з 1994 р.;
- у 1995 р. 70 % нових продуктових програм *Xerox* містили екологічні характеристики, у 1994 р. цей показник становить 25 %;

разові паперові пакети, це цілком доводить необхідність застосування комплексного підходу при використанні інструментів продуктової політики.

Отже, дослідження комплексної продуктової політики і досвід застосування інструментів засвідчує великий інтерес правотворців, промисловців і громадськості до питань зменшення негативного впливу продуктів на навколишнє середовище в ЄС. Разом з тим, поширення інформації про негативний вплив продуктів на навколишнє середовище, глобалізація продуктових ланцюгів і подальше поглиблення стійких еколо-

гічних проблем стало поштовхом для тематичних обговорень, розробки і перших кроків на шляху запровадження нової продуктової політики навколишнього середовища.

Основні причини успіху комплексної продуктової політики ЄС криються у встановленні нової стратегічної мети на міжнародному і національному рівнях (зменшення негативного впливу продуктів на довкілля шляхом раціоналізації виробництва і споживання), зміні погляду на продукти (оцінка повного життєвого циклу), залученні всіх суб'єктів продуктового ланцюга в процес зменшення екологічного навантаження, справедливому розподілу відповідальності за негативний вплив на довкілля між державою, громадськістю й суб'єктами бізнесу та екологічній і економічній ефективності інструментів продуктової політики навколишнього середовища.

Література

1. *Janicke, M.and Volkery, A.* Persistente Probleme des Umveltschutzes//Natur und Kultur. – 2001. – № 2.2. – P. 45–59.

2. *Kronenberg, J.* Ecological Economics and Industrial Ecology: A case study of the IPP of the EU. – Routledge. – 2007. – 293 p.

3. *Berkhout, F. and Smith, D.* Integrated product Policy: Report for the European Commission. – Brussels: European Comssion. – 1998. – P. 3.

4. *Rubik, F.* Integrierte Productpolitik: Stand, Entwicklung, Perspectiven. – Marburg, Germany: Metropolis. – 2002. – 321 p.

5. *Oosterhuis, F., Rubik, F. and Scholl, G.* Product Policy in Europe: New Environmental Perspectives. – Dordrecht, Netherlands: Kluwer. – 1996. – P. 219.

6. *European Commission* Communication (...): Integrated product Policy, COM(2003)302final. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/index_en.htm

7. *Davis, Gary A.* Automotive Take-back and Recycling Programs/ in Gary A. Davis, Catherine A. Wilt (eds) Extended Product Responsibility: A new principle for product-oriented pollution prevention. – United States Environmental Protection Agency. – 1997. – P. 68–83.

8. *Fishbein, Bette K.* Undustry Programe to Collect and Recycle Nickel-Cadmium (Ni-Cd) Batteries/in Gary A. Davis, Catherine A. Wilt (eds) Extended Product Responsibility: A new principle for product-oriented pollution prevention. – United States Environmental Protection Agency. – 1997. – P. 84–113.

9. *Wilt, A.Catherine* Product Stewardship at Xerox Corporation/in Gary A. Davis, Catherine A.Wilt (eds) Extended Product Responsibility: A new principle for product-oriented pollution prevention. – United States Environmental Protection Agency. – 1997. – P. 114–125.

10. *The Use* of LCAs on Plastic Bags in an IPP Context // Eurocommerce. – 2004. – № 4. – P. 12–32.

Розглянуто неспроможність традиційної екологічної політики подолати стійкі екологічні проблеми, а також значення комплексної продуктової політики Європейського Союзу, що є основою нового економічного курсу, спрямованого на зменшення негативного впливу продуктів на навколишнє середовище. На прикладі застосування окремих інструментів комплексної продуктової політики доводиться їх ефективність у сфері раціоналізації виробництва і споживання.

Обосновывается причина неспособности традиционной экологической политики преодолеть устойчивые экологические проблемы. Рассматривается значение комплексной продуктовой политики Европейского Союза, которая является основой нового экономического курса, направленного на уменьшение негативного влияния продуктов на окружающую среду. На примере применения на практике отдельных инструментов комплексной продуктовой политики показывается их эффективность в сфере рационализации производства и потребления.

Article highlights the problem of ineffectiveness of the traditional environmental policy to overcome the crises of the global nature. It is considered the importance of Integrated Product Policy of European Union as a basis of new economic course aimed at reduction of the pressure that our society exerts on the environment through targeting products. Via examples of application of integrated product policy instruments it is proved their efficiency in search of sustainable production and consumption.

Надійшла 27 березня 2011 р.

УДК 336.711 (477)

Г. В. УСТИМЕНКО

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

МІСЦЕ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с.140–144

З оглядово-узагальнюючого боку розглянуто місце центрального банку в системі органів державної влади, його взаємодія з органами державної влади. Аналізуються функції та статус Національного банку, обґрунтовуються положення Конституційних норм щодо центрального банку держави.

Питання про місце центрального банку в системі органів державної влади, ступінь його незалежності є нагальною проблемою сьогодення. Тісно взаємодіючи з органами державної влади, центральний банк займає особливе місце, яке переважно визначається тим, наскільки такий банк при здійсненні своєї діяльності є незалежним від органів державної влади. Однак, слід зауважити, що у світі не існує загальновироблених критеріїв, за якими можна визначити місце центрального банку в системі органів державної влади.

На визначення такого місця впливає дуже багато чинників, серед яких і порядок організації та характер здійснення державної влади, і правова форма їх впливу на фінансову політику економічного стану держави. Від місця в системі органів державної влади залежить становище центрального банку в ієрархії таких органів, ступінь його незалежності, що, в свою чергу, забезпечує стабільність національної валюти.

Здійснюючи свої функції, центральний банк тісно пов'язаний з державою. Наділений особливим публічно-правовим статусом, він виступає ланкою економічного механізму і як самостійна ланка всередині цілого забезпечує йому єдність. Незалежність центрального банку слід розуміти не як незалежність його ні від кого і ні від чого, а як юридично закріплену відсутність прямого підпорядкування уряду та наявність власних фінансових джерел для забезпечення виконання своїх функцій. Як головний суб'єкт у грошово-кредитній сфері, що відповідає за реалізацію поставлених перед ним завдань, центральний банк самостійний у своїх рішеннях та вільний у виборі дій. Незалежність центрального банку зумовлена тим, що, враховуючи погляди інших суб'єктів права на ті чи інші питання, банк самостійно приймає рішення незалежно від впливу іншої сторони, виходячи з власного розуміння можливості забезпечити здійснення свого головного завдання.

В Україні за роки незалежності і розбудови ринкової економіки створена система центрального банку, яка відповідає критеріям світової банківської практики. Формально-юридичним завершенням створення системи центрального банку держави став прийнятий Закон України "Про Національний банк України" [7].

Відповідно до ст. 2 та 4 Закону України "Про Національний банк України" функції та повноваження, передбачені Конституцією України та даним законом, Національний банк здійснює самостійно, незалежно від органів державної влади. Зокрема, в законі наголошується: "Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, цим Законом та іншими законами України". "Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у визначених цим Законом випадках — також за рахунок Державного бюджету України.

Національний банк є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває у його повному господарському віданні.

Національний банк не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, а органи держав-

© Г. В. Устименко, 2011

ної влади не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Національний банк не відповідає за зобов'язаннями інших банків, а інші банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Національний банк може відкривати свої установи, філії та представництва в Україні, а також представництва за її межами.

Національний банк, його установи, філії та представництва мають печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням" [3].

Це цілком логічно, оскільки за юридичною формою повноваження Національного банку спрямовані на виконання конституційної функції – забезпечення стабільності грошової одиниці України, яка здійснюється за допомогою багатьох функцій Національного банку. Незважаючи на суттєві здобутки Національного банку України в реалізації головного завдання своєї діяльності – забезпечення стабільності національної грошової одиниці, ще не вирішеними залишаються ряд проблем реформування вітчизняної банківської системи, серед яких першочерговими Національний банк визначає подальшу стабілізацію фінансово-кредитної системи держави, реорганізацію та реструктуризацію комерційних банків з метою фінансового оздоровлення проблемних банків, підвищення рівня їх капіталізації та ліквідності, вдосконалення банківського нагляду, інструментів і методів грошово-кредитної політики, які сприяють стабільному функціонуванню грошового ринку та національної грошової одиниці [12].

Як показує досвід багатьох країн, незалежність центрального банку залежить не тільки від його правового статусу. Дослідники зазначають, що факторами незалежності центральних банків виступають: процедура призначення керівництва банку; участь держави у формуванні статутного капіталу банку та розподіл прибутку; ступінь відображення в законодавстві країни завдань та мети центрального банку; ступінь втручання державних органів у грошово-кредитну політику; фінансування державних видатків центральним банком країни [7; 8; 10].

Центральний банк України наділений особливим конституційно-правовим статусом, що визначений Основним Законом держави, який має найвищу силу щодо всіх інших законів. Здійснюючи конституційну функцію із забезпечення стабільності грошової одиниці, центральний банк з метою реалізації такої функції наділений чітко закріпленими в спеціальному законодавстві державно-владними повноваженнями. А саме в ст. 33 Закону України "Про Національний банк України" зазначається: "Для забезпечення організації готівкового грошового обігу Національний банк здійснює:

1) виготовлення та зберігання банкнот і монет;
2) створення резервних фондів банкнот і монет;
3) встановлення номіналів, систем захисту, платіжних ознак та дизайну грошових знаків;
4) встановлення порядку заміни пошкоджених банкнот і монет;
5) встановлення правил випуску в обіг, зберігання, перевезення, вилучення та інкасації готівки;
6) визначення порядку ведення касових операцій для банків, інших фінансових установ, підприємств і організацій;
7) визначення вимог стосовно технічного стану і організації охорони приміщень банківських установ" [3].

Конституційно-правові норми, як і будь-які інші норми права, встановлюються чи санкціонуються владним органом та виступають як загальнообов'язкові приписи, що охороняються від порушень передбаченими державою мірами примусового впливу.

Особливість правового статусу центрального банку України обумовлена ст. 99 Конституції України, у якій закріплено основну функцію НБУ – забезпечення стабільності грошової одиниці України [1]. Повноваження із забезпечення стабільності грошової одиниці Національний банк здійснює незалежно від органів державної влади, але в рамках державної грошово-кредитної політики, основні засади якої розробляються Радою НБУ як керівного органу банку. Крім того, Конституція України, а саме ст. 100, закріплює за Радою не тільки розроблення основних засад грошово-кредитної політики, а й здійснення контролю за її проведенням [1]. Таким чином, безпосередню відповідальність за стан національної грошової одиниці Конституція покладає на центральний банк держави.

Наявність національної валюти є однією з ознак державного суверенітету. Можливість державних органів забезпечити її стабільність виступає одним із критеріїв ефективності державної

влади. Тому, конституційний принцип незалежності НБУ в процесі реалізації функції із забезпечення стабільності грошової одиниці не виключає обов'язку центрального банку взаємодіяти з органами державної влади.

Національному банку властиві характерні ознаки органів виконавчої влади, але при цьому його суттєвою відмінністю виступає те, що він не входить до системи органів, яку очолює Кабінет Міністрів України, і не підпорядкований йому. Відповідно до конституційного законодавства НБУ підзвітний Президенту та Верховній Раді України. Згідно з Конституцією України Голова НБУ призначається на посаду та звільняється з посади Верховною Радою України за поданням Президента [1].

Таким чином, Конституція України покладає правове регулювання багатьох питань, пов'язаних зі здійсненням повноважень центрального банку, на чинне законодавство. Без якісного законодавства, без утворення необхідних інститутів, без ефективної взаємодії між усіма органами державної влади, без співробітництва з підприємницькими структурами центральний банк навряд чи зміг би одноособово забезпечувати стабільність грошової одиниці. Закон України "Про Національний банк України" став цілком закономірним процесом втілення конституційних норм у життя.

В Україні конституційні норми про центральний банк складають основу його правового статусу в цілому та фінансово-правового статусу зокрема. Належність центрального банку до суб'єктів фінансового права зумовлено публічними цілями діяльності такого інституту. Центральний банк, виконуючи покладені на нього функції, здійснює фінансову діяльність. Аналізуючи поняття "фінансова діяльність", яке у фінансовому праві є одним із ключових понять, учені розглядають різні форми її здійснення. На сьогодні, як у науковій, так і навчальній літературі, активно використовують поняття фінансової діяльності, запропоноване Л. К. Вороновою, відповідно до якого фінансова діяльність держави – це заснований на нормах права планомірний процес управління публічними централізованими фондами коштів, необхідними для здійснення завдань і функцій, що поставлені Конституцією України перед державою, органами місцевого самоврядування та іншими публічними утвореннями, дозволеними державою [6, *21*].

Центральний банк відіграє велику роль у фінансовій діяльності держави. Фінансово-правовий статус центрального банку розкриває його правове положення у фінансових правовідносинах за його участі. Фінансово-правова компетенція центрального банку наділяє його статусом широкого кола фінансових правовідносин, серед яких бюджетні, податкові, кредитні, валютні, контрольно-наглядові. Найважливішою особливістю діяльності держави в галузі публічних фінансів є те, що вона властива законодавчим, виконавчим органам, усім підприємствам, організаціям та установам. Місце банківських установ у галузі публічних фінансів із позиції фінансового права узагальнила Л. К. Воронова – держава опосередковано, через банківські установи, мобілізує, розподіляє та витрачає кошти, фінансуючи народне господарство, охорону правопорядку в країні, управління, створення матеріальних і фінансових резервів [6, *15–20*].

Законодавчі норми, які регламентують участь центрального банку в бюджетних відносинах, зосереджені в законах України "Про Національний банк України" [3], "Про банки і банківську діяльність" [4] та інших законодавчих актах. Повноваження керівних органів НБУ закріплені в Законі України "Про Національний банк України". Згідно з чинним законодавством України Рада НБУ в ст. 9 зазначеного вище закону наділена такими бюджетними повноваженнями: 1) розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за їх виконанням; 2) здійснює аналіз впливу грошово-кредитної політики на стан соціально-економічного розвитку України; 3) затверджує кошторис доходів та витрат НБУ та подає Верховній Раді та Кабінету Міністрів до 1 вересня поточного року прогнозовані відомості про сальдо кошторису для включення до проекту Державного бюджету на наступний рік; 4) затверджує щорічно до 1 липня звіт про виконання кошторису НБУ та розподіл прибутку за звітний бюджетний рік; 5) вносить рекомендації Правлінню НБУ в межах розроблених Основних засад грошово-кредитної політики; 6) вносить рекомендації Кабінету Міністрів стосовно впливу політики державних запозичень та податкової політики на стан грошово-кредитної сфери; 7) з метою забезпечення виконання Основних засад грошово-кредитної політики має право застосування відкладального вето щодо рішень Правління НБУ з питань порядку відрахувань доходів до Державного бюджету [3].

Стосовно участі Правління НБУ в процесі бюджетного управління держави визначені такі бюджетні повноваження: приймає рішення 1) щодо економічних засобів та монетарних ме-

тодів, необхідних для реалізації Основних засад грошово-кредитної політики відповідно до прийнятих рішень Ради Національного банку з цих питань та необхідності забезпечення стабільності і купівельної спроможності національної валюти; 2) щодо розподілу прибутку та порядку відрахувань доходів до Державного бюджету України.

Нині фінансове право виступає однією з основних галузей вітчизняного права, яке відрізняється інтенсивністю формування свого сучасного змісту, масштабністю змін, що зумовлені корінними перетвореннями, які відбуваються в країні в останнє десятиліття.

Відомо, що найпоширенішою юридичною формою відбиття фінансових відносин є фінансово-правові акти. Серед численних законодавчих актів, регулюючих різні сторони фінансових відносин, можна виділити прийнятий в Україні Бюджетний кодекс. Можливість участі Національного банку в бюджетному процесі і заснована на закріплених у Бюджетному кодексі принципах бюджетної системи України, серед яких найважливішими виступають: принцип єдності бюджетної системи; принцип цільового використання бюджетних коштів; принцип відповідальності учасників бюджетного процесу. Відповідно до Бюджетного кодексу України бюджетними повноваженнями визнаються права й обов'язки учасників бюджетних правовідносин [2].

Правовий статус Національного банку характеризується подвійною правовою природою: з одного боку, він є органом державної влади, уповноваженим здійснювати державне управління у сфері банківської діяльності, а з другого, – банківською установою, яка здійснює банківські операції, виступає кредитором останньої інстанції для інших банків [5, *67*].

Центральний банк – це юридична особа з особливим статусом, який полягає у відособленості його майна від майна держави, хоча формально це майно перебуває у державній власності, а центральний банк наділений правом розпоряджатися ним як власник [11, *17*].

Національний Банк України є органом зі спеціальним статусом. Він не належить до жодної гілки влади. Така особливість НБУ зумовлена, у першу чергу, його основною функцією – забезпеченням стабільності гривні. Для виконання цієї функції Національний банк має бути наділений певною самостійністю та незалежністю від інших органів державної влади [5, *68*].

Конституційні норми визначають основи правового статусу центрального банку України в економічній і фінансовій системі держави, необхідність виключно законодавчого регулювання таких відносин, як установлення принципів створення й функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; визначення статусу національної валюти, а також статусу іноземних валют на території України.

У процесі здійснення функцій Національного банку як особливого органу державного управління виникають відносини, які регулюються адміністративно-правовими нормами. Адміністративно-правові норми сприяють забезпеченню управління банківською системою у цілому. Вони визначають компетенцію суб'єктів, які здійснюють керівництво банківською системою, а також певні умови функціонування фінансових установ (наприклад, підстави і порядок реєстрації та ліцензування); регулюють здійснення контролю та нагляду за законністю діяльності нижчестоящих суб'єктів (порядок та умови відзиву ліцензій, порядок накладення адміністративних стягнень за порушення норм банківського законодавства) [9, *11*].

Для регулювання грошового обігу і реалізації особливого статусу центрального банку у процесі діяльності Національного банку виникають відносини, які включаються у предмет фінансового права. Як приклад повноважень фінансово-правового характеру НБУ, закріплених Законом України "Про Національний банк України", необхідно виділити такі: НБУ визначає і здійснює грошово-кредитну політику відповідно до розроблених Радою Основних засад грошово-кредитної політики; монопольно здійснює емісію національної валюти України і організовує її обіг; виступає кредитором останньої інстанції для банків; аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінових і валютних відносин тощо [3].

Цивільно-правові норми регулюють відносини, які складаються при здійсненні банками та іншими фінансовими установами діяльності в кредитно-банківській сфері. Так, норми цивільного права визначають насамперед правовий статус суб'єктів, які беруть участь у цивільному обороті; загальні правила укладання угод, що застосовуються певним чином і до банківських угод; загальні правила про зобов'язання й договори, а також правила укладання та виконання окремих видів договорів [9, *12*].

Отже, фінансово-правовий статус НБУ визначає правове положення цього банку в фінансових правовідносинах за його участі, зміст якого виражається сукупністю фінансово-правових прав

та обов'язків, спрямованих на виконання тих завдань, що поставлені перед ним.

Правовідносини між Національним банком та іншими банками здебільшого будуються на принципах влади й підпорядкування, що зумовлено повноваженнями центрального банку здійснювати банківське регулювання і нагляд. У цих правовідносинах, як правило, відсутня рівність сторін. Визначений законодавством як юридична особа, Національний банк має право укладати цивільно-правові угоди з державою та іншими банками. Як зазначають учені, управління грошово-кредитною діяльністю Національний банк здійснює адміністративними методами за допомогою владних приписів та економічними методами – шляхом укладання різноманітних угод та правочинів із комерційними банками [5; 9; 11].

Таким чином, визначення ролі та місця центрального банку як головного банку країни в бюджетних правовідносинах, з'ясування, відповідно, його бюджетних повноважень виступає однією з актуальних проблем фінансового права. Питання фінансово-правового регулювання привертають увагу широкого кола осіб, до яких належать і представники органів державної та муніципальної влади, і громадяни. І це зрозуміло, адже під впливом фінансового права відбувається реалізація практично всіх функцій держави та муніципальних утворень, що позначається як на життєдіяльності суспільства в цілому, так і кожної особи зокрема.

На визначення місця центрального банку в системі органів державної влади впливає дуже багато чинників, серед яких і порядок організації та характер здійснення державної влади, і правова форма дій державних органів, і особливості економічного стану держави. Від місця в системі органів державної влади залежить становище центрального банку в ієрархії таких органів, ступінь його незалежності. Від ступеня незалежності центрального банку залежить забезпечення стабільності національної валюти.

Література

1. *Конституція* України від 28 червня 1996 року // ВВР України. – 1996. – № 30. – С. 141.

2. *Бюджетний* кодекс України від 08.07.2010 р. // ВВР України. – 2010. – № 50–51. – С. 572.

3. Закон України Про Національний банк України: від 20.05.1999 р. № 679-XIV // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 24. – 2 лип. – 1999.

4. *Про* банки і банківську діяльність від 07.12.2000 р. // ВВР України. – 2001. – № 5–6. – С. 30.

5. *Ващенко Ю. В.* Банківське право: Навч. посіб. – К.: Центр навч. л-ри, 2006. – 344 с.

6. *Воронова Л. К.* Фінансове право України: Підручник. – К.: Прецедент; Моя книга, 2007. – 448 с.

7. *Гаєць В.* Незалежність центрального банку – запорука стабільності // Уряд. кур'єр. – 19 лип. – 2006. – № 92. – С. 5.

8. *Грудзевич Я. В.* Законодавче забезпечення незалежності Національного Банку // Фінанси України. – 2003. – № 5. – С. 106–111.

9. *Гетманцев Д. О., Шукліна Н. Г.* Банківське право України: Навч. посіб. – К.: Центр навч. л-ри. – 2007. – 344 с.

10. *Ковальчук А.* Незалежність Центрального банку як проблемний фактор подолання фінансової кризи / Юрид. Україна. – 2009. – № 1. – С. 32–38.

11. *Міщенко В. І., Кротюк В. Л.* Центральні банки: організаційно-правові засади. – К.: Знання, КВО. – 2004. – 372 с.

12. *Стельмах В. С.* Роль Національного банку України в забезпеченні стабільності національної грошової одиниці / Дис... канд. екон. наук. – Суми, 2002.

Основну увагу приділено діяльності Національного банку України, його функціям та повноваженням, конституційно-правовому статусу, а також його ролі в кредитно-грошових відносинах.

Основное внимание уделено деятельности Национального банка Украины, его функциям и полномочиям, конституционно-правовому статусу, а также его роли в кредитно-денежных отношениях.

Basic attention is spared to activity of the National bank of Ukraine, his functions and plenary powers, constitutionally-legal status, and also his role in the credit and monetary relations.

Надійшла 30 березня 2011 р.

УДК 336 (075.8)
Ш 54

В. В. ШЕХОВЦОВ
Луганський інститут МАУП

ДЕЯКІ СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИЗНАЧЕННЯ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с.145–148

Розглянуто основні тенденції фінансових механізмів інвестиційної діяльності комерційних банків України, їх зв'язок з внутрішніми і зовнішніми чинниками економіки, що впливають на загальну інвестиційну ситуацію в країні.

В умовах переходу до ринкової економіки все більшої актуальності набувають питання інвестиційної діяльності комерційних банків. Успішне становлення цієї сфери діяльності банків поряд із становленням інфраструктури фондового ринку має величезне значення для частин ринкової економіки в Україні. Від діяльності банків на фондовому ринку виграють не тільки керівництво і акціонери, а й також їхні контрагенти і позичальники, мешканці та підприємства регіону, де функціонують банки, діяльність банків, що здійснюють операції із цінними паперами на внутрішньому і зовнішньому ринках України, комерційного банку на фондовому ринку. Банківська система є найпотужнішим механізмом акумуляції коштів порівняно з іншими сферами економіки будь-якої країни. У цьому відношенні банківські установи є своєрідними монополіями, але не виключають конкурентної боротьби. Такі монополії сприяють виникненню цілої низки інвестиційних інститутів, що значно поліпшують розвиток інвестиційної інфраструктури та підвищують сукупну ефективність інвестиційної діяльності.

Для того щоб зрозуміти ступінь впливу чинників кожного на механізми інвестиційної діяльності всіх учасників ринку капіталів і банківських установ зокрема, необхідно розглянути їх різновиди.

Схарактеризуємо деякі тенденції визначення фінансових механізмів інвестиційної діяльності комерційних банків.

Фінансові інституції переносять кошти від кредиторів до позичальників. Тим самим вони створюють фінансові інструменти – поточні й заощаджувальні рахунки. Визначальні чинники фінансового механізму інвестиційної діяльності банку поділяються на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх належать: економічна сутність банківської діяльності; фінансова політика банку. Зовнішні: *чинники державного впливу* (у свою чергу поділяються на: політичний; законодавче регулювання; інвестиційну політику держави); *ринкові чинники* (економічний розвиток; попит та пропозиція на інвестиційний ресурс; платоспроможний споживчий попит на ринках); *соціальні чинники* (мотивації індивіда як інвестора позичальника; мотивації прийняття рішень про інвестування); *інформаційний*; *часовий*; чинник *ризику*.

Інвестуючи більшість вкладів у прибуткові активи, тримаючи лише часткові резерви щодо депозитів, банки максимізують свої прибутки. І потім з цих прибутків вони можуть забезпечити додаткові послуги або зменшити плату за них для вкладників [1, *247*]. Наприклад, активи можуть бути у вигляді цінних паперів. Власники заощаджень можуть самостійно інвестувати кошти через їх купівлю безпосередньо в емітента.

Окремий власник заощаджень також може самостійно здійснювати ефективну диверсифікацію свого портфеля. Але окремо взятому потенційному інвестору-непрофесіоналу самостійно та ефективно реалізовувати всі етапи управління практично неможливо.

Тож великими перевагами для економіки є інвестування за допомогою фінансових посередників ринку як спосіб акумуляції розпорошених коштів окремих індивідуальних заощаджень. Скориставшись послугами інституціональних інвес-

© В. В. Шеховцов, 2011

торів, вкладник отримує нижчий рівень відсоткового прибутку. Проте, є ряд обставин, що пояснюють популярність фінансових інститутів: збалансування потреб власника коштів (інвестиційних та споживчих), добра диверсифікація активу; економія на масштабі вкладень [2, *2*].

Варто відзначити, що в багатьох країнах держава бере безпосередню участь в утворенні й функціонуванні необхідних у період економічних криз і нестачі інвестиційних фінансових інститутів, наприклад, банків розвитку.

Позитивна роль держави у формуванні ефективних фінансових механізмів інвестиційної діяльності українськими банками може полягати в наступному: сприяння здійсненню прозорих та об'єктивних приватизаційних процесів; створення системи стимулювання розвитку малого підприємництва; поступове системне збалансування податкового навантаження на товаровиробника тощо.

На нашу думку, функцію державного чинника впливу на фінансовий механізм інвестиційної діяльності банків можна розглядати лише в поєднанні з іншими чинниками для більш комплексного, об'єктивного відображення дійсності. Державна інвестиційна політика має перебувати в тісному взаємозв'язку із ринковими чинниками впливу на інвестиційну діяльність банків.

Для створення попиту на інвестиційний капітал з боку підприємств повинна розвиватись промисловість, яка в свою чергу має бути підтримана платоспроможним попитом на продукт виробництва з боку інших учасників ринкових відносин. Попит визначається загальним економічним розвитком держави, індикатором якого є розвиток виробничого та невиробничого секторів економіки, що визначають рівень доходів населення.

Лише за умови гармонійного поєднання та розвитку виробництва і споживання створюється платоспроможний попит з боку виробничого сектору на позичковий інвестиційний капітал. Це і є однією з передумов, за яких банківська установа може профінансувати такі інвестиції.

Томас Мальтус у своїй праці "Досвід про закон народонаселення" (1798) зазначав, що для рівномірного розвитку виробництва необхідна стабілізація одного з його чинників, тобто попиту на інвестиції. А невиробниче споживання є необхідною умовою для забезпечення безперервного процесу інвестування.

Державні витрати, на думку Мальтуса, є могутнім стимулом до інвестування. "Стимульовані інвестиції" виникатимуть тоді, коли держава розвиватиме нові виробництва та створюватиме цілі галузі, залучаючи приватні капітали. Такі витрати держава може здійснювати разом із банківськими установами у вигляді консорціумного кредиту, поділяючи і відповідальність, і прибутки.

Американський науковець Ч. Кері пропонував законодавчо, адміністративними методами, регулювати розвиток галузей, що забезпечують виробництво інвестиційних товарів, зокрема стимулювати за рахунок державних коштів винахідництво в галузі створення нових машин і механізмів, розвиток науки, підготовку кадрів, розвивати державні підприємства, де б запроваджувались у виробництво нові технології та апробовувались технічні інновації. Учений був переконаний, що економічний розвиток дуже сильно пов'язаний із політикою держави в галузі інвестиційної діяльності [3].

Крім цілеспрямованого (прямого) впливу державної політики, у галузі інвестиційної діяльності банківського сектору опосередкований, проте вагомий вплив здійснюють політична нестабільність, законодавча діяльність уряду, що породжують певні форми банківських ризиків тощо. Ця тенденція, найяскравіше спостерігається протягом 2008–2010 рр. в Україні. Ці чинники впливають на прийняття рішень банківським менеджментом щодо інвестування та напрямів і розмірів вкладень своїх активів, обсягів залучення грошових коштів. Виникає потреба в розширенні чи звуженні діяльності окремих ланок інвестиційного фінансового механізму. Так, наприклад, із розвитком банківського інвестування з'явилась тенденція до динамічного розвитку ризик-менеджменту банків, аналітики, проектного фінансування тощо. Ці ланки фінансового механізму знаходяться на стадії активного розвитку у вітчизняній банківській системі.

У зв'язку з розширенням фондового ринку та зростанням інвестиційних потреб клієнтів, банки почали пропонувати послуги андеррайтингу, управління капіталом, формування інвестиційного портфеля клієнта. Тенденції ринків впливають на прийняття рішення про інвестування для індивідуальних домогосподарств. Тобто, чим сприятливішими та менш ризиковими вони будуть, тим частіше прибутки населення прийматимуть форму інвестицій, а не заощаджень.

Надзвичайно важливим для прийняття рішень щодо інвестування є отримання повної, своєчасної та оперативної інформації щодо інших, крім інформаційного, чинників, що формують тенденції ринку. Інформаційний чинник, у свою чергу, здій-

снює вплив, наприклад, на цінову тенденцію на інвестиційні ресурси, напрями, форми та обсяги інвестування тощо. Так, у банківських установах поширилась тенденція розширення та розвитку маркетингових служб, що займалися контактами із зовнішнім середовищем та дослідженням ринків.

Банківська система України здійснює функцію інвестування та кредитування економіки і трансформує заощадження населення в інвестиції. Але в сучасних умовах сталою залишається тенденція до низького рівня капіталізації банків. Хоча, інші підприємства також при прямому інвестуванні приймають на себе істотну частину ризиків і зазнають значних витрат з оцінювання фінансових активів та їх емітентів. При непрямому інвестуванні визначальну роль у цьому процесі відіграють фінансові посередники, які забезпечують переміщення коштів від кредиторів до позичальників та зменшують ризики, проте значно збільшують витрати, пов'язані з інвестуванням коштів, на послуги інфраструктури тощо.

Отже зазначимо, що фінансові інститути переважно виступають посередниками в інвестиційному процесі. Проте, на нашу думку, банківські установи можуть успішно функціонувати на ринку також у ролі прямих інвесторів.

Розвиток фінансових ринків диктує нові вимоги до інвестиційної діяльності комерційних банків. Зокрема, сучасні ринкові тенденції роблять необхідними: а) диверсифікацію діяльності комерційних банків, що може бути осягнена завдяки розширенню інвестиційних операцій банків; б) посилення впливу фінансового капіталу на інвестиційні процеси в економіці, що зумовлюється зростанням обсягів промислового капіталу, який перерозподіляється та реінвестується через банківські установи; в) диференціювання джерел доходів банків з метою запобігання реалізації ризиків; г) розширення сфери надходжень капіталу через розширення клієнтської бази, що досягається шляхом надання нових видів послуг, зокрема інвестиційних.

Участь банку в інвестиціях – це здійснення банком інвестиційного кредитування, проектного фінансування, надання андеррайтингових послуг, довірчого управління коштами тощо.

Власне інвестування банк може здійснювати у розширення своєї діяльності, участь у спільних проектах, участь у статутних капіталах інших підприємств, придбання цінних паперів в інвестиційний портфель та до погашення тощо. Від встановлення пріоритетів в обсягах та напрямах інвестиційної діяльності комерційного банку залежить формування її фінансового механізму та зміни в його організації. Пріоритети, у свою чергу, змінюються залежно від зміни тенденцій, що мають вплив на банківську інвестиційну діяльність та, відповідно, опосередковано впливають на фінансовий механізм інвестиційної діяльності комерційного банку. Розвиток та зміна тенденцій відбуваються доволі динамічно, тож відстежити їх та вчасно відреагувати буває дещо складно. Спостерігається закономірна тенденція універсалізації діяльності банків, що знаходить свій прояв у різних формах. Використовуючи зарубіжний досвід, необхідно зробити його придатним до застосування у вітчизняній банківській практиці.

Так, у світовій практиці фінансовий капітал об'єднує рух раніше відокремлених форм банківського і промислового капіталу. Зауважимо, що концентрація і централізація виробництва в умовах ринкової економіки супроводжується і концентрацією коштів, що неминуче приводить до різкого зростання ролі комерційних банків. З часом відбувається перехід кількості в якість – різко зростає концентрація і централізація банківського капіталу. Таким чином утворюються банківські монополії, що принципово змінюють роль банків, їх взаємини з промисловістю, характер здійснюваних при цьому операцій. Банки переходять до систематичного кредитування певних галузей і підприємств, до довгострокових вкладень у їх основний капітал, що неминуче веде до зближення економічних інтересів представників банківського і промислового капіталу.

Суб'єкти економіки потребують додаткових фінансових ресурсів та прагнуть співпрацювати з банками. Банківські установи, у свою чергу, повинні сформувати адекватний цим тенденціям фінансовий механізм, що забезпечував би здійснення інвестиційних операцій банком та задовольняв потреби в інвестиційному капіталі суб'єктів підприємницької діяльності. Крім того, трансформація механізму та розширення сфери інвестиційної діяльності банків мають бути покликані поліпшити якість активів самої установи.

Література

1. Banking Institutions in Developing Markets. – L., 1998.

2. Keynes J. M. The Applied Theory of Money. – London, Basingstocke: Macmillan for the Royal econ. soc., 1971. – 390 p.

3. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг. – М.: Ин-т новой экономики, 1999. – 785 с.

Визначення фінансового механізму інвестиційної діяльності комерційних банків відбувається залежно від багатьох факторів економічного розвитку України в цілому. Останнім часом спостерігається тенденція централізації банківського капіталу. Банки переходять до систематичного кредитування певних галузей і підприємств, до довгострокових вкладень у їх основний капітал, що веде до зближення економічних інтересів представників банківського і промислового капіталу.

Определение финансового механизма инвестиционной деятельности коммерческих банков происходит в зависимости от многих факторов экономического развития Украины. В последнее время наблюдается тенденция централизации банковского капитала. Банки переходят к систематическому кредитованию определенных отраслей и предприятий, к долгосрочным вложениям в их основной капитал, что ведет к сближению экономических интересов представителей банковского и промышленного капитала.

Determination of financial mechanism of investment activity of commercial banks takes place depending on many factors of economic development of Ukraine. Lately there is a tendency of centralization of bank capital. Jars pass to the systematic crediting of certain industries and enterprises, to the long-term investments in their fixed assets, that conduces to rapprochement of economic interests of representatives of bank and industrial capital.

Надійшла 23 лютого 2011 р.

УДК 332.15.342

В. В. ТИМОШИН

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ПОНЯТТЯ ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІЙ ТЕОРІЇ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с.149–153

Формою державного контролю у сфері господарської діяльності слід назвати зовнішній вияв юридично значущих процедур контрольної діяльності.

Проблеми державного контролю як специфічної правової форми діяльності органів державної влади у процесі регулювання суспільних відносин (у тому числі й господарської сфери) належать до групи найважливіших проблем цілого ряду державно-правових дисциплін, які досліджують державний контроль чи то з позицій юриспруденції, чи державного управління й менеджменту, чи соціальних наук. Справді, значущість наукового державно-правового аналізу поняття та форм державного контролю випливає бодай з того, що поза функціонуванням цієї підсистеми державного управління унеможливлюється реалізація цілого ряду базових функцій держави. Причому з огляду на те, що сам державний контроль є складним і багатовимірним явищем, ми маємо всі підстави виокремити таку його форму (відповідно до критерію об'єкта даного контролю), як державний контроль у сфері господарської діяльності.

Актуальність дослідження поняття та форм державного контролю у сфері господарської діяльності зумовлюється кількома причинами, серед яких доцільно відмітити найважливіші. По-перше, у загальнотеоретичному аспекті в сучасній державно-правовій науці співіснують декілька відмінних теоретико-методологічних підходів не лише щодо виділення тих чи інших форм державного контролю господарської діяльності, а й щодо визначення самого цього поняття. Очевидно, що залежно від того, як саме тлумачитиметься поняття державного контролю господарської діяльності напряму залежить і те, які саме форми цієї діяльності ми можемо і повинні виділяти в процесі контрольної діяльності уповноважених органів державної влади, їх посадових і службових осіб. У цьому плані експлікація змісту поняття державного контролю господарської діяльності є актуальним і важливим завданням сучасної державно-правової науки. По-друге, необхідно наголосити на тому, що розвиток сучасного законодавства в галузі регулювання контрольної діяльності органів державної влади неможливий поза чітким розумінням змісту і специфіки тих форм державного контролю, які власне і повинні встановлюватись і забезпечуватись на законодавчому рівні. З цього погляду державно-правова наука має стати надійною основою для триваючих в Україні правотворчих процесів. Це положення всебічно аргументує В. Тацій [1]. Повністю консолідуючись з позицією цього визнаного вітчизняного дослідника слід відмітити, що його аргументи мають значущість не лише стосовно юридичної науки в цілому, а й щодо окремих напрямів юридичних досліджень, які пов'язані з галузевою правотворчістю. По-третє, не можна обійти увагою те, що загальна систематизація форм державного контролю господарської діяльності передбачає наявність чіткої концептуальної основи, яка б дала можливість виділити спільні і специфічні властивості для окремих форм державного контролю господарської діяльності. У цьому сенсі гранично важливим і актуальним у науковому плані є вивчення критеріїв класифікації форм державного контролю в означеній сфері, які, у свою чергу, процес взаємодії окремих форм державного контролю представляють як цілісну систему, що забезпечує реалізацію суспільно значущих завдань, сприяє належному функціонуванню держави і підтримує режим законності в державі і суспільстві.

Отже, ставлячи на меті аналіз поняття та форм державного контролю господарської діяль-

© В. В. Тимошин, 2011

ності в сучасній державно-правовій науці, маємо розв'язати такі завдання: а) охарактеризувати основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття державного контролю господарської діяльності; б) встановити та проаналізувати зміст форм державного контролю господарської діяльності; в) висвітлити законодавчі основи контрольної діяльності органів державної влади у сфері господарських відносин.

Приступаючи до висвітлення форм державного контролю господарської діяльності, насамперед необхідно зафіксувати, який саме сенс вкладається в це поняття. Наразі, незважаючи на наявність доволі широкого спектру наукових державно-правових дефініцій поняття державного контролю, можна вказати на певне усталене теоретичне сприйняття цієї діяльності як сукупності юридично значущих процедур, здійснюваних уповноваженими органами виконавчої влади міжвідомчої компетенції щодо перевірки відповідності фактичного стану впорядкованості господарських відносин за участю не підпорядкованих господарчих структур правовим розпорядженням із поєднанням та комбінуванням чинників виробництва, встановленням фактів правопорушень та вжиттям адекватних одержаному результату заходів коригування з метою забезпечення балансу між загальнодержавними та приватними інтересами в економічній сфері, сфері економічної безпеки та реалізації конституційного права на підприємництво. Фактично наведена дефініція спирається на експлікацію змісту поняття "контрольної функції держави", яке має універсальний характер, що несе в собі як позитиви, так і породжує конкретні запитання. З цим пов'язане наступне методологічне уточнення.

Річ у тім, що функціональне призначення державного контролю та особлива правова форма, у якій він реалізується, дають змогу виокремити так звані "широке" та "вузьке" розуміння поняття "державний контроль господарської діяльності". У даному випадку цілком виправдано провести теоретичну паралель з аналізом поняття "державне управління", яке всебічно досліджує А. Волощук [2]. Справді, критерієм розмежування даних підходів може бути як сутність діяльності, так і об'єкт контролю. У широкому розумінні державний контроль господарської діяльності постає як функція державного управління, яка є визначальною чи однією з основних у діяльності того чи іншого державного органу, повноваження якого обмежуються певною системою правовідносин. Сюди можна віднести діяльність будь-яких органів державного управління, що здійснюється з метою контролю дотримання суб'єктами господарювання норм чинного законодавства, технічних і технологічних стандартів у сфері господарювання. Відповідно до чого перелік форм та методів діяльності цих контролюючих структур є достатньо широким. На відміну від цього, у вузькому розумінні державний контроль господарської діяльності розвивається як самостійна процесуальна форма діяльності органів державної виконавчої влади, яка відзначається однорідністю процедур здійснення, типовою структурою, є самостійним провадженням у структурі адміністративного процесу України. У цьому сенсі, досліджуючи питання контролю, сучасні вітчизняні і зарубіжні вчені характеризують контроль як з позицій правової форми в цілому, так і процесуальної форми здійснення.

Усталене у державно-правовій науці вживання поняття "форма" передбачає, що воно, з одного боку, зовнішньо відображає внутрішній зміст того чи іншого явища, а з другого боку – є нормативно визначеним і закріпленим на законодавчому рівні. З огляду на це, під правовою формою державного контролю часто розуміють спосіб об'єднання відповідних органів та установ з метою здійснення державного контролю у тій чи іншій сфері. Утім, насправді, такий підхід є доволі суперечливим, адже він породжує більше питань, аніж їх вирішує. Так, наведене визначення скоріше надає загальний опис взаємодії, ніж контролю, що істотно ускладнює можливість встановлення між формою контролю та змістом контрольної діяльності особливостей зовнішньої форми відтворення. У цьому сенсі, на наше переконання, слід радше підтримати положення про те, що правова форма контролю є передбаченою нормами права та віднесеною законом до компетенції суб'єктів державного контролю цілісною сукупністю пов'язаних підставою та поставленою метою заходів, спрямованих на одержання, збирання, перевірку, аналіз, оцінку, обробку, зберігання відомостей для встановлення відповідності об'єкта контролю заданим параметрам, виявлення та усунення відхилень від них, а також підстави та порядок (процедури) здійснення цих заходів. Такий підхід дає можливість виокремити матеріальну правову форму контролю (вона являє собою сукупність передбачених правовими нормами повноважень суб'єкта контролю та/або обов'язків підконтрольних суб'єктів, які дозволяють реалізувати контрольну функцію) та процесуальну правову форму (мають на ува-

зі підстави та порядок здійснення контрольних заходів, тобто контрольне провадження). Виходячи з цієї теоретичної настанови Ю. Битяк та В. Зуй до форм контролю відносять ревізію і перевірку [3]. Щоправда, окремі дослідники, крім зазначених форм, виділяють ще й інспектування, обстеження, нагляд, спостереження, огляд, рейди, які відрізняються між собою засобами державного чи громадського впливу на підконтрольні органи, а також на осіб, які не дотримуються державної і суспільної дисципліни [4]. Також до форм контролю часто відносять витребування звітів, аналіз інформаційних матеріалів, звітів, повідомлень, застережень, а також аудит, експертизи, координацію діяльності підконтрольних, розгляд скарг, заяв [5].

Практично всі ці форми державного контролю можна знайти і шляхом формально-логічного аналізу чинного законодавства України. Зокрема, у ньому визначено такі форми державного контролю, як перевірки, ревізії, огляди, обстеження та інші дії, які здійснюються планово чи позапланово. Про те, що державний контроль здійснюється шляхом проведення перевірок та/чи обстежень, вказують норми законів України "Про пожежну безпеку", "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами", "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення". Закон України "Про державну контрольно-ревізійну службу" зазначає також і про державний фінансовий аудит та інспектування у формі ревізії (планової та позапланової).

Таким чином, проаналізувавши наявні у сучасній державно-правовій науці підходи до визначення форм державного контролю господарської діяльності можна дійти таких висновків. По-перше, недостатньо аргументованою залишається позиція деяких дослідників, які серед форм контролю виокремлюють попередній, поточний та наступний контроль; зовнішній і внутрішній, загальний та спеціальний, санітарний; фінансовий; господарський тощо – адже все перелічене можна віднести до видів контролю, оскільки вони не відображають зовнішнього вияву конкретних контрольних дій, що є притаманним сутності категорії "форма". Зазначені види контролю можна класифікувати залежно від об'єкта, предмета чи суб'єкта контролю, часу застосування, мети здійснення тощо. По-друге, державний контроль розглядається у наведених джерелах по-різному, в одному – як форма діяльності держави, в іншому – як функція державного управління. По-третє, контроль як процесуально-правову форму діяльності органів державної виконавчої влади необхідно відмежовувати від ряду пов'язаних (суміжних) із ним понять: нагляд, аудит, моніторинг, облік. Свого часу на цю проблему чітко вказував Л. Коваль [6]. На нашу думку, його аргументи не втратили своєї значущості і до сьогодні. По-четверте, іноді має місце змішування понять форм контролю та методів його здійснення. При цьому обидві категорії штучно зводяться до дій суб'єкта контролю, у тому числі шляхом визначення співвідношення таких схожих із контролем понять, як "моніторинг", "облік" чи "аудит". Це спричиняє появу вельми широкого спектру форм контролю, у зв'язку з чим нині часто зазначають, що моніторинг, який на практиці знаходить дедалі ширше застосування, є лише різновидом контролю, а не його самостійною формою [7]. Застосування моніторингу пов'язують із відстеженням ситуації чи процесу у сфері управлінської діяльності, впливу прийнятих управлінських рішень, правових актів на суспільні відносини. Так само недоречним є асоціювання державного контролю й аудиту, оскільки останній, відповідно до положень Закону України "Про аудиторську діяльність", являє собою перевірку публічної бухгалтерської звітності, обліку первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормам. За своєю природою та сутністю аудит є протилежним державному контролю у тому, що аудит проводиться добровільно, не систематично і не планово, здійснюється недержавними структурами та не передбачає примусу. Так само не можна асоціювати державний контроль і з обліком, який також є надто широким поняттям і використовується у різних сферах, адже облік як такий – це здійснюваний під час управлінської діяльності процес збирання і фіксації даних, що являють інтерес (виражених, як правило, кількісними показниками), які після цього можуть бути використані в наступних управлінських циклах, у тому числі для здійснення контролю.

Водночас у сучасних державно-правових дослідженнях щодо співвідношення контролю та нагляду можна виокремити кілька ключових положень і напрямів: а) контроль тлумачиться як родове поняття, а нагляд – як похідне [8]; б) головна риса, яка відрізняє контроль від нагляду, – це те, що контролюючий орган має право втручатися в оперативну діяльність підконтрольного об'єкта

(іноді аж до підміни собою керівного органу), а також те, що контролюючі органи мають право самостійно притягувати винних до юридичної відповідальності; в) обґрунтовується положення про наявність нерозривного взаємозв'язку контролю та нагляду. Отже, можна зробити висновок, що контроль містить у собі нагляд за законністю і доцільністю діяльності, а також її оцінку з правових, наукових, соціально-політичних, організаційно-технічних позицій. Проте в багатьох випадках заради забезпечення свободи громадян, виконання обов'язків підприємствами та організаціями, контрольні повноваження суб'єктів влади обмежуються – їм надається можливість здійснювати лише нагляд. А коли між контролюючим суб'єктом і підконтрольним об'єктом відсутня організаційна підпорядкованість, зведення контролю до нагляду потрібне для запобігання втручання в оперативну діяльність суб'єктів влади, які не відповідають за її наслідки [9]. Водночас на підставі зазначеного робиться дещо інший висновок, коли сутність державного контролю вбачається у здійсненні обліку і перевірки того, як контрольований об'єкт виконує покладені на нього завдання і реалізує свої функції. Натомість нагляд тлумачиться як здійснення спеціально уповноваженими органами цільового спостереження за станом законності, фіксації його порушень і вжиття заходів щодо притягнення порушників до відповідальності [10]. Підтримуючи позицію В. Авер'янова стосовно основної риси, яка відрізняє контроль від нагляду – наявність права контролюючого органу втручатись в оперативну діяльність підконтрольного об'єкта – слід зазначити, що у сфері господарської діяльності для перевірки дотримання суб'єктом господарювання загальнообов'язкових правил застосовується саме державний контроль. Про нагляд у зазначеній сфері доцільно говорити лише стосовно діяльності прокуратури.

Наразі у чинному законодавстві контрольні дії таких контролюючих органів, як санітарно-епідеміологічні служби, пожежні інспекції характеризуються поняттям "нагляд". Аналогічний підхід щодо характеристики діяльності державних органів із захисту прав споживачів закріплено у Декреті Кабінету Міністрів України "Про державний нагляд за додержанням стандартів, норм і правил та відповідальність за їх порушення". Синонімічне використання зазначених термінів має місце у тексті інших нормативно-правових актів. Завдяки аналізу безпосередніх форм і методів проведення державного санітарного, пожежного та інших зазначених видів нагляду (як вони іменуються у чинному законодавстві) можна стверджувати, що мова йде саме про контроль, тоді як поняття "нагляд" вживається лише як синонім. Намагання їх розвести у теоретичному аспекті, на нашу думку, пов'язані з тим, що зміст терміну "контроль" підкреслює управлінську природу діяльності (незалежно від предмета спрямованості), тоді як поняття "нагляд" несе переважно юридичне навантаження через пов'язаність його насамперед із діяльністю такого державного незалежного органу, як прокуратура. Утім, цілком очевидно, що паралельне вживання понять "контроль" і "нагляд" у чинному законодавстві є не лише недостатньо аргументованим, а й небезпечним.

Головною причиною подібної невизначеності щодо співвідношення понять державного контролю і нагляду є намагання узагальнити форми контролю у його широкому і вузькому розумінні. Наприклад, державні органи, на які покладено виконання функції контролю в одному із напрямів державної діяльності, застосовують з метою виконання покладених на них завдань, набір різноманітних прийомів та способів (методи діяльності), а форми контролю, що виокремлюються як у законодавстві, так і в наукових дослідженнях, іноді отримують свою назву за назвою методу, покладеного в їх основу; але це не надає їх зовнішньому вираженню самостійності. У такій ситуації доцільно виокремлювати правові засоби досягнення цілей контрольної діяльності. Такі засоби можна поділити на: спеціалізовані, спеціальні і комплексні [11].

Отже, підбиваючи підсумки проведеного дослідження, можемо стверджувати, що формою державного контролю у сфері господарської діяльності слід назвати зовнішній вияв юридично значущих процедур контрольної діяльності. Основними формами державного контролю у сфері господарської діяльності є правові форми, враховуючи юридичну значущість тих дій, зовнішній вияв яких характеризує певна форма, що проявляється у правових наслідках їх здійснення. До таких форм можна віднести ревізії та перевірки. Державні органи, на які покладено виконання функції контролю в одному із напрямів державної діяльності, застосовують з метою виконання покладених на них завдань, набір різноманітних прийомів та способів (методи діяльності), а форми контролю, що виділяються як у законодавстві, так і в наукових дослідженнях, іноді отримують свою назву за назвою методу, покладеного в їх основу, але це не надає їх зовнішньому вираженню само-

стійності. Разом із тим, найчастіше в межах здійснення контролю у сфері господарської діяльності застосовуються перевірки, різновидами яких є планові та позапланові перевірки.

Література

1. *Тацій В. Я.* Методологічні проблеми правової науки на сучасному етапі державотворення // Правова держава: Щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2005. – Вип. 16. – С. 10–18.

2. *Волощук А. М.* Концептуальні підходи до визначення змісту поняття державного управління // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – Вип. 17. – С. 185–193.

3. *Адміністративне* право України: Підручник / За ред. Ю. П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 206.

4. *Шорина Е. В.* Контроль и проверка исполнения – важные средства укрепления государственной дисциплины. – М.: Знание, 1978. – С. 15.

5. *Залюбовська І. К.* Організаційно-правові засади державного контролю в Україні. – О.: Юрид. л-ра, 2003. – С. 13.

6. *Коваль Л. В.* Адміністративне право: Курс лекцій. – К.: Вентурі, 1996. – С. 26.

7. *Виконавча* влада і адміністративне право / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К: Вид. дім "Ін-Юре", 2002. – С. 433.

8. *Державне* управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За ред. В. Б. Авер'янова. – К.: Факт, 2003. – С. 346.

9. *Бахрах Д. Н.* Административное право России: Учеб. для вузов. – М.: НОРМА, 2002. – С. 40.

10 *Колпаков В. К.* Адміністративне право України: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 524.

11. *Административное* право: Учебник / Под ред. Ю. М. Козлова, Л. Л. Попова. – М.: Юрист, 2002. – С. 285.

Досліджуються існуючі у сучасній державно-правовій науці підходи до визначення поняття державного контролю господарської діяльності, а також його основних форм. Критично проаналізовано і зіставлено окремі методологічні способи інтерпретації значення систематизації форм державного контролю господарської діяльності, схарактеризовано їх роль для побудови ефективної системи державного управління.

Исследуются представленные в современной государственно-правовой науке подходы к определению понятия государственного контроля хозяйственной деятельности, а также его основных форм. Критически проанализировано и сопоставлено отдельные методологические способы интерпретации значения систематизации форм государственного контроля хозяйственной деятельности, охарактеризовано их роль для построения эффективной системы государственного управления.

The article investigates submitted by contemporary state-and-legal science approaches to the definition of concept of the state control of economic activity, and its basic forms. The author critically analyzes and compares separate methodological ways of interpretation of importance of ordering of the forms of the state control of economic activity, characterizes their role for creating an effective system of state management.

Надійшла 22 лютого 2011 р.

УДК 379.85

ЯГОДА ЯНКОВСКА

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ПІДХОДИ ДО ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПАРТНЕРСЬКИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ТУРИЗМУ РЕСПУБЛІКИ МАКЕДОНІЯ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с.154–158

Розглядаються проблеми регулювання партнерських відносин у сфері туризму Республіки Македонія.

Функціонування сфери туризму Республіки Македонія в сучасних умовах господарювання характеризується певною активізацією, однак існує низка вагомих стримуючих факторів. Найбільше значення серед них має недосконаліть нормативно-правової бази, суперечливість і неузгодженість окремих її положень, відсутність дієвої державної програми регулювання партнерських відносин у туризмі, як перспективного напряму розвитку сфери, чітко розроблених методик і механізмів її реалізації.

На сьогодні регулювання туристичної діяльності відбувається відповідно до положень Конституції Республіки Македонія [1], законів Республіки Македонія "Про туристичну діяльність" [2], "Про зміни та доповнення до Закону про туристичну діяльність" [3], "Про готельне господарство" [198], Програми Уряду про розвиток туризму на 2010 р. [4], Програми Міністерства економіки Республіки Македонія "Про розвиток туристичної галузі", "Національної стратегії розвитку туризму в період 2009–2013 рр." [5].

Основна увага в чинних нормативно-правових актах Республіки Македонія надається регулюванню окремих аспектів функціонування сфери туризму. Більшість діючих програм розвитку туризму носять декларативний характер, містять загальну інформацію про стан галузі, основні проблеми, наявний ресурсний потенціал, що може бути використаний з метою їх вирішення, сукупність запланованих заходів. Однак, негативним фактом є відсутність визначення джерел отримання ресурсів для здійснення запланованих заходів, критеріїв для перевірки стану їх виконання, а також відповідальних осіб. Крім того, як свідчать проведені дослідження, у чинних нормативно-правових актах не визначені питання щодо налагодження взаємодії між державними органами влади і підприємницькими структурами, їх роль і значення в процесах розвитку сфери туризму.

За умов існування необхідності досягнення загальних економічних цілей і вирішення актуальних соціально-економічних завдань важливим є створення умов для налагодження ефективної взаємодії на ринку між органами державної влади і підприємницьким сектором, тобто формування так званого державно-приватного партнерства. Даний тип партнерських відносин, як визначає професор Цв. Тончев [6], є сукупністю організаційно-правових і фінансово-економічних відносин і дій держави і приватного бізнесу, спрямованих на досягнення загальних цілей реалізації економічної політики держави. Можливість здійснення такого типу взаємодії у сучасних ринкових умовах видається майже нереальним, оскільки вважається, що неможливо поєднати інтереси держави і підприємницького сектору. Основні економічні інтереси держави мають витратний характер і полягають у здійсненні капіталовкладень з метою забезпечення територіальної цілісності, суверенітету країни, безпеки, стабільності її розвитку. Відповідно основною метою приватного сектору економіки є максимізація прибутку як в довгостроковій, так і в короткостроковій перспективах, тобто їх цілі мають "доходний" характер.

Поєднуючи інтереси цих двох учасників ринку, стає зрозумілим, що партнерство між ними є можливим за умов розуміння, що основним джерелом поповнення і формування доходів держави є податкові платежі з доходів громадян і прибутків підприємницького сектору. Саме за рахунок цих коштів здійснюється реалізація інтересів

© Ягода Янковска, 2011

держави. Відповідно виконання державою своїх головних завдань зумовлює розвиток і поліпшення ситуації на ринку (підвищення рівня життя, купівельної спроможності населення, створення сприятливого інвестиційного клімату тощо), що неодмінно призводить до підвищення ефективної діяльності приватного сектору, збільшення обсягів його доходів і прибутків. Тобто між учасниками партнерства формується циклічний зв'язок, що є передумовою налагодження тісних і взаємовигідних відносин. Особливої значущості набуває партнерство в умовах обмеженості матеріальних ресурсів, фінансової кризи, коли держава самостійно неспроможна вирішувати всі проблеми соціального та економічного характеру.

Основною причиною, що вимагає активізації державно-приватного партнерства у сфері туризму Македонії, є спільність цілей учасників, а саме: створення конкурентоспроможного на світовому ринку туристичного продукту, здатного максимально задовольнити потреби туристів, забезпечити комплексний розвиток територій при збереженні екологічної рівноваги та історико-культурної спадщини, здійснення розбудови і відновлення туристичної інфраструктури.

Реалізація державно-приватного партнерства є можливою за рахунок створення відповідних умов, а саме:

- розробки і прийняття дієвих і прозорих законодавчих норм, що забезпечать нормальні умови функціонування підприємницьких структур;
- законодавчого встановлення механізмів і процедур прийняття рішень щодо розвитку сфери туризму;
- контролю за діяльністю монополій, особливо щодо ціноутворення;
- забезпечення рівності перед законом усіх суб'єктів економічної діяльності, а також державних організацій, керівників незалежно від їх посад;
- відкритості соціально-економічної політики держави;
- здійснення контролю за діями влади, їх систематичного звітування про виконання своїх обов'язків;
- відкритості державних органів влади і готовності до прийняття ініціатив і пропозицій від підприємницького сектору;
- збалансування державного і приватного капіталів;
- врахування контролюючої ролі суспільства, що має право виявляти ініціативу і здійснювати правотворчі і програмні науково-експертні розробки, сприяти розвитку сфери туризму;
- залучення приватного бізнесу до розробки і реалізації інноваційних проектів і технологій обслуговування туристів тощо.

Реалізація партнерських відносин між державними органами влади і приватним сектором має здійснюватися шляхом укладання відповідних контрактів, договорів, наприклад, щодо оздоровлення соціально незахищених верств населення, дітей-сиріт, інвалідів. Іншим важливим напрямом є спільна розробка та реалізація національних програм і проектів розвитку окремих регіонів чи видів туризму за рахунок об'єднання капіталів, розподілу витрат і ризиків. Значним стримуючим фактором здійснення державно-приватного партнерства в Македонії є неготовність ринку і його основних учасників. Виходячи з даних передумов, запропоновано концепцію державного регулювання партнерських відносин у сфері туризму Республіки Македонія (див. таблицю), спрямовану на створення сприятливих ринкових умов для формування державно-приватного партнерства.

Зазначена концепція спрямована на вдосконалення сфери туризму Республіки Македонія, створення умов для її ефективного розвитку передусім шляхом налагодження партнерських відносин між основними суб'єктами туристичного ринку, що функціонують на мікроекономічному рівні, з поступовим доведенням доцільності здійснення їх партнерства з державними органами влади, тобто на мезо- і макроекономічному рівнях, готовності держави до сприйняття підприємців як рівноправних учасників ринкових процесів.

Здійснення державного регулювання передбачається в трьох основних напрямах: законодавчому, адміністративному та економічному. Законодавчі дії насамперед полягають у розробці та прийнятті ефективної, діючої нормативно-правової бази, що містить норми щодо організації діяльності туристичних підприємств, механізмів їх об'єднання шляхом налагодження партнерських відносин. Мають бути вдосконалені існуючі процедури ліцензування, сертифікації і стандартизації туристичних послуг, оскільки вони є недостатньо прозорими та об'єктивними, характеризуються наявністю певних обмежень і умовностей, не відповідають міжнародним нормам.

Концепція державного регулювання партнерських відносин у сфері туризму Республіки Македонія

Місія – підвищення добробуту країни і населення за рахунок створення конкурентоспроможної туристичної інфраструктури в окремих регіонах і по всій території Республіки Македонія	
Мета – створення в Македонії високоефективного та конкурентоспроможного туристичного комплексу за рахунок оптимізації процесів збереження і раціонального використання природно-рекреаційних та історико-культурних ресурсів шляхом впровадження відносин партнерства	
Напрями регулювання	
Законодавчі	- затвердження дієвих стратегічних програм розвитку туризму з визначенням особливого статусу туризму, пріоритетності внутрішнього туризму і партнерських відносин; - створення вільних економічних зон і територій пріоритетного розвитку; - удосконалення нормативів сертифікації та стандартизації послуг, системи ліцензування; - оптимізація процедур ведення реєстру територій сфери туризму; - налагодження відносин партнерства з іноземними державами щодо обміну досвідом з приводу розбудови і розвитку туризму; - спрощення земельного законодавства (відвід земельних ділянок для будівництва об'єктів туристичної інфраструктури, нормативи в орендних відносинах); - проведення тендерів на використання в цілях туризму заповідних територій
Адміністративні	- розподіл повноважень спеціалізованих органів управління туризмом; - формування органу-представника інтересів партнерств; - аудиторські перевірки туристичних суб'єктів; - розробка дієвих програм залучення інвестицій; - створення баз даних основних діячів туристичного ринку з метою оптимізації процесів пошуку доцільних партнерів, укладання угод; - формування сучасної системи статистичних показників; - підвищення ефективності підготовки спеціалістів сфери туризму, автоматизація їх роботи; - активізація рекламно-інформаційної політики держави і регіонів, популяризація на міжнародному і національному рівнях; - розробка нових туристичних маршрутів за умов партнерства із закладами культури
Економічні	- забезпечення умов кредитування, субсидування партнерств, що створені в напрямі пропозиції соціальних туристичних послуг; - пільгове оподаткування учасників партнерських відносин, які здійснюють значний внесок у розвиток внутрішнього і в'їзного туризму; - фінансування наукових досліджень щодо розробки технологій ефективного використання туристично-рекреаційного потенціалу Македонії
Ресурси здійснення регулювання	
- кошти державного і місцевих бюджетів; - кошти об'єднань туристичних підприємств, акумульованих за рахунок внесків учасників; - внески національних та іноземних інвесторів; - кошти окремих учасників сфери туризму, що зацікавлені у розвитку даної сфери	
Критерії регулювання	
- результативність діяльності партнерів у функціональних сферах: маркетинг, виробництво, фінанси, ділова активність, управління, економіка; - відстеження динаміки даних показників; - розрахунок загальних і середніх показників за окремими регіонами та в межах Республіки Македонія; - динаміка надходжень до бюджету (місцевого, державного)	

Виходячи з цього, доцільним є визначення на державному рівні необхідності здійснення ліцензування суб'єктів туристичного ринку відповідно до виду туризму. З метою активізації туристичної діяльності в межах країни необхідно передбачити норму щодо видачі суб'єктам ліцензій на право надання послуг виїзного туризму лише за умов досягнення певного обсягу реалізації послуг у напрямах внутрішнього і в'їзного туризму. Крім того, у законі відсутніми є норми щодо визначення основних принципів діяльності таких основних суб'єктів сфери туризму, як закладів розміщення, харчування, дозвілля, екскурсійних бюро.

Доцільним у сучасних умовах є створення спеціалізованих об'єднань суб'єктів туристичної сфери [6] в напрямах горизонтальної і вертикальної інтеграції, засновниками яких можуть виступати заклади розміщення та харчування, санаторно-оздоровчі заклади, туристичні оператори і агенти, державні органи влади, обласні державні адміністрації, фінансові установи, страхові компанії та інші зацікавлені особи. Основною метою їх партнерства є реалізація заходів, спрямованих на акумулювання фінансових ресурсів, відстоювання й лобіювання власних інтересів на регіональному і національному рівнях, розробку і втілення в життя сучасних концепцій ведення господарської ді-

яльності, обслуговування туристів, підвищення рівнів якості і конкурентоспроможності туристичних послуг і продуктів, їх просування.

Іншим головним аспектом здійснення заходів в адміністративному напрямі є створення умов для стимулювання учасників сфери туризму. Результати аналізу, здійсненого в попередніх підрозділах, довели, що, незважаючи на щорічну активізацію діяльності підприємств сфери туризму, їх участь у формуванні доходної частини бюджету є недостатньо активною. З метою виявлення "неплатників", важливим є здійснення регулярних планових та незапланованих аудиторських перевірок, які забезпечать скорочення тіньового сектору економіки, змусять суб'єктів господарювання, у тому числі приватний сектор, частка якого в сфері туризму є істотною, активно і систематично сплачувати обов'язкові платежі. З цією метою має бути вдосконалена система статистичної звітності, що дасть можливість співвідносити обсяги обслуговуваних туристів і їх участь у формуванні доходів суміжних з туризмом сфер національного господарства Македонії (транспорту, готельного бізнесу, харчової промисловості тощо), тобто має бути розроблений механізм врахування ролі туризму в активізації всіх сфер економіки [6, *195*].

Особлива увага має бути приділена вирішенню питань щодо створення баз даних основних учасників сфери туризму, які прямо чи опосередковано зацікавлені у формуванні відносин партнерства як передумови для підвищення рівня їх ефективності, диверсифікації пропонованих послуг, підвищення рівня якості, активності на ринку і, відповідно, ринкової частки. Успішна реалізація цих заходів є можливою за рахунок оптимізації процесів збирання і систематизації даних про основних суб'єктів, удосконалення статистичних звітів, які вони подають, доповнення їх спеціальними показниками. Для цього мають бути розроблені сучасні прогресивні інформаційні системи, що узагальнюватимуть інформацію про основних учасників сфери туризму (туристичних операторів і агентів, підприємств готельного, розважального, транспортного та санаторно-оздоровчого призначення, закладів харчування), які можуть бути обрані партнерами.

Реалізація всіх зазначених заходів є можливою лише за рахунок забезпечення умов для створення ефективної системи освіти країни, підготовки кваліфікованих кадрів з питань управління сферою туризму, налагодження і реалізації партнерських відносин як сучасного підходу до управління.

Основною передумовою розвитку сфери туризму Республіки Македонія, відповідно до здійснених досліджень, є активізація внутрішнього і в'їзного туризму як основних напрямів залучення коштів до державного бюджету, у тому числі валютних. Однак, підвищення обсягів зазначених видів туризму є можливою лише за рахунок здійснення активної інформаційної підтримки Македонії, окремих її туристичних регіонів і дестинацій, популяризації їх на національному і світовому ринках. Особливої актуальності набуває необхідність розробки централізованої державної рекламної програми, спрямованої на проведення і взяття активної участі у роботах регулярних міжнародних і національних виставок і конференцій, розміщення інформаційних стендів, активізацію видавничої і поліграфічної діяльності щодо друку буклетів і рекламних матеріалів, що забезпечують повноту і достовірність інформації про національний туристичний потенціал. З цією метою мають активно використовуватися різні засоби поширення інформації, у тому числі мережа Інтернет, відбуватися державно-приватне партнерство шляхом лобіювання інтересів певних суб'єктів господарювання, які не мають можливості самостійно організовувати просування продуктів і послуг, однак, є достатньо важливими для держави в цілому.

Економічні заходи державного регулювання партнерських відносин у сфері туризму Македонії пов'язані передусім з переглядом норм оподаткування діяльності суб'єктів туристичного ринку. В першу чергу необхідно переглянути ставки оподаткування діяльності туристичних суб'єктів, створити умови для стимулювання активності бізнесу, зростання обсягів доходів, а не формування тіньового сектору і вивозу капіталу за кордон. Доцільним, на нашу думку, є застосування пільгових умов для тих суб'єктів господарювання і їх об'єднань, які пропонують повний перелік послуг щодо обслуговування туристів, особливо з приводу пропозиції соціальних туристичних послуг (для незахищених верств населення, пільгових категорій, осіб з обмеженими фізичними можливостями тощо). Крім цього, державним органам влади необхідно стимулювати добровільну участь бізнес-структур у реалізації деяких державних зобов'язань, наприклад, за рахунок участі підприємців у благодійності, що забезпечить зниження бази оподаткування.

Реалізація запропонованих напрямів державного регулювання забезпечить створення сприятливих умов для ефективного розвитку сфери ту-

ризму в цілому, оптимізує процеси формування партнерських відносин між різними учасниками сфери як основної передумови її розвитку. Найголовнішим стримуючим фактором реалізації запланованих дій може бути нестача фінансових коштів. Виходячи з цього, у запропонованій концепції з метою мінімізації її декларативності визначено основні джерела отримання коштів для її реалізації. На зразок джерел відзначено цільові кошти державного і місцевого бюджетів, вітчизняних та іноземних інвесторів, інших зацікавлених осіб. Крім того зазначено, що за умов упровадження відносин партнерства, їх учасники можуть самостійно формувати спеціальні фонди за рахунок акумулювання власних внесків, витрачаючи їх на реалізацію своїх економічних інтересів і здійснення господарської діяльності.

З метою підвищення ефективності функціонування сфери туризму Македонії, обмеження впливу стримуючих факторів, їх мінімізації, створення умов для використання сучасних методів управління, заснованих на оптимальному поєднанні зусиль і активів різних ринкових суб'єктів, необхідною є розробка механізмів реалізації державно-приватного партнерства, спрямованого на досягнення певного результату відповідно до здійснення сукупності заходів у законодавчому, адміністративному та економічному напрямах за умов дотримання певних принципів і створення сприятливих умов.

Таким чином, відповідно до запропонованих механізмів стає зрозумілим, що при реалізації державно-приватного партнерства налагоджується циклічний зв'язок між двома основними сторонами взаємодії. Державні органи влади, здійснюючи свої повноваження, впливають на створення ринкових умов, у яких функціонує приватний сектор, затверджуючи і створюючи правове поле, податкову і бюджетну політики. Підприємці не лише пристосовуються до ринку, а й намагаються впливати на нього, відстоюючи свої права й інтереси. Важливе місце в даній взаємодії займають також представники приватного сектору, які не є учасниками сформованих партнерств, а виступають свого роду індикаторами успішності їх діяльності. Дотримання ними правил і принципів діяльності сформованих партнерств, відстеження результатів їх діяльності, прагнення стати їх членами є свідченням про авторитетність діючих партнерств, їх міцність і силу. Крім того, важливим є факт збігу цілей, які прагнуть досягти ці дві сторони приватного сектору при відстоюванні власних інтересів на державному рівні. Важливе значення для досягнення ефективності партнерства в сфері туризму має також факт їх об'єднання, створення коаліцій як передумови для підвищення рівня представництва, посилення їх значущості на державному та регіональному рівнях.

Література

1. *Конституція* Республіки Македонія. – http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/macedon/macedon-r.htm

2. *Закон* Републіки Македонія "Про туристичну діяльність". – Закон за туристичката дејност, Сл. Весник на Р. Македонија бр. 62 од 16.09.2004 година.

3. *Закон* Републіки Македонія "Про зміни до Закону про туристичну діяльність". – Закон за изменување и дополнување на законот за туристичката дејност. – Службен весник на Р. Македонија бр. 89/08 од 18.07.2008 година.

4. *Програма* про розвиток туризму в Республіці Македонія на 2010 р. – Службен весник на РМ, бр. 23 од 18.02.2010 година. – Програма за развој на туризмот за 2010 година. – Влада на република македонија, Службен весник на РМ, бр. 23 од 18.02.2010 година, 2 од 5 Службен весник на РМ, бр. 23 од 18.02.2010 година, 3 од 5 Службен весник на РМ, бр. 23 од 18.02.2010 година, 4 од 5 Службен весник на РМ, бр. 23 од 18.02.2010 година.

5. *Програма* Міністерства економіки Республіки Македонія в рамках програми Уряду Республіки на 2010 рік. – http://www.economy.gov.mk/?ItemID=9842780F057E5B4BB7D4B4905C422735

6. *М. Бъчваров, Цв. Тончев.* Основи на туризма. — София, 2009.

Партнерські відносини у сфері туризму мають забезпечуватися державою за рахунок правових, економічних, організаційних факторів.

Правовые отношения в сфере туризма должны обеспечиваться государством за счет правовых, экономических, организационных факторов.

The partners relation in the sphere of tourism must be ensured by state by legal, economic and organizational factors

Надійшла 22 лютого 2011 р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- **Автенюк О. А.** – докторант МАУП, м. Київ – *13*
- **Баран В. В.** – аспірант МАУП, м. Київ – *5*
- **Гайдай С. В.** – аспірант МАУП, м. Київ – *18*
- **Гончаренко Є. Ю.** – ст. викладач МАУП, м. Київ – *199*
- **Гришин П. М.** – докторант МАУП, м. Київ – *82, 88*
- **Гулько О. Я.** – докторант МАУП, м. Київ – *23*
- **Ейсмонт В. С.** – д-р філос. в галузі екон., МАУП, м. Київ – *93*
- **Євтушевська О. І.** – докторант МАУП, м. Київ – *27, 192*
- **Журавель М. І.** – Печерський РУ ГУ МВС України, м. Київ – *183*
- **Зарудний Є. О.** – канд. філос. наук, аспірант МАУП, м. Київ – *159*
- **Зелененький М. М.** – магістрант МАУП, м. Київ – *187*
- **Калашніков В. А.** – магістрант МАУП, м. Київ – *64*
- **Кальянов А. В.** – д-р мед. наук, проф., Донецький ін-т МАУП – *68*
- **Кравченко Т. А.** – аспірант МАУП, м. Київ – *32*
- **Кузьмін П. В.** – Кримський інженерно-педагогічний ун-т, м. Сімферополь – *37*
- **Лазаренко О. В.** – докторант МАУП, м. Київ – *40*
- **Ліщитович Л. І.** – канд. екон. наук, Ін-т агроекол. і екон. природокористування НААНУ, м. Київ – *76*
- **Логвиненко С. В.** – аспірант МАУП, м. Київ – *43*
- **Мамченко М. М.** – докторант МАУП, м. Київ – *105*
- **Масловська О. М.** – докторант МАУП, м. Київ – *49, 54*
- **Маяцька О. Ю.** – докторант МАУП, м. Київ – *204*
- **Медвідь Ф. М.** – канд. філос. наук., проф. МАУП, м. Київ – *5*
- **Мельник П. П.** – канд. екон. наук, Ін-т агроекол. і екон. природокористування НААНУ, м. Київ – *76, 79*
- **Мельников А. Е.** – докторант МАУП, м. Київ – *110*
- **Мигалевич В. В.** – докторант МАУП, м. Київ – *163*
- **Модлицький О. І.** – докторант МАУП, м. Київ – *168*
- **Морару А. А.** – докторант МАУП, м. Київ – *173*
- **Остапенко А. В.** – докторант МАУП, м. Київ – *117, 122*
- **Парафіан Кароль** – докторант МАУП, м. Київ – *209, 214*
- **Прудніков Л. О.** – викладач Луганського ін-ту МАУП – *127*
- **Ручка Н. В.** – докторант МАУП, м. Київ – *134*
- **Слободян С. І.** – д-р філос. в галузі політології, МАУП, м. Київ – *192*
- **Солонина В. Ф.** – докторант МАУП, м. Київ – *178*
- **Тимошин В. В.** – докторант МАУП, м. Київ – *59, 149*
- **Тумовс Р. А.** – докторант МАУП, м. Київ – *100*
- **Устименко Г. В.** – магістрант МАУП, м. Київ – *140*
- **Шашкова-Журавель І. О.** – д-р філос. в галузі права, доц. МАУП, м. Київ – *183*
- **Шеховцов В. В.** – докторант Луганського ін-ту МАУП – *145*
- **Шконда В. В.** – канд. техн. наук, доц., Донецький ін-т МАУП – *68*
- **Ягода Янковска** – докторант МАУП, м. Київ – *154*

In collection of scientific works the articles of research workers, who are engaged in the problems of development of economy and management, political science, psychology and law, are published.

For research workers, teachers, students, and also for everyone who is interested by development of science in Ukraine.

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Випуск 2(29)

Scientific edition

SCIENTIFIC WORKS OF THE INTER-REGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT

Issue 2(29)

Відповідальний редактор за випуск *Т. М. Федосенко*
Коректор *А. А. Тютюнник*
Комп'ютерне верстання *О. М. Бабаєва, А. П. Нечипорук*
Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 12.08.11. Формат 60×84/8. Папір офсетний. Друк ротаційний трафаретний.
Ум. друк. арк. 24,75. Обл.-вид. арк. 18,93. Наклад 300 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП "Видавничий дім "Персонал"
03039, Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. ХХ

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008 р.

Надруковано в друкарні ДП "Видавничий дім "Персонал"